T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHLAKİ İKİLEMLERE KARAR VERME İLE DİNDARLIK VE BİLİŞSEL STİLLERİN İLİŞKİSİ

Sevil GÜMÜŞ

2501221842

TEZ DANIŞMANI

Doktor Öğretim Üyesi Simge ŞİŞMAN-BAL

İSTANBUL – 2025

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHLAKİ İKİLEMLERE KARAR VERME İLE DİNDARLIK VE BİLİŞSEL STİLLERİN İLİŞKİSİ

Sevil GÜMÜŞ

2501221842

TEZ DANIŞMANI

Doktor Öğretim Üyesi Simge ŞİŞMAN-BAL

İKİNCİ TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ayşe AYÇİÇEĞİ-DINN

İSTANBUL – 2025

ÖZ

AHLAKİ İKİLEMLERE KARAR VERME İLE DİNDARLIK VE BİLİŞSEL STİLLERİN İLİŞKİSİ

SEVİL GÜMÜŞ

Ahlaki karar vermeyi gerektiren durumlarda kişilerin birbirlerinden farklı kararlar verdikleri görülmektedir. Ahlaki karar vermedeki bu farklılıkların kişilerin dindarlık eğilimleri ve bilişsel stilleri açısından oluşan çeşitli bireysel farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Örneğin, ilgili literatürde dindarlık ile ahlaki ikilemlere faydacı tepki verme eğilimi arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu yani kişilerin dindarlık seviyesi arttıkça daha fazla deontolojik kararlar verdikleri doğrultusunda bulgular bulunmaktadır. Diğer yandan ahlaki ikilemler hem akılsal bilişsel stilleri hem de akılsal düşünmeyi engelleyen ya da zayıflatan deneyimsel bilişsel stilleri içermektedir. Kişisel ahlaki ikilemlerde faydacı yanıt vermek için maliyet-fayda analizi yürütmek ve emosyonel tepkiyi baskılamak gerekmektedir. Bu doğrultuda daha fazla akıl yürütme becerisine ve eğilimine yani akılsal bilişsel stile sahip kişilerin, özellikle kişisel ahlaki ikilemlerde daha faydacı tepkiler vermeleri öngörülmektedir. Literatürdeki bulgular çerçevesinde bu çalışmanın temel amacı, kişilerin özellikle kişisel ve kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ne doğrultuda (faydacı/deontolojik) karar verdiğini ve ahlaki karar verme ile dindarlık ve bilişsel stiller arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Çalışmanın örneklemini 18-26 yaş aralığında 169 üniversite öğrencisi (142 kadın, 27 erkek) oluşturmuştur. Araştırmaya gönüllü olarak katılan üniversite öğrencilerinin yaş ortalaması 21.28±1.65 yaş ve eğitim yılı ortalaması ise 14.44±1.09 yıldır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, katılımcılara kişisel ahlaki ikilemler içeren senaryolar, kişisel olmayan ahlaki ikilemler içeren senaryolar ve ahlaki olmayan ikilemler içeren senaryolar sunulmuş ve ardından bu senaryolara dair verilen sorulara evet ya da hayır şeklinde karar vermeleri istenmiştir. Çalışmada katılımcılara

uygulanan diğer veri toplama araçları ise Katılımcı Bilgi Formu, Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'dir. Katılımcıların ikilemlere verdikleri evet-hayır yanıtları ile ölçeklerden elde ettikleri puanlar analiz edilmiştir. Elde edilen veriler kapsamında 1- Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere karar verirken daha fazla zorlanacağı için kişisel ahlaki ikilemlere diğer ikilemlere göre (kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) daha az evet yanıtı vermeleri, 2- Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı ve dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının azalacağı, 3- Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stil Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı ve katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının artacağı beklenmiştir.

Katılımcıların ikilemlere (kişisel ahlaki, kişisel olmayan ahlaki ve ahlaki olmayan) verdikleri yanıtlar incelendiğinde; kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet yanıtının (Ort.=1.15±1.28) kişisel olmayan ahlaki ikilemlere (Ort.=4.69±1.21) ve ahlaki olmayan ikilemlere verilen (Ort.=3.34±.86) toplam evet yanıtlarından anlamlı olarak (p<.001) daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Kişiler, kişisel ahlaki ikilemlere yüksek deontolojik tepkiler ve düşük çoğunluğun yararına faydacı tepkiler vermişlerdir. Katılımcıların kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ise daha fazla faydacı tepkiler verdikleri görülmektedir.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet yanıtı ile Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki (r= -.20, p<.05) saptanmıştır. Katılımcıların dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtı azalmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda katılımcıların ikilemlere verdikleri yanıtlara göre dindarlık açısından gruplar arası karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, tüm katılımcılar Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dini yönelim alt ölçek puanlarının medyanın altında ve üstünde bulunma durumlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Yapılan gruplar arası karşılaştırma bulguları, yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişilerin (Ort.=.95±1.23), düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere göre (Ort.=1.35±1.34)

kişisel ahlaki ikilemlere anlamlı olarak daha düşük evet yanıtı verdikleri (p<.05) doğrultusundadır. Yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişiler, düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere göre kişisel ahlaki ikilemlere daha deontolojik tepkiler vermişlerdir.

Katılımcıların Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin akılsal boyut puanları ile kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtı arasında marjinal anlamlılık düzeyinde negatif yönde bir ilişki (r= -.14, p= .07) saptanmıştır. Katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları sınırda anlamlılık düzeyinde azalmaktadır.

Araştırmada elde edilen bu bulgular, ahlaki ikilemlere karar verirken kişisel ahlaki ikilemlerin diğer ikilemlere göre daha zorlayıcı ve verilen yanıtların daha deontolojik olduğu yönündedir. Ahlaki ikilemlere karar verme ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve dindarlık eğilimi arttıkça verilen yanıtların daha deontolojik yönde olduğu gözlenmiştir. Ahlaki ikilemlere karar verme ile bilişsel stiller arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki elde edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: ahlaki karar verme, dindarlık, bilişşel stiller, ahlaki ikilemler, içsel dindarlık, akılsal bilişsel stil

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL DILEMMA JUDGMENTS AND RELIGIOSITY AND COGNITIVE STYLES

SEVİL GÜMÜŞ

It is seen that individuals make different responses from each other in situations that require moral judgment. It is thought that these differences in moral judgment may be due to various individual differences in terms of religiosity and cognitive styles. For example, there are findings in the relevant literature that there is a negative relationship between religiosity and the tendency to react utilitarianly to moral dilemmas, that is, as the level of religiosity increases, individuals make more deontological decisions. On the other hand, moral dilemmas involve both rational cognitive styles and experiential cognitive styles that inhibit or weaken rational thinking. In order to respond utilitarianly to personal moral dilemmas, it is necessary to conduct cost-benefit analysis and suppress the emotional response. Accordingly, it is predicted that people with more reasoning skills and tendencies, that is, rational cognitive style, will respond more utilitarianly, especially in personal moral dilemmas. Within the framework of the findings in the literature, the main purpose of this study is to examine how individuals judging especially on personal and impersonal moral dilemmas and the relationship between moral judgment, religiosity and cognitive styles.

The sample of the study consisted of 169 university students (142 female, 27 male) between the ages of 18-26. The average age of the university students who voluntarily participated in the study was 21.28±1.65 years and the average years of education was 14.44±1.09 years. In line with the purpose of the study, the participants were presented with scenarios involving personal moral dilemmas, scenarios involving impersonal moral dilemmas and scenarios involving non-moral dilemmas, and then they were asked to response yes or no to the questions about these scenarios. The other data collection tools applied to the participants in the study were the Participant

Information Form, the Religious Orientation Scale and the Rational-Experiential Inventory. The participants' yes-no responses to the dilemmas and the scores obtained from the scales were analyzed. Within the scope of the data obtained 1- Participants responded yes to personal moral dilemmas less than other dilemmas (impersonal moral dilemma, non-moral dilemma) because they would have more difficulty in judging personal moral dilemmas, 2- There will be a significant negative relationship between the participants' yes responses to personal moral dilemmas and their intrinsic religiosity scores from the Religious Orientation Scale, and as their religiosity scores increase, their yes responses to personal moral dilemmas will decrease, 3- It was expected that there would be a significant positive correlation between the participants' yes responses to personal moral dilemmas and their rational dimension scores from the Rational-Experiential Inventory, and as the participants' rational dimension scores increased, their yes responses to personal moral dilemmas would increase.

When the participants' responses to the dilemmas (personal moral, impersonal moral and non-moral) were analyzed, it was found that the total yes responses to personal moral dilemmas ($M=1.15\pm1.28$) were significantly ($p<.001$) lower than the total yes responses to impersonal moral dilemmas ($M=4.69\pm1.21$) and non-moral dilemmas ($M=3.34\pm.86$). Individuals gave high deontological responses to personal moral dilemmas and low utilitarian responses to the benefit of the majority. Participants gave more utilitarian responses to impersonal moral dilemmas.

There was a negative and low level significant relationship ($r= -.20$, $p<.05$) between the total yes response to personal moral dilemmas and the intrinsic religious orientation subscale score of the Religious Orientation Scale. As the participants' religiosity scores increase, their yes responses to personal moral dilemmas decrease. In line with these findings, in order to make a comparison between groups in terms of religiosity according to the participants' responses to dilemmas, all participants were divided into two groups according to whether their intrinsic religious orientation subscale scores from the Religious Orientation Scale were below or above the median. The findings of the inter-group comparison indicate that people with high religiosity tendency ($M=.95\pm1.23$) gave yes to personal moral dilemmas significantly lower ($p<.05$) than people with low religiosty tendency ($M=1.35\pm1.34$). People with high

religiosity tendency responded more deontologically to personal moral dilemmas than people with low religiosity tendency.

A negative relationship (r= -.14, p= .07) was found between the participants' scores on the rational dimension of the Rational-Experiential Inventory and their yes responses to personal moral dilemmas at the marginal significance level. As the participants' rational dimension scores increased, their yes responses to personal moral dilemmas decreased at the borderline significance level.

These findings obtained in the study are that personal moral dilemmas are more challenging and the responses given are more deontological than other dilemmas when judging on moral dilemmas. It was observed that there was a significant relationship between judging moral dilemmas and religiosity, and as the tendency towards religiosity increased, the responses given were more deontological. There was no statistically significant relationship between moral dilemmas and cognitive styles.

Keywords: moral judgment, religiosity, cognitive styles, moral dilemmas, intrinsic religiosity, rational cognitive style

ÖNSÖZ

Öncelikle tez sürecimde yardımlarını esirgemeyen, beni destekleyen ve bu süreci benim için kolaylaştıran, bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan değerli tez danışmanım Dr. Öğr.Üyesi Simge ŞİŞMAN-BAL'a teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve tecrübeleriyle beni kendisine hayran bırakan, tez konumu belirlememde bana rehberlik eden ve ikinci tez danışmanım olan çok değerli hocam Prof. Dr. Ayşe AYÇİÇEĞİ-DINN'e teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca kıymetli bilgi ve tecrübelerini paylaşan, üzerimde emeği olan tüm hocalarıma; bu süreçte yanımda olan ve desteklerini hissettiren sevgili aileme ve dostlarıma sonsuz teşekkürler.

Ve varlığı ile bana hayat veren canım kızım Elis'e teşekkür ederim.

Sevil GÜMÜŞ

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **viii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xv**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
AHLAK GELİŞİMİ

1.1.Ahlak ve Ahlak Gelişimi Tanımı 4
1.2.Ahlaki Muhakeme ve Ahlaki Karar Verme 6
1.3.Ahlaki Karar Vermeyi Açıklayan Kuramlar 7
1.3.1.Sosyal Önsezi Kuramı 8
1.3.2.Ahlaki Gramer Kuramı 8
1.3.3.İkili İşlem Kuramı 9
1.4.Ahlaki Karar Vermenin Nöral Temelleri 13
1.4.1.Lezyon Çalışmaları 14
1.4.2.Antisosyal Davranışlar 15
1.4.3.Nörogörüntüleme Çalışmaları 17

İKİNCİ BÖLÜM
AHLAKİ KARAR VERME, DİNDARLIK VE BİLİŞSEL STİLLER

2.1. Dindarlık 19
2.1.1. Dindarlığın Ölçülmesi 21
2.1.2. Dindarlığın Nöral Temelleri 23
2.1.3. Dindarlık ve Ahlaki Karar Verme 25

2.2. Bilişsel Stiller 27

2.2.1. Bilişsel Stillere Yönelik Çalışmalar 27

2.2.2. Bilişsel Stiller ve Ahlaki Karar Verme 31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇ VE HİPOTEZLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

4.1.Katılımcılar 35

4.2.Veri Toplama Araçları 37

4.2.1.Katılımcı Bilgi Formu 37

4.2.2.İkilemler 37

4.2.3.Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ) 38

4.2.4.Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği- (ADBSÖ) 40

4.3.İşlem 41

4.4.Verilerin Analizi 42

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR

5.1.Katılımcıların Genel Özelliklerine Dair Bulgular 43

5.2.Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Yanıtlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular 44

5.3.Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular 49

5.3.1.Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular 49

5.3.2.Katılımcıların Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular 52

5.4.Ahlaki İkilemlere Karar Verme ile Dindarlık ve Bilişsel Stiller Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular 54

5.5.Ek Analizler 57

5.5.1.Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarına Dair Bulgular 58

5.5.1.1.Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının DYÖ Alt Ölçek Puanları Açısından Karşılaştırılması 58

5.5.1.2.Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının İkilemlere Verdikleri Yanıtlara Dair Bulgular 59

SONUÇ VE TARTIŞMA 61

KAYNAKÇA 69

EKLER 83

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Yaş ve Eğitim Yılı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri…43

Tablo 2. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Toplam Evet Yanıtlarının Ortalama, Standar Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri 45

Tablo 3. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Toplam Evet Yanıtlarının Karşılaştırılması…..……46

Tablo 4. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Evet ve Hayır Yanıt Frekansları ve Yüzdeleri…….47

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyete göre İkilemlere Verdikleri Toplam Evet Yanıtı Doğrultusunda Elde Edilen Mann-Whitney U Testi Sonuçları……...…48

Tablo 6. Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nin Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Ortalama, Standart Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri.……...…….50

Tablo 7. Katılımcıların Cinsiyete göre Dini Yönelim Ölçeği'nin Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Mann-Whitney U Testi Sonuçları…….……51

Tablo 8. Katılımcıların ADBSÖ Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Ortalama, Standart Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri……...……..53

Tablo 9. Katılımcıların Cinsiyete göre ADBSÖ Alt Boyut Puanları Doğrultusunda Gruplar Arası Fark Testi Sonuçları…….……54

Tablo 10. İkilemlere Karar Verme ile Dindarlık ve Bilişsel Stiller Arasındaki İlişki……56

Tablo 11. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının Cinsiyete Göre Yaş ve Eğitim Yılı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri……...……58

Tablo 12. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının Dini Yönelim Ölçeği-İçsel Dini Yönelim Alt Ölçek Puanları Doğrultusunda Mann-Whitney U Test Sonuçları…….……59

Tablo 13. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının İkilemlere Verdikleri Toplam Evet Yanıtları Doğrultusunda Mann-Whitney U Test Sonuçları…….60

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Çalışmanın Dahil Etme-Dışlama Kriterleri Doğrultusunda Değerlendirilen Katılımcıların Dağılımı 37

KISALTMALAR LİSTESİ

ADBSÖ	**:**	Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği
Akt.	**:**	Aktaran
BA	**:**	Broadmann Alanı
Bkz.	**:**	Bakınız
DLPFK	**:**	Dorsolateral Prefrontal Kortekste
DDY	**:**	Dışsal Dini Yönelim
DYÖ	**:**	Dini Yönelim Ölçeği
fMRI	**:**	Manyetik Rezonans Görüntüleme
GİDDÖ	**:**	Genel İçsel-Dışsal Dindarlık Ölçeği
İDY	**:**	İçsel Dini Yönelim
mOFK	**:**	Medial Orbitofrontal Korteksi
OFK	**:**	Orbitofrontal Korteks
PET	**:**	Pozitron Emisyon Tomografisi
PFK	**:**	Prefrontal Korteks
Vd.	**:**	Ve Diğerleri
VMPFK	**:**	Ventomedial Prefrontal Lorteks

GİRİŞ

Ahlak üzerine yapılan güncel çalışmalar felsefe, psikoloji ve sinir bilim gibi farklı disiplinlerin de gündemindedir. Yapılan çalışmalarla ahlaki olarak doğru ve yanlışın ne olduğu, ahlakın toplumsal ve sosyal olarak gerekli olup olmadığı gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır (Haidt, 2008: 65). Ahlaki muhakeme, kişinin neyi yapması ya da düşünmesi gerektiği kararına varmak için bilginin işlemlendiği bir dizi zihinsel faaliyeti içerir (Casebeer ve Churchland, 2003, s. 170). Bu zihinsel faaliyet yavaştır ve bilinçli bir çaba ile akılsal düşünmeyi gerektirir. Ahlaki karar ise bir kişinin ya da davranışın iyi-kötü, kabul edilebilir-edilemez, uygun-uygun değil, hoş-nahoş şeklinde değerlendirilmesidir (Haidt, 2001). Literatürde, ahlaki karar vermenin nasıl gerçekleştiği, ne doğrultuda karar verildiği ve ahlaki karar verme ile ilişkili konular üzerine çok fazla çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda ahlaki karar vermenin ahlaki muhakemenin bir sonucu olduğu yönünde görüşler (Fine, 2006; Kennett ve Fine, 2009; Saunders, 2015), ahlaki karar vermenin sezgisel olarak verildiği ve sezgilerin ahlaki muhakemeden daha baskın olduğu yönünde görüşler (Haidt, 2001; Yan, 2008) ile ahlaki karar vermenin hem emosyonların hem ahlaki muhakemenin karşılıklı yarışı sonucunda gerçekleştiği yönünde görüşler (Greene vd., 2001; Greene vd., 2008) literatürde yer almaktadır.

İkili İşlem Kuramı, ahlaki karar vermede hem emosyonların hem bilişsel muhakemenin birlikte yer aldığını ve yarışı kazanan tarafının doğrultusunda bir karara varıldığını ileri sürer. Köprü ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir kişiyi kişisel bir temas uygulayarak feda etme eylemi; tramvay ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir düğmeye basarak bir kişiyi feda etme eylemine göre daha fazla kişiseldir ve zorlayıcıdır. Köprü ikilemi gibi kişisel bir öz içeren kişisel ahlaki ikilemler emosyonel süreçlerle bağlantılıdır ve kişiyi eliyle itmeme doğrultusunda karar verme tepkisi daha baskındır. Tramvay ikilemi gibi kişisel olmayan ahlaki ikilemlerde eylem bir araç yoluyla gerçekleştirildiği için kişisel bir öz içermez ve emosyonel tepki baskılanır ve çoğunluğun yararına faydacı tepkiler verilir Köprü ikilemi gibi kişisel ahlaki ikilemler sırasında beynin emosyonla ve sosyal bilişse bağlantılı bölgelerinde artan nöral faaliyet bulgulanmıştır. Tramvay ikilemi gibi kişisel

olmayan ikilemler sırasında ise beynin çalışma belleği ve yüksek bilişle bağlantılı bölgelerinde artan nöral falliyet tespit edilmiştir. (Greene vd., 2001).

Ahlaki karar verme üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla hipotetik ikilemler kullanılmıştır. Bu ikilemler, ahlaki ihlal içeren senaryolardan oluşmaktadır. Ahlaki ikilemler, kişisel ve kişisel olmayan ikilemler olarak ayrılmaktadır. Kişisel ahlaki ikilemler beyinde emosyon ve sosyal biliş ile ilişkili alanlar ve amigdala ile bağlantılıdır. Kişisel olmayan ikilemler ise çalışma belleği ve bilişsel süreçlerle ilişkili beyin bögeleri ile bağlantılıdır. Kişisel ahlaki ikilemlerde emosyonel süreçler baskındır ve ahlaki karar bilinçli çaba gerekmeksizin, otomatik olarak verilmektedir. Kişisel olmayan ahlaki ikilemler ise bilişsel süreçlerle ilişkilidir ve ahlaki karar için bilinçli çaba ve muhakeme gerekmektedir. Kişisel ahlaki ikilemler, kişisel olmayan ikilemlere göre daha kişisel bir öz içermekte bu da ahlaki karar vermede daha zorlayıcı olmaktadır (Greene vd., 2001). Kişiler kişisel ikilem içeren senaryolara daha deontolojik tepkiler verirken kişisel olmayan ikilem senaryolarına ise daha faydacı tepkiler vermektedirler (Greene vd., 2004).

İnsanlığın var olmasından bu yana, Tanrı ve doğaüstü varlıklara inanç birçok toplumda ve kültürde görülmektedir. Kişi, Tanrı'yı isteklerine karşılık veren ya da kendisini cezalandıran, davranışlarının ahlaki olarak doğru olup olmadığını gözeten bir varlık olarak görür (Atran ve Norenzayan, 2004). Bu doğrultuda, ahlaki ve ahlaki olmayan davranışlarda, seçimlerde ve kararlarda dini inançlar ve eğilimler ne kadar önemlidir? Ahlaki kararlar kişinin dini inancı hakkında bize ne söyler? Literatürdeki çalışmalar ile bu sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır (Gervais, 2014). Çalışmalar, ahlaki karar verme ile dindarlık eğilimi arasındaki pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir (Wain ve Spinella, 2007). Kişilerin dindarlık eğilimleri arttıkça daha deontolojik kararlar verdikleri bulgulanmıştır.

Literatürde, iki farklı düşünme sürecinin bilgiyi işlemleme ve karar vermede etkili olduğu kabul edilmektedir. Sistem 1 otomatik, hızlı, çaba gerektirmeyen, deneyimsel ve algısal iken Sistem 2 sistematik, yavaş, çaba gerektiren, akılsal ve bilişsel süreçleri içermektedir (Evans, 2008). Kişiler bu iki sistemi karşılıklı olarak kullanırlar, ancak akılsal ya da deneyimsel karar verme durumunda farklılık gösterirler

(Langan-Fox ve Shirley, 2003). Ahlaki karar verme ile bilişsel stillerdeki bireysel farklılıkların ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda, akılsal bilişsel stil ile faydacı kararlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır (Royzman vd., 2014; Garvey ve Ford, 2014).

Ahlaki karar verme ile dindarlık eğilimi ve bilişsel stiller arasında bir ilişki olduğu literatürdeki çalışmalarla gösterilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı, ana dili ve eğitim dili Türkçe olan üniversite öğrencilerinin ahlaki ikilemlere ne doğrultuda (faydacı/deontolojik) karar verdiğini ve ahlaki karar verme ile dindarlık ve bilişsel stiller arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla, öncelikle ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için sıklıkla kullanılan hipotetik ikilem senaryoları ve bilişsel stilleri değerlendirmek için ise Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Katılımcılara İkilem senaryoları ile birlikte Katılımcı Bilgi Formu, Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği uygulanmıştır. Çalışmanın hipotezlerine ve yöntemine geçilmeden önce tezin birinci ve ikinci bölümünde konu ile ilgili kuramsal arka plan aktarılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLAK GELİŞİMİ

Bu bölümde öncelikle ahlak ve ahlak gelişiminden bahsedilecek ardından ahlaki davranışın nasıl edinildiği ve geliştiği, kuralların nasıl içselletirildiği gibi ahlak gelişimi ile ilgili görüşlere yer verilecektir. Daha sonra ahlaki muhakeme ve karar vermenin tanımı yapılacak ve ahlaki karar vermeyi açıklamaya yönelik felsefi görüşlerden bahsedilecektir. Son olarak ise ahlaki karar vermeyi açıklamaya yönelik kuramlardan bahsedilecek ve ahlaki karar vermenin nöral temellerine dair çalışmalar sunulacaktır.

1.1. Ahlak ve Ahlak Gelişimi Tanımı

Ahlak, bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları (Türk Dil Kurumu, 2024) olarak tanımlanmaktadır. Ahlak gelişimi ise toplumsal kurallar doğrultusunda neyin doğru ve yanlış olduğunun içselleştirilmesidir. Ahlak gelişimi alanı, çocuğun toplumun ahlaki kurallarını nasıl edindiği, bu kurallara uymayı nasıl öğrendiği ve ahlaki ihlalle karşılaştığında nasıl tepki verdiği konuları üzerine çalışmaktadır (Penguin Dictionary of Psychology, 2009: 483). Psikolojide, ahlak ve ahlak gelişimi konuları üzerine çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Turiel (1983) ahlakı adalet, haklar ve refah kavramları üzerinden ele alır ve ahlakı kişilerin birbirleriyle nasıl ilişki kurmalarına rehberlik eden kuralcı kararlar olarak tanımlar (akt., Haidt, 2008, s. 70).

Ahlakın bilişsel, davranışsal ve duygusal boyutları vardır. Ahlakın bilişsel boyutu bir durumun uygun olup olmadığı, yanlış olup olmadığı, kabul edilip edilemeyeceği doğrultusunda düşünmektir. Ahlaki değerler ve kurallar üzerine düşünme, ahlaki muhakeme ve ahlaki karar verme süreçleri ise ahlakın bilişsel boyutunu oluşturmaktadır. Ahlakın davranışsal boyutu, ahlaki muhakeme ile tutarlı ya da tutarsız şekilde davranmaktır. Ahlakın duygusal boyutu ise doğru ve yanlış davranışın ne olduğuna dair duyguların var olması ve bu duyguların bilişsel ve davranışsal boyutlar ile uyumlu olup olmamasıdır (Gander ve Gardiner, 2007: 283).

Ahlak gelişimini açıklamaya yönelik çeşitli kuramlar literatürde yer almaktadır. Bu kuramlardan bazıları ise Piaget ve Kohlberg'in bilişsel-gelişimsel kuramından etkilenmiştir. Bu kuramlara baktığımızda;

1-Piaget'in ahlak gelişimi kuramı, ahlak gelişiminin bilişsel gelişime uygun olarak geliştiğini öne sürmektedir. Piaget'e göre ahlak gelişimi belli evreler içinde gerçekleşir. Birinci evre *ahlaki gerçeklik'*tir. *Ahlaki gerçeklik*'te doğru ve yanlış tektir ve hiçbir koşulda değişmez. Davranışın doğruluğu ve yanlışlığı niyete, duygulara ve ihtiyaca göre değil sonuca göre değerlendirilir. Kurallara uymamak ve doğru davranış göstermemek beraberinde cezayı getirir. İkinci evre olan *ahlaki özerklik*'te ise davranışın doğruluğu ve yanlışlığı kişisel faktörlere ve duruma göre değişebilir. Kurallar mutlak değildir. Kurallara uymama sonucunda ortaya çıkan ceza adil ve suça uygun olmalıdır (Gander ve Gardiner, 2007: 284-285, 357-358).

2-Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı, Piaget'in görüşleri üzerinden geliştirilmiştir. *Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı* altı basamaklı üç evreden oluşmaktadır: G*elenek öncesi düzey, geleneksel düzey ve gelenek sonrası düzey*. *Gelenek öncesi düzey*, bu dönemde kurallar iyi ve kötü, doğru ve yanlış şeklinde değerlendirilmektedir. Kurallar ve davranışın doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi fiziksel ve kişisel çıkar üzerinden yapılmaktadır. *Geleneksel düzey*, bu dönemde bir davranışın doğru ve yanlış olarak değerlendirilmesi toplumun, ailenin ve arkadaş gruplarının beklentilerine uygun olarak gerçekleşmektedir. Bu dönemde onay ve taktir edilme arzusu, toplumsal düzene bağlılık, düzeni korumak ve desteklemek ön plandadır. *Gelenek sonrası düzey,* ahlaki değerler ve kurallar toplumdan, aileden ve diğer gruplardan bağımsız olarak kişinin kendisi tarafından belirlenir (Kohlberg ve Hersh, 1997, s. 54-55).

3-Gilligan'ın ahlak gelişimi kuramı, Kohlberg'in kuramının erkek odaklı olmasını ve kuramın adalet kavramı üzerinden temellenmesini eleştirir. Gilligan kuramında, ahlak gelişiminde adalet (justice) ve bakım (care) yöneliminden bahseder. Kuram, kadınlarda daha çok diğerlerine zarar vermeme, başkalarının ihtiyaçları ve ilişkiler temelli bakım yönelimli ahlak gelişiminden söz eder. Erkeklerde ise daha çok

eşitlik ve adil olma temelli adalet yönelimli ahlak gelişiminin görüldüğünden söz eder (Jaffee ve Hyde, 2000: 703-704).

4-Sosyal alan teorisi (social domain theory), Turiel, Nucci ve Smetana tarafından geliştirilmiştir. Teori, üç alandan bahsetmektedir: *ahlaki alan* (eşitlik, adil olma ve haklar), *psikolojik alan* (bireysellik, özerklik ve kişisel amaçlar) ve *sosyal alan* (gelenek, görenek, toplumsal antlaşmalar ve kurallar). Bu üç alan (*Ahlaki, sosyal* ve *psikoloji*) da kişide birlikte bulunur. Çoğunlukla *ahlaki alan* ile ilgili konular üzerinde durulur, *psikolojik* ve *sosyal alanlar*a dair durumlar ise çok baskın değildir. *Ahlaki alan* daha baskın olsa da her zaman öncelikli değildir. Üç alanı içine alan bir durumla karşılaşıldığında ise bir alan daha baskın olur ve o alan üzerinde durulur (Killen ve Smetana, 2015, s. 706-707). Kimi durumlarda ise bu alanlardan biri her zaman baskın olmayabilir.

5-Toplumsal öğrenme kuramı, bazı faktörlerin bir davranışın ya da eylemin doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesini etkileyeceğini ileri sürmektedir. Bu kurama göre, bir davranışın ahlaki olarak değerlendirilmesi anne-baba tutumu, toplumsal kurallar, otorite figürü, ceza ve kuralın olup olmama durumu gibi faktörlere göre değişebilir (Gander ve Gardiner, 2007, s. 360).

1.2.Ahlaki Muhakeme ve Ahlaki Karar Verme

Ahlaki muhakeme, kişinin neyi yapması ya da düşünmesi gerektiği kararına varmak için bilginin işlemlendiği bir dizi zihinsel faaliyeti içerir (Casebeer ve Churchland, 2003, s. 170). Bu zihinsel faaliyet yavaştır ve bilinçli bir çaba ile akılsal düşünmeyi gerektirir. Ahlaki karar ise bir kişinin ya da davranışın iyi-kötü, kabul edilebilir-edilemez, uygun-uygun değil, hoş-nahoş şeklinde değerlendirilmesidir. Kişi bu değerlendirmeyi toplumun ya da kültürün ortak değerlerine göre yapmaktadır (Haidt, 2001).

Platon ve Aristoteles 2000 yıldan daha fazla süre önce ahlaki karar vermenin *erdemlilik (virtue)* ile ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Platon ve Aristoteles ahlaki karar vermenin, yaşamın en yüksek seviyesine ulaşılabilmesi için hangi özellikleri, becerileri ve alışkanlıkları geliştirmemiz gerektiği ile ilgili olduğunu söyler. Bir

davranışın başkaları tarafından beğenilmesi, takdir edilmesi ve övülmesinin değil asıl önemli olanın nasıl erdemli olunacağı üzerine odaklanmak gerektiğidir (Casebeer ve Churchland, 2003).

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ise Jeremy Bentham ve John Stuart Mill *faydacılık* ilkesi üzerinden ahlaki karar vermeyi açıklamışlardır. Bir davranışın ahlaki olup olmadığı sonuca göre değerlendirilir, örneğin bir terörist eylemini ve olası bir yıkımı engellemek için teröristin öldürülmesi ahlaki olarak kabul edilebilir (Conway ve Gawronski, 2013). Faydacılık ilkesinde davranış, çoğunluğun yararına ve refahına yönelik olarak sonuca göre ahlaki olup olmadığı değerlendirilir (Gawronski ve Beer, 2017).

On sekizinci yüzyılda Immanuel Kant bir davranışın ahlaki olup olmadığının *deontoloji* ilkesi ile açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Deontoloji ilkesine göre, bir davranışın ahlaki olup olmadığı sonuçtan bağımsız olarak, doğru ya da yanlış olması ile ilgilidir.

Çoğunluğun yararına yönelik faydacı karar ve doğru olanı yapmanın savunulduğu deontolojik karar arasında kalındığında ne doğrultuda bir ahlaki karar verileceğini açıklamaya yönelik farklı görüş ve kuramlar literatürde yer almaktadır. Bu konuyla ilgili bir görüş, ahlaki karar vermenin ahlaki muhakemenin bir sonucu olduğu yönündedir (Fine, 2006; Kennett ve Fine, 2009; Saunders, 2015). Bir diğer görüş, ahlaki karar vermenin sezgisel olarak verileceği ve sezgilerin ahlaki muhakemeden daha baskın olduğu yönündedir (Haidt, 2001; Yan, 2008). Bir başka görüş ise ahlaki karar vermenin hem emosyonların hem ahlaki muhakemenin karşılıklı yarışı sonucunda gerçekleşeceği yönündedir (Greene vd., 2001; Greene vd., 2008).

1.3.Ahlaki Karar Vermeyi Açıklayan Kuramlar

Bu bölümde, ahlaki karar vermede önemli olduğu düşünülen kuramlara yer verilecektir. Ahlaki karar vermeye yönelik bazı kuramlar, Piaget'in ahlak gelişimi kuramına dayanarak şekillenmiştir. Ahlak psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, özellikle ahlaki ikilem içeren hipotetetik ikilemler üzerinden ahlaki karar vermeyi

anlamaya yönelik olmuştur. Kuramlar, ahlaki karar vermeyi farklı gerekçelere dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır.

1.3.1. Sosyal-Sezgisel Kuram

Sosyal-sezgisel kurama göre ahlaki karar verme otomatik, çaba olmaksızın, aniden ortaya çıkan ahlaki sezgiler tarafından verilmektedir. Ahlaki sezgiler, neden-sonuç arama, kanıta dayalı ve derin düşünme gibi biliçli ve çaba gerektiren bir süreç içermez. Kurama göre ahlaki karar verme ahlaki muhakemenin bir sonucu değil tersine ahlaki muhakeme ahlaki karar verildikten sonra gerçekleşen bir süreçtir. Ahlaki muhakeme, verilen ahlaki kararı destekleyecek kanıtların bulunması, kararı desteklemek ve diğer kişileri ikna etmek için bilinçli ve çaba gerektiren bilişsel bir süreçtir. Bir davranışın ahlaki olarak doğru ya da yanlış olması daima emosyonel bir özellik içerir. Dolayısıyla ahlaki karar verme sezgisel ve emosyonel olarak gerçekleşir ve diğer kişilerin ahlaki kararları üzerinde emosyonel olarak etkili olur. Muhakemenin ise ahlaki tartışmalar ve kanıtlar yoluyla bazen diğer kişilerin üzerinde etkisi olabilir; ancak muhakeme yoluyla ikna ahlaki sezgiler yoluyla ikna kadar sık gerçekleşmez. Ayrıca sosyal-sezgisel kuram arkadaşların, grup üyelerinin ve tanıdıkların kişilerin verdiği ahlaki karar üzerinde etkili olduklarını ileri sürer. Ahlaki karar verme üzerindeki bu etkinin sosyal ikna bağlantısı yoluyla gerçekleştiğini ve akılsal bir açıklama ya da dayanak olmaksızın etkili olduğunu söyler (Haidt, 2001).

Son olarak sosyal-sezgisel kuram, ahlaki emosyonları diğer emosyonlardan ayırır. Ahlaki emosyonlar, toplumun ya da kişilerin refahı ve menfaati ile ilişkili emosyonlardır. Kuram küçümseme, suçluluk, utanma, minnettarlık, kızgınlık, merhamet ve iğrenme emosyonlarını ahlaki emosyonlar olarak tanımlar. Ahlaki emosyonlar aslında değişen bir duruma, karşılaşılan bir tehdite ya da fırsata verilen doğal tepkilerdir (Haidt, 2003, s. 853-854).

1.3.2. Evrensel Ahlaki Dilbilgisi Kuramı

Ahlaki dilbilgisi kuramı dilbilgisi metaforu üzerinden ahlaki karar vermeyi açıklamaya çalışır. Dilbilgisi evrenseldir ve bir dizi kural ve değişken içerir. Ahlaki

dilbilgisi kuramına göre doğuştan ahlaki olarak neyin doğru ve yanlış olduğunu edinmek üzere bir beceri ile dünyaya geliriz. Bu beceri, uyulması gereken ve izin verilebilir kurallar doğrultusunda bir davranışın bilinçli akıl gerekmeksizin değerlendirilebilme kapasitedir. Örneğin Pakistan'da dünyaya gelen bir kadının eşini aldatmasının sonu ölümdür ve bu ahlaki olmayan davranışın cezalandırıcısı ailenin diğer üyeleridir. Pakistan'da doğup edinilen bu ahlaki yapı kültürden bağımsız olarak ikinci bir ahlaki yapının gelişmesini engeller. Ahlaki dilbilgisi, otomatik ve biliçsiz bir şekilde doğrunun veya yanlışın ahlaki kararını vermeyi sağlar. Bu ahlaki karar verme ne biliçli bir akıl yürütmeye ne de emosyonlara dayanır. Bunun yerine ahlaki karar verme emosyonları tetikler ve emosyonlar ahlaki karar verme gerçekleştikten sonra ortaya çıkar (Hauser, 2006; Hauser, 2006a).

1.3.3. İkili İşlem Kuramı

Literatürde, ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için sıklıkla deontoloji ve faydacı ilkeleri içeren hipotetik ahlaki ikilemlerin kullanıldığı görülmektedir. Deontoloji ve faydacı ilkeler, ahlaki karar vermede farklı prensipleri temel almaktadır (Bartels, 2008). Deontoloji bir davranışı kural temelli, doğru veya yanlış olarak değerlendirirken (Kant, 1785); faydacılık ise bir davranışı sonuç odaklı olarak çoğunluğun yararına olacak şekilde (Miller, 1861) değerlendirir (akt., Conway ve Gawronski, 2013).

Ahlaki ikilemler, tramvay (trolley) problemi üzerinden diğerlerini kurtarmak için bir kişinin feda edilip edilemeyeceği sorusuna kişilerin ne doğrultuda karar vereceklerini anlamak için düzenlenmiştir. Tramvay ikilemi olan aşağıdaki ahlaki ikileme bakalım (Greene vd., 2001):

"Bir demiryolu tramvayı beş kişinin olduğu yöne doğru ilerlemektedir. Bu beş kişiyi kurtarmak için yapman gereken tek şey bir düğmeye basmaktır. Böylece tramvay yön değiştirecek ve beş kişinin yerine sadece bir kişi ölecek. Beş kişiyi kurtarmak için bu düğmeye basar mısın?"

Greene vd. (2001), bu ikileme katılımcıların çoğunun evet yanıtını verdiklerini tespit ettiler. Daha sonra aynı katılımcılara tramvay ikilemine benzer olan köprü ikilemi sunulmuştur (Greene vd., 2001):

"Yine bir demiryolu tramvayı beş kişiye doğru ilerliyor. Sen ve tanımadığın kilolu bir kişi köprüdesiniz. Bu beş kişiyi kurtarmak için yapman gereken tek şey bu kilolu kişiyi köprüden aşağıya itmek, böylece onun bedeni tramvayı durduracak ve beş kişi kurtulacak. Beş kişiyi kurtarmak için o kişiyi köprüden aşağıya iter misin?"

Bu defa, ikileme katılımcıların çoğunun hayır yanıtını verdikleri görülmüştür. Greene vd. (2001) çalışmalarında, iki ikilem de beş kişiyi kurtarmak için bir kişinin feda edilip edilmeyeceğini sormasına rağmen katılımcıların verdikleri yanıtların neden faklı olduğunu incelemişlerdir. Çalışmalarında bu faklılaşmayı bilimsel olarak ele almışlardır. Köprü ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir kişiyi kişisel bir temas uygulayarak feda etme eylemi; tramvay ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir düğmeye basarak bir kişiyi feda etme eylemine göre daha fazla kişiseldir ve zorlayıcıdır. Köprü ikilemi gibi kişisel bir öz içeren kişisel ahlaki ikilemler emosyonel süreçlerle bağlantılıdır ve kişiyi eliyle itmeme doğrultusunda karar verme tepkisi daha baskındır. Tramvay ikilemi gibi kişisel olmayan ahlaki ikilemlerde eylem bir araç yoluyla gerçekleştirildiği için kişisel bir öz içermez ve emosyonel tepki baskılanır. Bu doğrultuda araştırmacılar, ahlaki ikilemleri kişisel ve kişisel olmayan ahlaki ikilemler olarak ikiye ayırmışlar ve katılımcıların farklı yanıtlar verme nedenini de ahlaki ikilemin kişisel temas içerip içermemesi olarak açıklamışlardır. Ahlaki ihlal fail tarafından a) spesifik bir kişiye yönelik b) ciddi bir bedensel zarara yol açarak ve c) eylem bir araç kullanılmaksızın kişisel bir temas yoluyla gerçekleşirse kişiseldir, eylem bir araç yoluyla gerçekleşirse kişisel olmayandır (Greene vd., 2001; Greene, 2007).

Greene vd. (2001), katılımcıların kişisel ahlaki ikilemleri düşünürken beynin emosyonla bağlantılı alanları olan posterior singulat kortekste (Broadmann Alan: BA 31), superior temporal sulkusta (BA 39), medial prefrontal kortekste (BA 9/10) ve amigdalada artan nöral faaliyet tespit etmişlerdir. Katılımcılar kişisel olmayan ikilemleri düşünürken ise beynin çalışma belleği ve bilişsel süreçler ile bağlantılı

alanları olan dorsolateral prefrontal kortekste (DLPFK, BA 46) ve inferior parietal lobda (BA 7/40) daha geniş nöral faaliyet olduğu bulgulanmıştır. Kişisel ahlaki ikilemlerde, kişiyi köprüden elleriyle itmeyi kabul etme kişiyi köprüden itmeyi kabul etmemeye göre emosyonel olarak daha zorlayıcıdır ve bu doğrultuda karar verme daha fazla zaman gerektirmektedir. Kişisel olmayan ikilemlerde ise kişi emosyonel olarak zorlanmadığı için yanıt zamanı açısından anlamlı bir farklılaşma olmamaktadır (Greene vd., 2001; Greene vd., 2004).

Kişisel ahlaki ikilemler, yanıt zamanına göre zor ve kolay kişisel ahlaki ikilemler olarak ikiye ayrılmıştır. Ağlayan Bebek ikilemine bakalım (Greene vd., 2004):

"Savaş zamanı, sen ve birkaç köylü bir kilerde düşman askerlerinden saklanıyorsunuz. Bebeğin ağlamaya başlar, ağlama sesi duyulmasın diye elinle bebeğinin ağzını kaparsın. Elini bebeğinin ağzından çekersen, düşman askerleri bebeğinin ağlamasını duyacak, seni ve diğerlerini bulup hepinizi öldürecek. Eğer elini çekmezsen bebeğin boğularak ölecek. Kendini ve diğerlerini kurtarmak için bebeğinin boğularak ölmesi uygun mudur?"

Greene vd. (2004) çalışmalarında, katılımcıların yukarıdaki ikileme verdikleri yanıtın uzun zaman aldığınn bulgulamışlardır. Bebek Katili ikilemine bakalım:

"Sen hamile bir genç kızsın. Hamile olduğunu saklamak için bol kıyafetler giyiyorsun. Bir gün okuldayken sancın başlar. Soyunma odasına gidersin ve tek başına bebeği doğursun. Bir parçan bebeği çöpe atmayı ve hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam etmeyi ister. Hayatına devam etmek için bebeğini çöpe atmak uygun mudur?"

Bu defa, çalışmada katılımcıların hızlıca yanıt verdikleri ve bu eylemin yanlış olduğunu söyledikleri tespit edilmiştir. Çalışmada araştırmacılar, Ağlayan Bebek ikilemine verilen yanıtın daha fazla zaman aldığını ve bu ikilemin zor kişisel ikilem olduğunu söylerler. Zor kişisel ikilemlerde negatif emosyonel yanıt (bebeği boğmanın yanlış olması) ile bilişsel yanıt (diğerlerini kurtarmak için bebeği boğma) arasında bir mücadele ve rekabet vardır. Dolayısıyla zor kişisel ikilemlere verilen yanıt daha zorlayıcı ve daha fazla zaman almaktadır. Katılımcıların zor kişisel ikilemleri

düşünürken muhakeme, bilişsel kontrol ve bilişsel çatışma ile bağlantılı beyin alanları olan anterior dorsolateral prefrontal korteks (DLPFK, (BA 10/46)), anterior singulat korteks ve inferior parietal lob (BA 40/39) alanlarında artan nöral faaliyet bulgulanmıştır. Ayrıca, zor kişisel ahlaki ikilemler düşünülürken emosyonel süreçlerle bağlantılı olan posterior singulat kortekste (BA 23/31) de artan nöral faaliyet tespit edilmiştir. Çalışmada, katılımcıların zor kişisel ikilemlerde verdikleri yanıtlara bakıldığında çoğunluğun yararına faydacı yanıtların bilişsel süreçler ile bağlantılı olduğu bulgulanmıştır. Katılımcıların Bebek Katili ikilemine daha kısa sürede yanıt verdikleri görülmüştür ve bu ikilem ise kolay kişisel ikilem olarak adlandırılmıştır. Kolay kişisel ikilemlerde ise negatif emosyonel yanıt ile bilişsel yanıt arasında bir mücadele ve rekabet yoktur. Dolayısıyla, kolay kişisel ikilemlerde bilişsel çatışma olmadığı için katılımcılar hızlıca negatif emosyonel yanıt doğrultusunda karar vermişlerdir (Greene vd., 2004).

Greene vd. (2008) çalışmalarında, ahlaki ikilemlere verilen faydacı yanıtlar ile bilişsel süreçler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaya, 82 kişi katılmış ve zor kişisel ahlaki ikilemler ekrana yansıtılmıştır. İkinci görev olarak kişilere zor kişisel ikilemler ekranda sunulurken senaryonun altında bir sayı dizisi sunulmuştur. Kişilerden ikilemleri okurken veya verecekleri yanıtları düşünürken beş rakamını gördüklerinde düğmeye basmaları istenmiştir. Çalışmada başka bir kontrol gerektiren görevle bilişsel yük arttırılmaya çalışılmış ve bu bilişsel yükün faydacı kararı etkilep etkilemediği incelenmiştir. Kişilerin ikilemlere yanıt verirken ikinci görevle arttırılmak istenen bilişsel yükün verilen yanıtı etkilemediği ancak faydacı karar verirlerken yanıt zamanının arttığı bulgulanmıştır. Bilişsel yükün faydacı olmayan yanıtlara verilen süreyi ise arttırmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmacılar faydacı yanıtların bilişsel kontrollü süreçler ile deontolojik yanıtların ise emosyonel süreçler ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Literatürde, ventromedial prefrontal korkeks (VMPFK) hasarı olan kişilerin kişisel ahlaki ikilemlere yüksek oranda faydacı yanıtlar verdiklerini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, ahlaki karar vermede emosyonel süreçlerin önemini göstermektedir (Koenigs vd., 2007; Ciaramelli vd., 2007). Mendez vd. (2005) çalışmalarında, frontotemporal demans hastası kişilerin ahlaki ikilemlere verdikleri

yanıtları incelemişlerdir. Frontotemporal demans hastası kişilerin, kişisel ahlaki ikilemlere daha çok faydacı yanıtlar verdikleri ve emosyonel beceri göstermede başarısız oldukları bulgulanmıştır.

Valdesolo ve DeSteno (2006)'nun çalışmasında, ahlaki karar verme ile ortamın etkisi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, kişilere köprü ikilemi verilmeden önce pozitif bir etki oluşturulmuştur. Bulgular, kişilerin bu pozitif etki sonucunda daha fazla faydacı tepkiler verdiklerini göstermiştir.

Ahlaki karar verme ile bilişsel stiller arasındaki ilişkinin gösterildiği çalışmada bilişsel stillerdeki farklılaşmanın ahlaki karar vermeyi etkilediği gösterilmiştir. Çalışmada, sezgisel/deneyimsel bilişsel stil eğilimi olan kişilerin daha deontolojik yanıtlar verdikleri, akılsal bilişsel stil eğilimi olan kişilerin ise daha faydacı yanıtlar verdikleri bulgulanmıştır (Bartels, 2008). Başka bir çalışmada, kişilerden üç matematik problemini çözmeleri ve ilk buldukları cevabı söylemeleri istenmiştir. Hardman (2008) kişilerden "Bir oyun sopasının ve topunun fiyatı toplamda 1.10 liradır. Oyun sopasının fiyatı toptan 1.00 lira daha fazladır. Topun fiyatı kaçtır?" şeklinde kısa matematik problemini çözmelerini istemiştir. Bu probleme verilecek otomatik yanıt 10 kuruştur ve yanlıştır. Çalışmada, 5 kuruş diyerek doğru yanıt veren kişilerin köprü ve ağlayan bebek ikilemlerine iki kat daha fazla faydacı tepkiler verdikleri tespit edilmiştir (akt., Greene, 2009: 16).

Çalışma belleği kapasitesindeki farklılaşmanın ahlaki karar verme üzerinde etkisi olup olmadığının araştırıldığı çalışmada, daha yüksek çalışma belleği kapasitesine sahip kişilerin daha düşük çalışma belleği kapasitesine sahip kişilere göre daha fazla faydacı karar verdikleri görülmüştür (Moore vd., 2008).

1.4. Ahlaki Karar Vermenin Nöral Temelleri

Çalışmalar frontal lob hasarının, savaş sonrası beyin cerrahisinin, frontotemporal demansın ve nörogörüntüleme çalışmalarının ahlaki karar verme için önemli olan özelleşmiş beyin alanlarını işaret etmektedir. Bu bölümde, bu çalışmalara detaylıca yer verilecektir.

1.4.1. Lezyon Çalışmaları

Beyin hasarı sonrasında ahlaki ve sosyal davranışlarda ortaya çıkan değişimlere dair ilk bulgular, savaş sırasında beyin hasarı geçiren kişilerden ve frontal lob hasarı olan hastalardan elde edilmiştir (Moll vd., 2005: 800). Phines Gage vakasında ortaya çıkan kişilik değişimi ile ahlaki ve sosyal davranışlarda bozulma, ahlaki davranışın düzenlenmesi için ventromedial prefrontal korteksin (VMPFK) ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Damasio, 1999). Aynı doğrultuda, Eliot ve diğer VMPFK hasarı olan hastalardan elde edilen bulgular, ahlaki davranış için VMPFK'nın beyinde özelleşmiş bir alan olduğuna işaret etmektedir (Damasio, 1999; Tranel vd., 2002; Ciaramelli vd., 2007; Koenigs vd., 2007; Moretto vd., 2009).

Anderson vd. (1999) erken başlangıçlı prefrontal korteks (PFK) hasarının uzun vadeli sonuçlarını araştırdıkları çalışmalarında, erken başlangıçlı PFK hasarı olan hastaların karmaşık sosyal ve ahlaki kuralların ediniminde bozulmalar sergiledikleri görülmüştür. Erken başlangıçlı PFK hasarı olan kişilerin psikopatiye benzer bir profil çizdikleri tespit edilmiştir. Erken başlangıçlı PFK hasarı olan kişiler, ahlaki ikilemlere büyük ölçüde cezadan kaçınma ve benmerkezci bir yaklaşımın görüldüğü 'gelenek öncesi' gelişim basamağına karşılık gelen bir ahlaki muhakeme sergilemişlerdir. PFK hasarı yetişkinlik döneminde başlayan hastaların ise bozulmuş ahlaki davranış eğilimi gösterdikleri ancak bu bozulmanın antisosyal davranış eğilimi sergilemediği bulgulanmıştır.

Bir başka çalışmada ise Grafman vd. (1996), VMPFK hasarı ile agresyon ve şiddet içeren davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. VMPFK hasarı olan kişilerin Saldırganlık ve Şiddet Ölçeği puanlarının sağlıklı kontrol grubuna ve diğer beyin bölgelerinde hasar olan kişilere göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular, VMPFK hasarının agresyon ve şiddet içeren davranışların görülme riskini arttırdığını göstermektedir.

Frontotemporal demans hastaları ile yapılan çalışmalarda empati, emosyon ve sosyal davranışın düzenlenmesinde anterior temporal korteksin önemli bir rolü olduğu

görülmüştür. Anterior temporal korteks hasarının emosyonel süreçlerde ve sosyal davranışlarda bozulmalara yol açtığı gösterilmiştir (Perry vd., 2001; Rosen vd., 2002).

Kruesi vd. (2004) çalışmalarında, erken başlangıçlı davranış bozukluğu olan gençler ile sağlıklı kontrol grubu arasında frontal ve temporal lob hacimlerini karşılaştırmışlardır. Erken başlangıçlı davranış bozukluğu olan gençlerde sağlıklı kontrol grubuna göre temporal lob hacminde azalma olduğunu görülmüştür.

1.4.2. Antisosyal Davranışlar

Suç işleyen, şiddet eğilimli ve psikopat kişiler, uygun olmayan ahlaki ve sosyal davranış sergileme eğilimdedirler. Bu kişilerde toplumsal ve sosyal ilişkilere yol gösteren ahlaki davranışın yerini kuralları ihlal eden antisosyal davranışlar almaktadır. Suçlu, şiddet eğilimli, psikopat, antisosyal davranış eğilimi ve kişilik bozukluğu olan kişilerin beyin işleyişindeki bozulmalar ahlaki davranışın nöral temellerinin anlaşılmasına olanak sağlayacaktır (Raine ve Yang, 2006).

Blair (1995), psikopat kişilerin ahlaki ve sosyal ihlalleri birbirinden ayırt etmede başarısız olduklarını göstermiştir. Çalışmada, psikopatik bozukluk tanısı alan kişiler ile sağlıklı kişilerin ahlaki hikayelere verdikleri yanıtlar karşılaştırılmıştır. Bulgular, psikopati tanısı alan kişilerin kontrol grubuna göre ahlaki ve sosyal ihlaller arasında ayrım yapamadıklarını hatta sosyal ihlalleri de ahlaki ihlaller olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca kişilere ihlallerin neden kabul edilebilir ya da edilemez oldukları sorulduğunda, psikopati tanısı alan kişilerin ihlalleri hikayedeki mağdurun faydasına olarak değil yanlış ya da toplumsal olarak kabul edilemez olarak yargıladıkları görülmüştür.

Blair vd. (2001) çalışmalarında duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklarda davranış sorunlarını ve ahlaki muhakemeyi incelemişlerdir. Çalışmada, davranış bozukluğu olan çocuklar Psikopati Tarama Ölçeği'nden aldıkları puanlar doğrultusunda üç gruba ayrılmış ve çocuklara dört ahlaki hikaye sunulmuştur. Bulgular, Psikopati Tarama Ölçeği'nden yüksek puan alan çocukların ölçekten düşük puan alan çocuklara göre ahlaki (birinin diğerine vurması) ve sosyal ihlalleri (sınıfta izin almadan konuşmak) birbirinden ayırmada başarısız olduklarını göstermiştir.

Benzer bulgular psikopatik eğilimi olan çocuklarla yapılan çalışmada da gösterilmiştir (Blair, 1997). Bu çalışmalar psikopat ve antisosyal kişilerin ahlaki olarak doğru olanı bildiğini ancak bunu hissedemediklerini göstermektedir (Raine ve Yang, 2006).

Blair vd. (1997) çalışmalarında, psikopati tanısı alan kişiler ve kontrol grubu olarak suçluların farklı uyaranlara verdikleri tepkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, stres verici (ağlayan çocuk yüzü), tehdit edici (kızgın bir yüz) ve nötr (kitap) uyaran görüntüleri kullanılarak kişilerin elektrodermal faaliyetleri ölçülmüştür. Çalışmada psikopatlar ile kontrol grubunun tehdit edici ve nötr uyaranlar için elektrodermal faaliyetlerinin benzer olduğu; ancak psikopatların kontrol grubuna göre stres verici uyaranlar için daha zayıf elektrodermal faaliyet gösterdikleri bulgulanmıştır. Benzer çalışma psikopati eğilimi olan çocuklarla da gerçekleştirilmiştir. Çalışmada duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklar Psikopati Tarama Ölçeği'nden aldıkları puanlara göre yüksek ve düşük gruba ayrılmıştır. Kontrol grubu olarak sağlıklı ve benzer yaş ve eğitim seviyesindeki çocuklar seçilmiştir. Psikopati Tarama Ölçeği'nden aldıkları puanlara göre yüksek ve düşük gruplar ile kontrol grubuna 18 uyaran görüntüsü (stres verici-ağlayan çocuk yüzü, tehdit edici-kızgın bir yüz, nötr-kitap) sunulmuştur. Bulgular, Psikopati Tarama Ölçeği'nden yüksek puan alan grubun stres verici ve tehdit edici uyaranlara karşı azalmış elektrodermal faaliyet gösterdiklerini tespit etmiştir (Blair, 1999).

Dolan ve Fullam (2006)'ın çalışmasında, antisosyal kişilik bozukluğu tanısı alan kişiler ile yüz tanıma bozukluğu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada, antisosyal kişilik bozukluğu tanısı alan kişiler ile sağlıklı kontrol grubuna altı emosyonel (mutluluk, şaşkınlık, korku, üzüntü, iğrenme ve öfke) yüz ifadeleri bilgisayar ekranında toplam 96 denemede sunulmuştur. Çalışmanın bulguları, antisosyal kişilik bozukluğu tanısı alan kişilerin kontrol grubuna göre üzgün ve mutlu yüz ifadelerini tanımada başarısız olduklarını göstermiştir.

Blair vd. (2001), psikopatik eğilim gösteren çocukların yüz ifaderine verdikleri tepkileri incelemişlerdir. Çalışmada duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklar Psikopati Tarama Ölçeği'nden aldıkları puanlara göre yüksek ve düşük gruba ayrılmıştır. Gruplara altı farklı emosyonu (mutluluk, şaşkınlık, korku, üzüntü, iğrenme

ve öfke) içeren 21 yüz ifadesi bilgisayar ekranında sunulmuştur. Kişilerden gördükleri yüz ifadelerini altı farklı emosyonu düşünerek tanımaları istenmiştir. Bulgular, Psikopati Tarama Ölçeği'nden yüksek puan alan grubun düşük puan alan gruba göre korkmuş ve üzgün yüz ifadelerini tanımada başarısız olduklarını göstermiştir. Bu bulgular, psikopatide azalmış emosyonel tepkilere işaret etmektedir.

1.4.3. Nörogörüntüleme Çalışmaları

Sağlıklı kişiler ile yürütülen ilk nörogörüntüleme çalışmalarında, ahlakın spesifik olarak beynin neresinde özelleştiği sorusuna cevap bulmaya çalışılmıştır (Young ve Dungan, 2012). Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan birinde, sağlıklı 10 kişiye ahlaki içerikli cümleler ile bilgiye dayalı cümleler işitsel olarak sunulmuş ve fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) tekniği kullanılmıştır. Kişilerden duydukları ahlaki ve bilgiye dayalı cümleler ile ilgili doğru ya da yanlış tepkilerinden birini seçmeleri istenmiştir. Çalışmada, ahlaki karar verme boyunca frontopolar korteks, medial frontal girus, sağ anterior temporal korteks ve nucleus alanlarında artan nöral faaliyet bulgulanmıştır (Moll vd., 2001).

Heekeren vd. (2003), çalışmalarında ahlaki karar verme ile ilgili beyin bölgelerini incelemişlerdir. Bu amaçla, sağlıklı 8 anadili Almanca olan kişiler fMRI tekniği kullanılarak ahlaki içerikli cümleler ile semantik içerikli cümleler ekranda gösterilmiştir. Kişilerden 1-semantik karar verme görevinde cümlenin semantik olarak doğru veya yanlış olduğuna, 2-ahlaki karar verme görevinde cümlenin ahlaki olarak uygun olup olmadığına karar vermeleri istenmiştir. Bulgular, ahlaki karar verme ile VMPFK ile posterior superior temporal korteks ile posterior singulat korteks alanlarının ilişki olduğunu göstermiştir.

Moll vd. (2002), sağlıklı kişilerde ahlaki ve ahlaki olmayan karar vermenin nöral yapısını incelemişlerdir. Çalışmada sağlıklı 7 kişiye ahlaki ve ahlaki olmayan ifadeler görsel olarak sunulmuştur. Kişilerden görsel olarak sunulan ifadeleri okumaları ve ardından ifade ile ilgili doğru ya da yanlış tepkilerinden birine karar vermeleri istenmiştir. Bu görev sırasında fMRI tekniği kullanılmıştır. Bulgular, ahlaki karar vermede mOFK ve superior temporal sulkus alanlarında artmış nöral faaliyet olduğunu göstermektedir.

Harenski ve Hamaan (2006)'ın çalışmasında, ahlaki uyaranlara yönelik düzenlenen emosyonel tepkiler ile nöral yapısı arasındaki ilişki incelenmiştir. fMRI tekniğinin kullanıldığı çalışmada, sağlıklı 10 kişiye ahlaki ve ahlaki olmayan toplam 64 görüntü sunulmuştur. Ahlaki olmayan görüntüler, ahlaki içerik içermeyen ancak emosyonel ve sosyal sahnelerden oluşmuştur. Ahlaki ve ahlaki olmayan görüntüler iki şekilde sunulmuştur. Kişilerden 1- görüntülere sadece bakmaları ve 2 -emosyonel tepkilerini azaltmaları istenmiştir. Çalışmanın bulguları, ahlaki uyaranlar için emosyonel tepkilerin düzenlenmesi için mOFK ve superior temporal sulkus alanlarının önemli olduğunu göstermiştir.

Daha sonraki nörogörüntüleme çalışmalarında, ahlaki karar vermede emosyonel süreçlerin etkisi üzerine odaklanılmıştır (Young ve Dungan, 2012). Greene vd. (2001) çalışmalarında, ahlaki karar vermede emosyonel süreçlerle bağlantılı olan medial frontal girus, bilateral angular girus ve posterior singulat girus alanlarında artan nöral aktivasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Literatürde, ahlaki uyaranın emosyonel süreçler ve sosyal biliş (ve zihin kuramı) ile ilişkili olan beyin alanlarında daha geniş nöral faaliyete yol açtığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Young ve Dungan, 2012). Bu beyin alanları orbitofrontal korteks (OFK)/VMPFK, amigdala, bilateral temporoparietal junction (TPJ), superior temporal sulkus, medial frontal girus ve posterior singulat korteks/precuneus alanlarını kapsamaktadır (Greene ve Haidt, 2002).

Literatürde yapılan çalışmalar FK/VMPFK alanlarının sosyal davranışta, emosyonlar tarafından sosyal davranışın düzenlenmesinde, ödül ve cezanın işleyişinde önemli olduğunu göstermektedir. Superior temporal sulkusun sosyal bilginin ve diğerlerinin niyetlerinin anlaşılmasında; medial frontal girusun planlama yapma ve karar verme sürecinde emosyonların düzenlenmesinde ve ahlaki karar vermede zihin kuramı gibi sosyal işlevlerden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır (Greene ve Haidt, 2002).

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAKİ KARAR VERME, DİNDARLIK VE BİLİŞSEL STİLLER

Bu bölümde, öncelikle dindarlığa yönelik kuramsal çerçeve çizilecek ardından dindarlığı anlamak için kullanılan ölçekler ve dindarlığın nöral temelleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak da ahlaki karar verme ve dindarlık ile ilgili yapılan çalışmalar sunulacaktır.

Daha sonra, bilişsel stillere yönelik kuramsal çerçeve çizilecek ardından bilişsel stillere yönelik çalışmalara yer verilecektir. Son olarak ise ahlaki karar verme ve bilişsel stiller ile ilgili yapılan çalışmalar sunulacaktır.

2.1. Dindarlık

Din kurumsallaşmış veya geleneksel olarak tanımlanmış bir tören düzenini, Tanrı ve doğaüstü varlıkları içeren inanç sistemidir. Dindarlık ise dini inanca, ritüellere ve pratiğe bağlılığın ve katılımın derecesini ifade etmektedir (Penguin Dictionary of Psychology, 2009, s. 676).

Allport ve Ross (1967) dindarlığı içsel ve dışsal dindarlık olarak iki şekilde kavramlaştırmaktadır. İçsel dindarlık, dini yaşamın tamamına anlam veren bir değerler sistemi olarak tanımlamaktadır. İçsel dindarlık eğilimine sahip kişiler, dini inanç ve değerlerine bağlı olarak yaşarlar ve onlar için dinin kendisi önemlidir. Dışsal dindarlık, dinin kendisini bir amaç olarak değil kişinin ihtiyaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak tanımlamaktadır (Allport ve Ross, 1967). Dışsal dindarlık eğilimine sahip kişiler dine güvenlik, teselli, sosyal ilişkiler sağlama, statü, onay elde etme (Allport ve Ross, 1967), bir gruba üye olma (Genia ve Shaw, 1991) ve benliği koruma (Kahoe ve Meadov, 1981) amaçları için yönelmektedirler. İçsel dindarlık eğilimine sahip kişiler dindar olarak tanımlanırken (Maltby, 1999) dışsal dindarlık eğilimine sahip kişiler kendileri için fayda elde etmek amacıyla dini bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Dindar kişilerin, dindar olmayan kişilere göre daha muhafazakar, kendine güvenen, duyarlı ve daha az baskın kişilik özellikleri sergiledikleri tespit edilmiştir (Barton ve Vaughan, 1975). İçsel dindarlık eğilimine sahip kişilerin daha muhafazakar ve güvenilir kişiler oldukları dışsal dindarlık eğilimine sahip kişilerin ise daha kendine güvenen, baskın ve şüpheci kişiler olma eğiliminde oldukları görülmüştür (akt., Wiebe ve Fleck, 1980, s. 182).

Norenzayan ve Gervais (2013) dini inanç düzeyinin zihinsel yatkınlıkla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Kişilerin Tanrı'ya inanmaları için doğaüstü varlıkların zihinde temsillerinin oluşması, doğaüstü varlıkların gerçek olduğunun kabul edilmesi ve kişiyi hayatına anlam, kontrol ve rahatlık sağlayarak teşvik etmesi; Tanrıyı gerçek ve önemli olarak görmesi ve inanması; bu inancın akılsal yolla olmaksızın devam ettirilmesi gerektiğini söylerler.

Ortaya çıkan acı, endişe, üzüntü, hastalık ya da varlığı tehdit eden durumların kişilerin dini inanç ve davranışlara bağlılığını ve katılımını arttırdığı ileri sürülmektedir (Gray ve Wegner, 2010). Sibley ve Bulbulia (2012)'nın Yeni Zelanda'da 2011 yılında meydana gelen deprem öncesi ve sonrası boylamsal çalışmalarında, kişilerin dine yönelimlerinde artış olduğu görülmüştür. Çalışmada ayrıca deprem sonrası Tanrı'ya yönelmenin herkeste görülmediği, depremden maddi ve manevi olarak etkilenen kişilerde dikkat çekici oranda arttığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan dünyada en az dini grupların ise, yaşamı tehdit edici durum ve olayların görece az görüldüğü Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde olduğu görülmüştür (Norenzayan ve Gervais, 2013, s. 22). Literatürde ölümün ve yaşamın bir gün sona ereceğinin farkında olmak (Norenzayan ve Hansen, 2006; Vail III. vd., 2012; Jong vd., 2012); belirsizlik durumu ve rastlantısallık bilinci (Kay vd., 2010; Rutjens vd., 2010); kişinin kendisi ve dış çevre üzerinde kontrolü kaybetmesi (Kay vd., 2010); sosyal destek eksikliği ve içe kapanma (Epley vd., 2008) gibi faktörlerin Tanrı ve doğaüstü varlığa inanmayı güçlendirdiğine yönelik çalışmalar yer almaktadır.

2.1.1. Dindarlığın Ölçülmesi

Allport ve Ross (1967) tarafından içsel ve dışsal dindarlığı ölçmek için Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ; Religious Orientation Scale) geliştirilmiştir. Dini Yönelim Ölçeği, içsel ve dışsal dini yönelim alt ölçeklerinden oluşmaktadır.

İçsel dindarlığın birleştirici ve bütünleştirici, önyargısız, hoşgörülü ve olgun olma ve ruh sağlığı ile pozitif ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Dışsal dindarlığın ise kendisine öncelik veren, önyargılı, dışlayıcı, hoşgörüsüz ve faydacı olma, güvenlik sağlama ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Allport ve Ross, 1967). DYÖ ilk önce sürekliliği olan iki kutuplu tek bir boyut olacak şekilde geliştirilmiştir. Daha sonraki çalışmalar, iki alt ölçeğin sürekliliği olan ve birbirinden farklı iki boyuttan oluştuğunu göstermiştir (Donahue, 1985, s. 401). Bu eleştiriler üzerine, Allport ve Ross (1967) tarafından ölçek, 11 dışsal ve 9 içsel maddeden oluşmak üzere yeniden düzenlenmiştir. İçsel dini yönelim alt ölçeğine örnek olarak: ‘’Hayata bakışımın temelinde dini inançlarım yatar’’; dışsal dini yönelim alt ölçeğine örnek olarak: ‘’Dindar olmakla birlikte hayatta daha birçok önemli şey olduğuna inanıyorum’’ (Cirhinlioğlu, 2006) verilebilir. Her alt ölçek için alınan puanlar medyana göre düşük ve yüksek olarak gruplara ayrıldığında dini yönelim için dört tipoloji ortaya çıkmaktadır:

1.İçsel dindarlık (intrinsic religious), içsel dini yönelim alt ölçeğinden yüksek puan, dışsal dini yönelim alt ölçeğinden düşük puan alınması,

2.Dışsal dindarlık (extrinsic religious), dışsal dini yönelim alt ölçeğinden yüksek puan, içsel dini yönelim alt ölçeğinden düşük puan alınması,

3.Ayrışmamış din taraftarlığı (indiscriminately proreligious), hem içsel dini yönelim alt ölçeğinden hem dışsal dini yönelim alt ölçeğinden yüksek puan alınması,

4.Ayrışmamış din karşıtlığı ya da dindar olmama (indiscriminately antireligious or nonreligious), hem içsel dini yönelim alt ölçeğinden hem dışsal dini yönelim alt ölçeğnden düşük puan alınması şeklinde tanımlanmıştır (Allport ve Ross, 1967: 437-438).

Gorsuch ve Venable (1983) Genel İçsel-Dışsal Dindarlık Ölçeği (GİDDÖ; Age-Universal I/E Scale), Allport ve Ross'un içsel ve dışsal dindarlık kavramlaştırması üzerinden geliştirilmiştir. Ölçek, çocuk ve yetişkinler için içsel ve dışsal dindarlık eğilimini ölçer ve DYÖ göre daha basit bir dile sahiptir. Ölçek, DYÖ'nün 11 dışsal ve 9 içsel maddesini içerir. "Bir dini gruba katılacak olsam sadece Kuran kursuna katılırdım" maddesi içsel dindarlığa; "İbadetin temel amacı kişiye güven ve huzur sağlamasıdır" maddesi dışsal dindarlığa örnek verilebilir (Maltby ve Lewis, 1996, s. 937-938). DYÖ ve GİDDÖ zaman içerisinde hem faktör yapısı hem cevaplama formatı açısından yeniden düzenlenmiştir. Kirkpatrick (1989) DYÖ'nün üç faktörlü yapısı (içsel dindarlık, dışsal-kişisel dindarlık ve dışsal-sosyal dindarlık) olduğunu söyler. Dışsal dindarlığın iki faktörden oluştuğu ileri sürülmüştür. Dışsal-kişisel dindarlık faktörü kişiye güven ve rahatlık sağlarken dışsal-sosyal dindarlık, kişiye statü ve sosyal olarak kazanç sağlamaktadır. Gorsuch ve McPherson (1989) tarafından GİDDÖ için de üç faktörlü yapı elde edilmiştir (akt., Maltby ve Lewis, 1996, s. 938). Bu iki ölçeğe getirilen bir eleştiri, ölçeğin sadece dindar kişiler ile sınırlı olduğu ve dindar olmayan kişileri değerlendirmede başarısız olduğu yönündedir. Maltby ve Lewis (1996) tarafından içsel ve dışsal dindarlık alt ölçeklerinin cevap formatının yeniden düzenlenmesi önerilmiştir. Bu doğrultuda, maddeler "tamamen katılıyorum" ifadesinden ''tamamen katılmıyorum'' ifadesine doğru beşli likert ölçekte puanlama maddelerin 1 (evet), 2 (kararsızım) ve 3 (hayır) şeklinde üçlü skalada puanlanması şeklinde değiştirilmiştir.

Bir diğer ölçek ise Batson ve Ventis (1982)'in Dini Yaşam Ölçeği (Religious Life Inventory)'dir. Batson ve Ventis (1982) tarafından içsel ve dışsal dindarlık kavramlarına üçüncü bir kavram eklenmiştir: Araştırma yönelimi. Araştırma yönelimi (quest orientation) dini inanışları sorgulama, şüphe etme ve yeniden düzenleme yönelimini olarak tanımlanır (akt., Maltby ve Lewis, 1996). Dini Yaşam Ölçeği içsel, dışsal ve araştırma alt ölçeklerini içerir. Araştırma yönelimi alt ölçeğinin altı maddesi şüphe ve kişisel gelişim ile ilgilidir." Dini deneyimlerim için cevaplardan çok sorular merkezdedir' şüphe maddesine örnek iken;" Dini gelişimim gelişen kişisel kimliğimin sonucunda ortaya çıkmaktadır'' kişisel gelişim maddesine örnek olarak verilebilir (Donahue, 1985). Ancak araştırma yönelimi alt ölçeğinin yapısal geçerliğinin

yapılmamış olması ve diğer dindarlık ölçekleriyle aralarında korelasyonunun olmaması bu alt ölçeğin geçerliliğinin olmamasına yol açmıştır (Donahue, 1985).

2.1.2. Dindarlığın Nöral Temelleri

İnsanlığın var olmasından bu yana, Tanrı ve doğaüstü varlıklara inanç birçok toplumda ve kültürde görülmektedir. Kişi, Tanrı'yı isteklerine karşılık veren ya da kendisini cezalandıran, davranışlarının ahlaki olarak doğru olup olmadığını gözeten bir varlık olarak görür (Atran ve Norenzayan, 2004). Reddish vd. (2016) Tanrı'nın ve doğaüstü varlıkların gözle görülemediğini ancak Tanrı'nın kişi hakkında ne düşündüğüne ve nasıl davranmasını istediğine dair düşüncelerinin kişilerin zihinlerinde yer aldığını ileri sürer. Tanrı ve doğaüstü varlıklara inanç kişinin yaşamında, isteklerinde, ilişkilerinde, varoluşsal kaygılarında ve davranışlarında kişiye rehberlik etmektedir.

Literatürde, Tanrı ve doğaüstü varlıklara inancın beyinde spesifik olarak nerede özelleştiği sorusuna cevap aranmaya çalışıldığı görülmektedir. Dinin nöral temellerini anlamaya yönelik çalışmalara bakıldığında, bilişsel bilim çalışmalarının mistik dini deneyimlere odaklandığı klinik çalışmaların ise patolojik dini deneyimlere odaklandığı anlaşılmıştır (Kapogiannis vd., 2009, s. 4876).

Beauregard ve Paquette (2006) mistik dini deneyimlerin nöral temellerinin araştırmışlardır. Çalışmalarında, fMRI tekniğini kullanarak Carmelite rahibelerinin beyin faaliyetlerine bakmışlardır. Çalışmada, mistik deneyim Tanrı ile birlikte olma duygusu olarak tanımlanmaktadır. Çalışmaya 15 rahibe katılmış ve kişilerden gözleri kapalı iken daha önce yaşadıkları en yoğun mistik dini deneyimi (Tanrı ile birlik hali) hatırlamaları ve tekrar yaşamaları istenmiştir. Bulgular sol medial PFK, sağ mOFK, sol anterior singulat korteks, sol interior parietal lob, sağ inferior ve superior parietal loblar sağ orta temporal korteks, sağ kaudat, sol insula, sol kaudat ve sol beyin sapında anlamlı düzeyde nöral faaliyet olduğuna işaret etmektedir.

Cristofori vd. (2016), mistik dini deneyimler ile ilişkili beyin yapılarını incelemişlerdir. Çalışmada mistik dini deneyim, zamansızlık hissi ile Tanrı ile bütünleşme olarak geçmektedir. Çalışmada, 116 travmatik beyin hasarı geçirmiş

gaziler ile sağlıklı ve beyin hasarı geçirmemiş kontrol grubunun mistik dini deneyimleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bulguları, frontal beyin hasarı ve temporal beyin hasarı olan kişilerde daha güçlü mistik dini deneyim tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, lezyonların yeri ile mistik dini deneyim arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Gaziler arasında lezyonların yerine göre gruplar oluşturulduğunda, dorsolateral prefrontal korteks lezyonu olan gruptbun anlamlı düzeyde daha fazla mistik deneyim bildirimi olduğu tespit edilmiştir.

Dewhurts ve Beard (2003), dindarlık ile temporal alanlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, temporal lob epilepsi hastalarında görülen aşırı dindarlık ile temporal loblar arasında ilişki olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca azalmış prefrontal korteks, sol temporal pole ve kaudat ile artmış parietal lob ve sağ amigdala nöral faaliyetinin de mistik dini deneyimlerle ilişkili olabileceği görülmüştür (Newberg vd., 2006).

Sağlıklı kişilerle yürütülen çalışmalarda dini deneyim ile bağlantılı beyin bölgeleri üzerinde durulmuştur. Azari vd. (2001), kendisini dindar ve dindar olmayan olarak tanımlayan kişilerde pozitron emisyon tomografisi (PET) kullanarak beyindeki kan akışını karşılaştırmışlardır. Çalışmada kişilerden dini, çocuk hikayesi ve telefon rehberi yönergesini içeren metinleri okumaları istenmiştir. Kişiler dini metinleri okurken ve dinlenirken nöral faaliyetleri karşılaştırılmıştır. Dindar kişiler dini metinleri okurken sol DLPFK, sol serebellum, sağ medial parietal (precuncus) ve presuplementar motor alanlarında anlamlı olarak nöral faaliyet olduğu görülmüştür. Kişilerin Dini metinleri ve çocuk hikayesini okurken nöral faaliyetlerine bakıldığında ise, dindar kişilerin sağ DLPFK, sağ precuncus, presuplementar motor alanı ve sol serebellum alanlarında artan nöral faaliyet tespit edilmiştir. Çalışmada, dini metin okurken dindar ve dindar olmayan grupların nöral faaliyetleri karşılaştırıldığında, dindar kişilerin dindar olmayan kişilere göre sağ dorsolateral korteks ve presuplementar motor alanında artan nöral faaliyet bulgulanmıştır.

Harris vd. (2008) çalışmalarında inanç, inançsızlık ve belirsizlik durumlarında beynin farklı alanlarında nöral faaliyet olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, 14 sağlıklı kişiden farklı kategoriler (matematik, coğrafya, anlamsal, genel gerçekler,

otobiyografi, etik ve dini) ile ilgili ifadeleri doğru (inanç), yanlış (inançsızlık) ve kararsızım (belirsizlik) şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Kişiler farklı kategorilerdeki ifadeleri değerlendirirken fMRI tekniği ile kişilerin beyin görüntülemesi yapılmıştır. Bütün kategorilerde, inanç (doğru) ve inançsızlık (yanlış) durumları karşılaştırıldığında VMPF kortekste artan nöral faaliyet tespit edilmiştir. İnançsızlık (yanlış) ile inanç (doğru) durumları karşılaştırıldığında sol inferior frontal girusta, dorsal anterior singulatta ve bilateral anterior insulada artan faaliyet bulgulanmıştır. Belirsizlik (kararsızım) ile inanç ve inançsızlık durumları karşılaştırıldığında, belirsizlik ile anterior singular korteksin ilişkili olduğu ve kaudatta azalmış faaliyet olduğu tespit edilmiştir.

fMRI tekniğinin kullanıldığı bir başka çalışmada, dua ederken beyinde hangi alanlarda artan faaliyet olduğu incelenmiştir. Çalışmada dindar kişilerin dua ederken beyinde temporopolar bölge, temporo-parietal bağlantı, precuneus ve medial prefrontal korteks alanlarında geniş nöral faaliyet olduğu bulgulanmıştır. Bu alanlar zihin kuramı ve sosyal biliş ile bağlantılı alanlardır (Schjoedt vd., 2009).

Sonuç olarak çalışmalar dini deneyim ile ilgili özelleşmiş bir beyin bölgesi ağında faaliyet olduğunu göstermektedir. Orbital ve dorsomedial PFK, amigdala, hipokampus, sağ DLPFK ve sağ anterior temporal loblar dini deneyimle bağlantılı en önemli beyin bölgeleridir.

2.1.3. Dindarlık ve Ahlaki Karar Verme

Ahlaki ya da ahlaki olmayan bir davranış, eylemi gerçekleştiren kişinin Tanrı ya da dini inancı olup olmadığı hakkında bir şey söyler mi ya da söylemeli mi? Güncel çalışmalar, ahlak için dini inancın gerekli olup olmadığı üzerine araştırmalar yapmaktadır. Ahlaki davranışların temelinde din olduğuna inanan kişiler, ahlaki olmayan davranışı kişinin dindar olmaması ya da ianançsız olması doğrultusunda açıklama eğilimi göstereceklerdir (Gervais, 2014).

Ahlaki davranışlar için Tanrı inancının olması gerektiği düşüncesi neredeyse tüm dünyada sıklıkla görülmektedir. Türkiye'de yaşayan kişilerin %75'i ahlakın

olması için dinin gerekli olduğuna inanmaktadır ve benzer görüşe birçok toplumda karşılaşılmaktadır. (Pew Research Center, 2020).

Gervais (2014) çalışmasında, din ve ahlaki davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, kişilere çeşitli ahlaki durumları içeren senaryolar sunulmuş ve kişilerin bu ahlaki olmayan davranışı yapan kişinin hangi dine mensup olduğuna ya da Tanrı'ya inanmayan (ateist) biri olup olmadığına yönelik bir değerlendirme yapmaları beklenmiştir. Çalışmada, ahlaki olmayan davranışları yapan kişilerin diğer dini gruplara göre anlamlı düzeyde Tanrı'ya inanmayan (ateist) biri olarak görüldüğü bulgulanmıştır. Çalışma, ahlaki olmayan davranışlar ile Tanrı'ya inanmayan (ateist) kişiler arasındaki nedensel ilişkiyi göstermiştir.

Wain ve Spinella (2007)'nın çalışmasında dini inançlar ile ahlaki davranışlar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada, katılımcılara dini yönelimleri sorulmuş ve ahlaki tutumları ölçen testi doldurmaları istenmiştir. Bulgular, dini inanç ile ahlaki tutumlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Piazza (2012), dindarlık ve ahlaki karar verme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, İngiliz ve Amerikalı örneklem grubuna ahlaki ihlal içeren kısa hikayeler sunulmuştur. Kişilerden bu hikayeleri okumaları ve ardından hikayenin sonunda bu eylemin neden olmaması gerektiği ile ilgili 7'li likert tipi ölçek üzerinden değerlendirme yapmaları istenmiştir. Uygulamadan sonra da kişiler dinleri ve inançları ile dinlerinin ve inançlarının hayatlarında ne kadar önemli olduğuna yönelik değerlendirmede bulunmuşlardır. Bulgular, yüksek dini eğilime sahip kişilerin daha fazla deontolojik karar verdiklerini göstermiştir. Banerjee vd. (2010) ise çalışmalarında ahlaki ikilemlere dindar olmayan kişilerin daha faydacı kararlar verdiğini bulgulamışlardır.

Barak-Corren ve Bazerman (2017), dindarlık eğilimi ile ahlaki ihlallere deontolojik karar verme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, Amerikalı Hristiyanlar ve İsrailli Yahudiler örneklem grubu olarak yer almıştır. Kişilere ahlaki ihlal içeren senaryolar sunulmuş ve kişilerden ahlaki bir karar vermeleri beklenmiştir. Bulgular, dindarlık eğilimi ile deontolojik karar verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Hem Amerikalı Hristiyan hem İsrailli Yahudi

grubunun ahlaki ihlal içeren senaryolara daha fazla deontolojik karar verdikleri görülmüştür.

2.2. Bilişsel Stiller

Messick (1996) bilişsel stilleri bilginin ve deneyimlerin bilişte yer almasında, yapılandırılmasında ve işlemlenmesindeki farklılaşma olarak tanımlamaktadır. Bilişsel stiller bilginin edinimi, depolanması, işlemlenmesi ve kullanılması gibi tüm bilişsel süreçlerdeki farklılaşma ve tutarlılıkla ilgilidir (Ausburn ve Ausburn, 1978, s. 337-338). Bu doğrultuda bilişsel stillerin algı, öğrenme, bellek, problem çözme ve ahlaki karar vermede bilginin işlemlenmesi süreçlerinde ortaya çıkan bireysel farklılıklar ile ilişkili olduğunu görülmektedir.

1950'lerin başlarından itibaren bilişsel stillere yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların daha çok kişilik ve sosyal ilişkilerdeki bireysel farklılıkları belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Literatürde, kişisel başarıyı genel zekadan ya da çevresel faktörlerden ziyade bilişsel stiller üzerinden açıklamanın daha başarılı olduğunu ileri süren çalışmalar bulunmaktadır (Kozhevnikov, 2007). Bilişsel stiller personel seçimi, danışmanlık, kariyer yönetimi, içsel iletişim ve çatışma yönetimi (Hayes ve Allinson, 1994) ile kişisel ve örgütsel davranışlarda (Sadler-Smith ve Badger, 1998) temel faktör olarak olarak görülmektedir. Eğitim alanında ise akademik başarıda bilişsel stillerin genel becerilere göre çok daha güçlü bir yordayıcı olduğu tartışılmaktadır (akt., Kozhevnikov, 2013).

2.2.1. Bilişsel Stillere Yönelik Çalışmalar

Bilişsel stillere yönelik araştırmaların 1940'ların sonu ile 1970'lerin başında çok sayıda çalışma üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar daha çok algı, kavram oluşturma, sınıflandırma ve kategorizasyon gibi bilgi işlemleme sürecindeki bireysel farklılıklar üzerine yapılmıştır (Kozhevnikov, 2007, s. 465).

Literatürde, Hanfmann (1941) bazı kişilerin blokları algısal olarak gruplarken bazı kişilerin ise blokları öncesinde muhtemel gruplandırmalar yaparak daha kavramsal grupladıklarını tespit etmiştir (akt: Kozhevnikov, 2007).

Witkin ve Asch (1948) bir çubuğun dik olarak algılanmasında görsel çerçevenin farklı eğimde olması ile farklı beden pozisyonlarının etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, görsel alan tamamen karanlık bir odada bulunan ışıklı bir çerçeveden oluşmuştur. Çerçevenin içinde dikey ya da yatay olarak ayarlanması gereken ışıklı bir çubuk vardır. Çerçeve kişilere 28º sağa ve sola eğimli ya da dik olarak sunulmuştur. Kişilerin çerçeveye bedenlerini ya dik ya da 28º sağa ve sola eğimli olarak bakmaları istenmiştir. Kişilerden çubuğun yatay, dikey ya da dik konumda olup olmadığına karar vermeleri beklenmiştir. Çalışmada, çerçevenin etkisinin beden dik pozisyonda iken bedenin eğik olduğu pozisyona göre daha az olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca çerçevenin eğiminin çubuğun dik ya eğik olarak algılanmasını etkilediği görülmüştür.

Klein (1951), kişilerin algısal uyaranlarda meydana gelen değişiklikleri nasıl algıladıklarını ve bu değişiklikleri fark edip edemediklerini incelemişlerdir. Çalışmada sürekli ve yavaş yavaş değişen boyutlardan oluşan kareler kişilere sunulmuştur. Çalışmada kullanılacak olan 2 ile 14 inç arasında değişen toplam 14 kare çalışmanın başında kişilere gösterilmiştir. Ardından kişilere sadece en küçük 5 kare, en fazla üç kez olmak üzere kişilerin karenin boyutuna karar vermesi için gösterilmiştir. Çalışmada kişilerin haberi olmadan en küçük karenin yerine en büyük kare getirilmiştir. Ardından kişilerden karelerin boyutlarına tekrar karar vermeleri istenmiştir. Bu denemenin ardından en küçük karenin yerine sonraki en büyük kare getirilmiştir. Çalışmada, karelerin değişen boyutlarını fark eden ve boyutu doğru bilen kişiler *keskinleştiriciler* olarak karelerin değişen boyutlarını çok geç fark eden ve boyutları doğru bilemeyen kişileri ise *rampalar* olarak tanımlamışlardır (akt., Kozhevnikov, 2007).

Bu ilk çalışmaların temel amacı, kişilerin basit bilişsel görev performanslarında ortaya çıkan farklılıkları tespit etmek ve kişilerin görevleri algılama, düzenleme ve çözüm bulma stratejilerinde nasıl bir farklılaşmanın olduğunu anlamak üzerinedir (Kozhevnikov, 2007: 465).

Literatürde kişilik ve algıda ortaya çıkan farklılaşma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Witkin vd. (1954), algıda ortaya çıkan

farklılaşmayı tespit etmek ve bu farklılaşma ile bağlantılı olabilecek kişilik özellikleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, kişilere hem algısal becerilerini hem de kişilik özelliklerini değerlendirmek için testler verilmiştir. Algısal becerileri çubuğun dik olup olmadığı, eğimli bir ortamda bedenin pozisyonuna karar verme gibi yön testleri ile değrlendirmişlerdir. Kişilerin kişilik özellikleri ise projektif testler, kişilik testleri, klinik görüşmeler ve otobiyografik hatıralar üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada, kişilerin algısal becerileri değrlendirmek için kullandıkları yön testlerindeki başarıları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Kişilerin algısal uyaranları daha çok çevresel faktörlere göre değerlendiren kişiler *alana bağımlı* grup; uyaranları daha az çevresel faktörlere göre değerlendiren kişilere ise *alandan bağımsız* grup olarak tanımlamışlardır. Çalışmada çevre faktöründen etkilenmeyen geniş bir grubun olduğu da görülmüştür (akt., Kozhevnikov, 2007).

1970'lerin sonlarına doğru öğrenme, karar verme, problem çözme gibi karmaşık bilişsel görevler ile bilişsel stiller arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Agor (1984, 1989) karar vermeleri ile bilişsel stillerde ortaya çıkan farklılaşma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, kişilerin karar verirken üç farklı bilişsel stili kullandıkları tespit edilmiştir. Bazı kişilerin *sezgisel bilişsel stil* eğilimde oldukları ve emosyonları doğrultusunda karar verdikleri, bazı kişilerin *akılsal bilişsel* stil eğiliminde oldukları ve problemleri parçalara bölerek yönettikleri ve çözdükleri; bazı kişilerin *entegre bilişsel stil* eğilimide oldukları ve hem sezgisel hem bilişsel stili birlikte kullandıkları görülmüştür. Rowe ve Mason (1987) kişinin belirsizlik durumunu tolere edip edememesine ve çevresel çalışma ortamlarına göre dört farklı bilişsel stil önerisinde bulunmuşlardır. Bu çalışmaya göre bilişsel stiller *analitik, yönlendirici*, *kavramsal* ve *davranışsal*dır. Çalışma, *analitik bilişsel stili* akılsal ve görev temelli*; yönetici bilişsel stili* pratik ve güç temelli; *kavramsal bilişsel stili* yaratıcı, anlayışlı ve sezgisel temelli; *davranışsal bilişsel stili ise* insan odaklı ve destekleyici temelli olarak tanımlamıştır.

Gregorc (1984), öğrenme sürecinde ortaya çıkan farklılaşmaları tespit etmeye çalışmıştır. Bir sınıfta bazı öğrencilerin iyi not tuttukları ve ders sonrası düzenli olarak öğrendiklerini tekrar ettikleri; bazı öğrencilerin ise not tutmadıkları ve sadece sınav

öncesi öğrendiklerini tekrar ettikleri gözlemlenmiştir. Bu öğrencilerden düzenli ve istikrarlı olarak iyi not tutan ve ders sonrası düzenli tekrar yapan öğrenciler başarılı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada başarılı olarak değerlendirilen öğrencilere yeni bir bilgiyi ya da deneyimi nasıl öğrendikleri, hangi aşama ve süreçlerlerden geçtikleri ve hangi öğrenme stratejilerini kullandıkları sorulmuştur. Çalışmada, başarılı öğrencilerin yeni bir bilgiyi ya da deneyimi öğrenirken somut/soyut algılama ile sıralı/random sıralama stratejisinin önemli olduğu tespit edilmiştir. Çalışma *somut-sıralı* öğrenme biçimini kullanan öğrencilerin çalışkan ve yanlış yapmamaya dikkat eden kişiler olduklarını; *somut-random* öğrenme biçimini kullanan öğrencilerin hızlı, sezgisel ve içgüdüsel olduklarını; *soyut-sıralı* öğrenme biçimini kullanan öğrencilerin analitik, objektif ve mantıksal olduklarını; *soyut-random* öğrenme biçimini kullanan öğrencilerin ise hayalgücü kuvvetli, duyarlı ve merhametli olduklarını ileri sürmektedir (akt., Kozhevnikov, 2007).

Kolb (1976) öğrenme üzerine yaptığı araştırmasında, öğrenme sürecini deneyimsel öğrenme modeline (experiential learning model) göre açıklamaktadır. Çalışma öğrenme sürecinin dört aşamalı olduğunu ileri sürmektedir. Başarılı bir öğrenme sürecine *somut deneyim, yansıtıcı gözlem, soyut kavramlaştırma* ve *aktif deneyimleme* becerilerinin eşlik etmesi gerekir. *Somut deneyim,* kişinin yeni deneyimlere açık ve önyargısız olması; *yansıtıcı gözlem* kişinin yeni deneyimleri farklı açıdan gözlemlemesi ve aktarması; *soyut kavramlaştırma* kişinin gözlemlerinden yeni kavramlar üretmesi; *aktif deneyimleme* kişinin ürettiği kavramları karar verirken ve problem çözerken kullanması şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışmada, *soyut kavramlaştırma* ve *somut deneyim* becerileri arasında ve *yansıtıcı gözlem* ve *aktif deneyimleme* becerileri arasında da negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışma bazı öğrenme becerilerinin daha baskın olduğunu söyleyerek dört farklı öğrenme biçimi olduğunu ileri sürmüştür. *Ayrıştıranlar öğrenme biçimi*, kişide *soyut kavramlaştırma* ve *aktif deneyimleme* becerileri daha baskındır ve kişi yeni düşünceleri uygulama konusunda başarılıdır. *Uzaklaştıranlar* öğrenme biçimi, kişide *somut deneyim* ve *yansıtıcı gözlem* becerileri daha baskındır ve kişi farklı düşünce üretmekte daha başarılıdır. *Özümseyenler* öğrenme biçimi, kişide *aktif deneyimleme* ve *yansıtıcı gözlem* becerileri daha baskındır ve kişi kuramsal modeller üretme

konusunda başarılıdır. *Uzlaşmacılar* öğrenme biçimi, kişide *somut deneyim* ve *aktif deneyimleme* becerileri daha baskındır, kişi plan ve deney yapmada, yeni durumlara uyum sağlamada daha başarılıdır (akt., Kozhevnikov, 2007).

2.2.2. Bilişsel Stiller ve Ahlaki Karar Verme

Literatürde iki farklı sistemin bilgi işlemleme ve karar vermede etkili olduğu kabul edilmektedir. Sistem 1 otomatik, hızlı, çaba gerektirmeyen, deneyimsel ve algısal iken Sistem 2 sistematik, yavaş, çaba gerektiren, akılsal ve bilişsel süreçleri içermektedir. Bu iki süreç karşılıklı etkileşim ve yarış içerisindedir. Sistem 1 bilgiyi ya emosyonel olarak ya da daha soyut şekilde işlemler. Sistem 2 ise bilgiyi çıkarımsal ve muhakeme temelli olarak işlemler (Evans, 2008). İkili İşlem Kuramı göre Sistem 1 ve Sistem 2'yi *deneyimsel* ve *akılsal* düşünme süreci olarak kavramlaştırmıştır. *Deneyimsel* düşünme süreci, emosyonlarla bağlantılıdır ve bu doğrultuda karar verme süreci daha zordur. Emosyonlar, karar vermenin otomatik ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar (Loewenstein vd., 2001). *Akılsal* düşünme süreci ise *deneyimsel* sürecin tersi olarak daha yavaş ve bilişsel süreçlerle bağlantılıdır.

Kişiler hem akılsal (sistem 1) hem deneyimsel (sistem 2) süreçleri birlikte kullanırlar ancak bu süreçler hangi doğrultuda karar vermeleri gerektiğinde farklılaşırlar (Langan-Fox ve Shirley, 2003). Pacini ve Epstein (1999) Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği (ADBSÖ)'ni bilişsel stillerdeki bu farklılaşmayı tespit etmek için geliştirmişlerdir. ADBSÖ kişilerde her iki düşünme sürecinin birlikte ancak bir sürecin diğerine göre daha baskın olduğunu göstermiştir. Ayrıca ölçek akılsal ve deneyimsel süreçlerin arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu söyler. Akılsal bilişsel stil boyutundan yüksek puan alan kişilerin vicdanlı ve kontrolcü olma; deneyimsel bilişsel stil boyutundan daha yüksek puan alan kişilerin ise uzlaşmacı, duygularını ifade edebilen ve dışa dönük kişiler oldukları ileri sürülmektedir. Hem akılsak hem deneyimsel boyut puanlarının pozitif iyilik hali ve olumlu sosyal ilişkilerle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Pacini ve Epstein,1999).

Bilişsel stiller, kişilerin deneyimsel ya da akılsal düşünme stili ile karar vermelerini gerektirmektedir (Stanovich ve West, 1998). Deneyimsel stil otomatik,

hızlı ve bilinçli çaba olmaksızın gerçekleşir; akılsal stil ise karar verme için bilinçli ve kontrollü sürece gerek duyar. Akılsal ve deneyimsel süreçler birlikte ancak karşılıklı yarış halinde olan bilişsel stillerdir (Evans, 2008). Literatürde, ahlaki karar verme ile akılsal bilişsel stiller arasında anlamlı bir ilişkinin görüldüğü çalışmalar bulunmaktadır (Bartels, 2008).

Pennycook vd. (2014) çalışmalarında, ahlaki karar verme ile akılsal bilişsel stil arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, kişilere akılsal bilişsel stili ve akılsal beceriyi ölçen testler ile ahlaki olarak tiksindirici ve ihlal içeren 2 senaryo verilmiştir. Kişilerden senaryoları okumaları ve ahlaki olarak ne kadar yanlış bulduklarını yedili ölçekte puanlayarak karar vermeleri beklenmiştir. Çalışmada, akılsal bilişsel stil eğilimi yüksek olan kişilerin ahlaki ihlalleri daha az yanlış bulma eğilimde oldukları tespit edilmiştir.

Royzman vd. (2014), bilişsel stillerde ortaya çıkan farklılaşma ile ahlaki ihlaller arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kişilere bilişsel yansıtma testi (cognitive reflection test) ve ahlaki ve sosyal ihlal içeren görüntüler sunulmuştur. Bu görüntüler, sosyal ihlal içeren davranışlar (okula/işe pijama ile gitme; iki yetişkin kardeşin cinsel olarak yakınlaşması) ile ahlaki ihlal içeren davranışlardan (birinin cüzdanını çalmak) seçilmiştir. Çalışmada kişilerin bu görüntüleri ahlaki olarak yanlış bulup bulmadıklarını 100 üzerinden puanlamaları istenmiştir. Puanlama "hiç yanlış değil" den "kesinlik yanlış" a doğru puanlanacak şekilde düzenlenmiştir. Çalışmada, bilişsel yansıtma testinden yüksek puan kişilerin başkalarına zarar veren davranışları ahlaki olarak yanlış; sosyal ihlal içeren davranışları ise gelenek olarak değerlendirme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bilişsel yansıtma testinden düşük puan kişilerin ise ahlaki ve sosyal ihlal arasında ayrım yapmadıkları ve hepsini ahlaki olarak yanlış şeklinde değerlendirdikleri görülmüştür.

Garvey ve Ford (2014) çalışmalarında, bilişsel stillerde ortaya çıkan farklılaşma ile ahlaki karar verme arasındaki ilişkiye bakmışlardır. Çalışmada, kişilere ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için 40 ahlaki ifade içeren senaryo sunulmuştur. Kişilerden bu ifadeleri okumaları ve senaryolara katılıp katılmadıklarını altılı ölçek üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Çalışmada, kişilerin bilişsel stil eğilimini

değerlendirmek için ise ADBSÖ kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, akılsal bilişsel stil ile faydacı karar verme arasında ve deneyimsel bilişsel stil ile emosyonel karar verme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇ VE HİPOTEZLER

Bu çalışmanın temel amacı, kişilerin ahlaki ikilemlere nasıl karar verdiğini ve ahlaki karar verme ile dindarlık ve bilişsel stiller arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, üniversite öğrencilerine kişisel ahlaki ikilemler içeren senaryolar, kişisel olmayan ahlaki ikilemler içeren senaryolar ve ahlaki olmayan ikilemler içeren senaryolar sunulmuş ve Dini Yönelim Ölçeği ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği uygulanmıştır.

Bu çalışmanın temel beklentileri aşağıda verilmiştir.

Hipotez 1: İkilem Türü ve Karar Verme

Literatürdeki bulgular doğrultusunda, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere karar verirken daha fazla zorlanacağı için kişisel ahlaki ikilemlere diğer ikilemlere göre (kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) daha az evet yanıtı vermeleri beklenmektedir.

Hipotez 2: Ahlaki İkilemlere Karar Verme ve Dindarlık

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının azalacağı beklenmektedir.

Hipotez 3: Ahlaki İkilemlere Karar Verme ve Bilişsel Stiller

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stil Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının artacağı beklenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın temel amacının sınanması amacıyla yürütülen aşamalardan bahsedilecektir. Çalışmanın örneklemi, kullanılan veri toplama araçları, veri toplamada uygulanan yol ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler sunulacaktır.

4.1. Katılımcılar

Çalışmaya katılacak kişileri tespit etmek amacı ile öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri toplam 249 kişiye ulaşılmıştır (n=229 İstanbul Üniversitesi, n=11 Hacettepe Üniversitesi, n=7 Marmara Üniversitesi, n=1 Orta Doğu Teknik Üniversitesi, n=1 Pamukkale Üniversitesi öğrencisi). Katılımcılardan araştırmanın dahil etme-dışlama kriterlerine göre hazırlanmış olan Katılımcı Bilgi Formu'nu doldurmaları istenmiştir. Bu forma verilen yanıtlar çerçevesinde aşağıda belirtilen dahil etme kriterlerini sağlayan ve dışlama kriterlerinden herhangi birini içermeyen üniversite öğrencileri bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın Dahil Etme Kriterleri:

- Anadili Türkçe olmak,
- Üniversite öğrencisi veya mezun olmak,
- 18-26 yaş aralığında olmak,
- Araştırmaya katılmak için gönüllü olmak

Araştırmanın Dışlama Kriterleri:

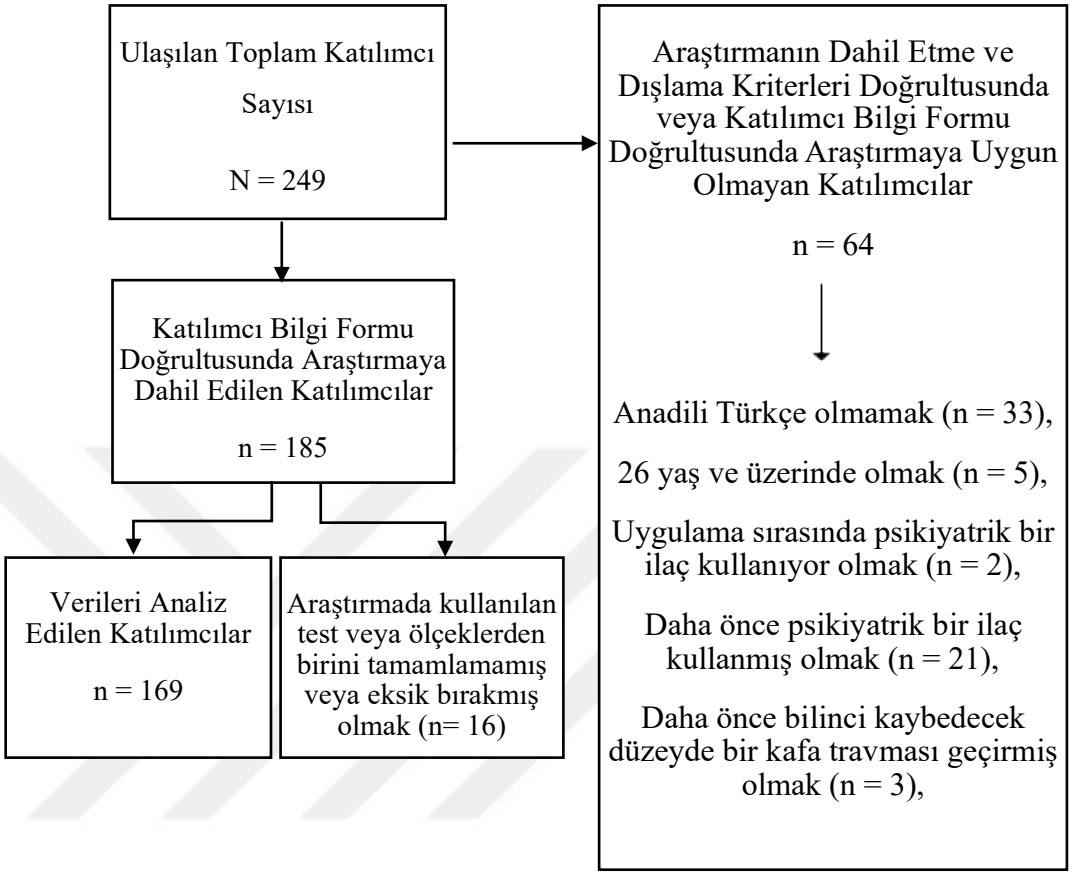
- Uygulama sırasında herhangi bir psikiyatrik ilaç kullanıyor olmak ve/veya daha önce yaşamın herhangi bir döneminde psikiyatrik ilaç kullanmış olmak,

- Daha önce herhangi bir kaza veya başın bir yere çarpması sonucunda bilinci kaybedecek düzeyde kafa travması geçirmiş olmak,
- Çalışmada kullanılan test ve ölçekleri tamamlamamış/eksik bırakmış olmaktır.

Çalışmanın dahil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda değerlendirilen 249 kişiden, 33 kişi anadili Türkçe olmadığı için, 5 kişi 26 yaş üzeri olduğu için, 2 kişi uygulama sırasında psikiyatrik bir ilaç kullanıyor olduğu için, 21 kişi daha önce yaşamın herhangi bir döneminde psikiyatrik bir ilaç kullandığı için, 3 kişi herhangi bir kaza veya başın bir yere çarpması sonucunda bilinci kaybedecek düzeyde kafa travması geçirmiş olduğu için, 16 kişi çalışmada kullanılan test ve ölçeklerden (Dini Yönelim Ölçeği, Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği, ikilemler) en az birini eksik bırakmış olduğu için toplam 80 kişi çalışmaya dahil edilmemiştir.

Bu doğrultuda çeşitli üniversitelerde öğrenim gören 18-26 yaş aralığında ve araştırmaya katılmaya gönüllü 169 katılımcının (142 kadın, 27 erkek) verileri analiz edilmiştir (Bkz. Şekil 1). Verileri analiz edilen 169 katılımcının (142 kadın, 27 erkek) yaş ortalaması 21.28±1.65 yaş ve eğitim yılı ortalaması 14.44±1.09 yıldır. Katılımcılara ait yaş ve eğitim özellikleri detaylı olarak bulgular bölümünde ele alınmıştır.

Katılımcıların mensup oldukları üniversitelere bakıldığında öğrencilerin %90.5'i (n=153) İstanbul Üniversitesi'nde, %5.3'ü (n=9) Hacettepe Üniversitesi'nde ve %4.2'si (n= 7) diğer üniversitelerde (Marmara Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi) öğrenim görmektedir. Bu katılımcıların öğrenim gördükleri sınıflara bakıldığında, % 28.4'ü (n=48) 1. sınıf, % 17.8'i (n=30) 2. sınıf, % 36.1'i (n=61) 3. sınıf, % 17.8'i (n=30) 4. Sınıf seviyesindedir.

Şekil 1. Çalışmanın Dahil Etme-Dışlama Kriterleri Doğrultusunda Değerlendirilen Katılımcıların Dağılımı

4.2. Veri Toplama Araçları

4.2.1. Katılımcı Bilgi Formu

Katılımcı Bilgi Formu, araştırmanın dahil etme ve dışlama kriterleri ile katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı kısa bir ön tarama formudur.

4.2.2. İkilemler

Çalışmada ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için hipotetik ikilem senaryoları kullanılmıştır. Senaryolar ahlaki ve ahlaki olmayan ikilemlerden

oluşmaktadır. Ahlaki ikilemler, kişisel ve kişisel olmayan ahlaki ikilem olarak iki kategoriye ayrılmıştır.

Kişisel ahlaki ikilemler, fail tarafından a) doğrudan spesifik bir kişiye yönelik b) ciddi bedensel bir zarara yol açan ve c) eylemin bir araç kullanılmaksızın failin iradesiyle kişisel bir temas ile gerçekleşmesi durumunu kapsamaktadır. Kişisel olmayan ahlaki ikilemler ise eylemin fail tarafından bir araç kullanılarak gerçekleştirilmesi durumunu kapsamaktadır (Greene vd., 2001). Senaryoların ortak özelliği daha fazla kişinin yaşaması için bir kişinin feda edilmesine onay verilmesi durumunu içermektedir. Ahlaki olmayan ikilemler kontrol amaçlı seçilmiştir. Ahlaki olmayan ikilemler iki farklı yol güzergâhından birini seçmek, teklif edilen iki iş başvurusundan birini tercih etmek gibi senaryoları içermektedir (Bkz. Ek 1).

Bu çalışmada, Greene vd. (2001) çalışmalarında kullandıkları ikilem içeren 60 senaryodan (kişisel ahlaki ikilem=18, kişisel olmayan ahlaki ikilem=22, ahlaki olmayan ikilem=20) 18 senaryo random olarak seçilmiştir. Her ikilem türü için hikayeler bir torbaya atılmıştır ve altı kısa senaryo torbadan çekilmiştir (kişisel ahlaki ikilem=6, kişisel olmayan ahlaki ikilem=6, ahlaki olmayan ikilem=6).

Katılımcılardan bu 18 senaryoyu okumaları ve "Böyle bir durumda…….. yapar mıydınız?" şeklinde biten senaryolar için evet ya da hayır yanıtından birini seçmeleri istenmiştir. Senaryolar İngilizceden Türkçeye araştırmacı tarafından çevirilmiş daha sonra çeviriler hem Türkçeye hem de İngilizceye hâkim olan iki kişi tarafından kontrol edilmiştir.

4.2.3. Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ)

Dini Yönelim Ölçeği (Religious Orientation Scale) Allport ve Ross (1967) tarafından kişinin benimsediği ve sergilediği dini inanç ve davranışları ölçmek için geliştirilmiştir. Dini yönelim, içsel ve dışsal dini yönelim olarak iki şekilde kavramlaştırılmaktadır. İçsel dini yönelim, dini yaşamın tamamına anlam veren bir değerler sistemi olarak tanımlamaktadır. İçsel dini yönelime sahip kişiler, dini inanç ve değerlerine bağlı olarak yaşarlar ve onlar için dinin kendisi önemlidir. Dışsal dini yönelim, dinin kendisini bir amaç olarak değil kişinin ihtiyaçlarına ulaşabilmek için

bir araç olarak tanımlamaktadır (Allport ve Ross, 1967). Dışsal dini yönelime sahip kişiler dine güvenlik, teselli, sosyal ilişkiler sağlama, statü, onay elde etme (Allport ve Ross, 1967), bir gruba üye olma (Genia ve Shaw, 1991) ve benliği koruma (Kahoe ve Meadov, 1981) amaçları için yönelmektedirler. İçsel dini yönelime sahip kişiler dindar olarak tanımlanırken (Maltby, 1999) dışsal dini yönelime sahip kişiler kendileri için fayda elde etmek amacıyla dini bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Ölçek, 20 maddeden ve iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin, 9 maddesi içsel dini yönelimi ve 11 maddesi dışsal dini yönelimi ölçmektedir. Her madde, 1-5 likert ölçekte puanlanmaktadır.

Ölçek Türkçe'ye Cirhinlioğlu (2006) tarafından uyarlanmış olup orijinal ölçekte yer alan "Şartlar engellenmediği sürece ibadetimin gereklerini yerine getiririm" maddesi yerine "Şartlar engellenmediği sürece her gün beş vakit namaz kılarım", "Senede bir kere malımın zekatını veririm", "Şartlar engellenmediği sürece insanın ömründe bir kez hacca gitmesi gerektiğini düşünürüm" ve "Şartlar engellenmediği sürece Ramazan ayında oruç tutarım" maddeleri ölçeğe eklenmiştir. Orijinal ölçekte yer alan beşinci madde, bu çalışmada içerik olarak faktör yapısı ile uyuşmadığı için ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin, Türkçe uyarlamasında 11 madde içsel dini yönelimi ve 11 madde dışsal dini yönelimi ölçecek şekilde toplam 22 madde yer almaktadır. Katılımcılar "hiç katılmıyorum", "pek katılmıyorum", "kararsızım", "biraz katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" seçeneklerinden birini seçerler. Ölçekteki maddeler için "hiç katılmıyorum" 1 puan ve "tamamen katılıyorum" 5 puandır. Her iki alt ölçekten de en düşük 11 ve en yüksek 55 puan alınmaktadır. Alt ölçeklerden alınan puanlar arttıkça dindarlık eğilimi de artmaktadır.

Ölçeğin, Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışmasına göre testin cronbach alfa değeri .90, iki yarım güvenirliği .89'dur. İçsel dini yönelim alt ölçeğinin cronbach alfa güvenirlik katsayısı .87, dışsal dini yönelim alt ölçeğinin cronbach alfa güvenirlik katsayısı .60'tır (Cirhinlioğlu, 2010).

4.2.4. Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği- (ADBSÖ)

Ölçek, Pacini ve Epstein (1999) tarafından kişilerin bilgiyi işlemleme stillerindeki farklılıkları ortaya koymak için geliştirilmiştir. Kişiler, bilgiyi iki paralel ancak birbiriyle etkileşim halinde olan bilişsel stillere göre işlemler. Bu birbirinden bağımsız olan iki bilişsel stil: bilinçli çaba gerektiren akılsal bilişsel stil ve bilinçli çaba gerektirmeyen, otomatik tepkiyi içeren deneyimsel bilişsel stildir. Akılsal bilişsel stil daha yavaş ve sistematik, bilinçli, emosyonlardan bağımsız ve kurallar tarafından yönetilir. Deneyimsel bilişsel stil ise bilinçli çaba gerektirmeyen, daha hızlı ve otomatik süreçlerle ve emosyonlarla bağlantılıdır.

Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği (Rational-Experiential Inventory), iki boyuttan (akılsal ve deneyimsel bilişsel stil) ve her boyut da iki alt ölçekten oluşmaktadır. Akılsal bilişsel stil, akılsal beceri (rational ability) ve akılsal bağlantı (rational engagement) alt ölçeklerini; deneyimsel bilişsel stil ise deneyimsel beceri (experiential ability) ve deneyimsel bağlantı (experiential engagement) alt ölçeklerini içermektedir. Akılsal beceri kişinin analitik düşünme becerisini, akılsal bağlantı ise kişinin analitik düşünmeye güvenmesini ve bundan hoşnut olmasını ifade eder. Deneyimsel beceri kişinin önsezilerine ve hislerine göre hareket etme becerisini, deneyimsel bağlantı ise kişinin önsezilerine güvenmesini ve bundan hoşnut olmasını ifade eder.

Akılsal beceri alt ölçeği için "Mantıksal bir şekilde düşünmede çoğu insandan daha iyiyim" ve akılsal bağlantı alt ölçeği için "Yoğun düşünme gerektiren problemleri çözmekten hoşlanırım" maddeleri örnek verilebilir. Deneyimsel beceri alt ölçek için "İnsanlara güvenme söz konusu olduğunda, genellikle içimden gelen hislere güvenebilirim" ve deneyimsel bağlantı alt ölçek için "Hareketlerimde kalbimi bir rehber gibi kullanma eğilimindeyim" maddeleri örnek verilebilir (Bkz. Ek 2).

Ölçek, her alt ölçek 10 madde içermekte olup toplam 40 maddeden oluşmaktadır. Her madde, 1-5 likert ölçekte puanlanmaktadır. Katılımcılar "tamamen yanlış" seçeneğinden "tamamen doğru" seçeneğine doğru seçim yaparlar. Ölçekteki maddeler için "tamamen yanlış" 1 puan ve "tamamen doğru" 5 puandır. Her alt ölçek

için 10 maddenin ortalaması alınarak puanlama yapılmaktadır. Her alt ölçek için en düşük 1 ve en yüksek 5 puan alınmaktadır. Akılsal beceri ve akılsal bağlantı alt ölçeklerinden alınan puanlar arttıkça akılsal bilişsel stil eğilimi; deneyimsel beceri ve deneyimsel bağlantı alt ölçeklerinden alınan puanlar arttıkça deneyimsel bilişsel stil eğilimi de artmaktadır.

Orijinal ölçeğin geçerlik çalışmasına göre akılsal bilişsel stili için cronbach alfa değeri .90, akılsal beceri alt ölçeği için .83 ve akılsal bağlantı alt ölçeği için .82'dir. Deneyimsel bilişsel stili için cronbach alfa değeri .84, deneyimsel beceri alt ölçeği için .79 ve deneyimsel bağlantı alt ölçeği için .74 'tür.

Ölçeğin Türkçe versiyonu İngilizceden Türkçeye araştırmacı tarafından çevrilerek daha sonra çeviriler hem Türkçeye hem de İngilizceye hâkim olan iki kişi tarafından kontrol edilmiştir. Ölçeğin Türkçe versiyonu geçerlik çalışmasına göre toplam ölçek cronbach alfa değeri .83, akılsal beceri alt ölçeği için .75 ve akılsal bağlantı alt ölçeği için .65; deneyimsel beceri alt ölçeği için .85 ve deneyimsel bağlantı alt ölçeği için .80'dir.

4.3. İşlem

Çalışmanın veri toplama süreci Nisan 2013-Haziran 2013 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Çalışmanın örneklemini çeşitli üniversitelerde eğitim gören öğrenciler oluşturmuştur. Çalışmanın veri toplama araçları, İstanbul Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler için İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde sessiz bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Hacettepe Üniversitesi ve diğer üniversitelerde öğrenim gören öğrencilere ise veri toplama araçları araştırmacı tarafından elden ulaştırılmış ve tamamlandıktan sonra araştırmacıya geri verilmiştir.

Uygulama aşamasında öncelikle katılımcılardan isimlerinin ve kişisel bilgilerinin saklı kalması koşuluyla, yazılı ve sözlü onamları alınmıştır. Ardından katılımcılara Katılımcı Bilgi Formu, ikilemler, Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği verilmiştir. Katılımcıların çalışmayı tamamlaması ortalama 30-45 dakika sürmüştür.

4.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın tüm verileri IBM SPSS 30 istatistiksel veri analiz programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen tüm karşılaştırmalarda istatistiksel anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın temel beklentileri doğrultusunda gerçekleştirilen analizlerden önce, verilerin normal dağılım sınaması Kolmogorov-Smirnov Testi aracılığı ile sınanmıştır. Kolmogorov-Smirnov Testi sonucunda elde edilen istatistiksel olarak anlamlı olmayan değer (Sig. değeri .05'in üstü), verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret ederken .05'in altında olan anlamlılık değeri ise normal dağılım varsayımının karşılanmadığına işaret etmektedir.

Gruplar arası karşılaştırmalar için veriler normal dağılım varsayımını karşılıyorsa Bağımsız Örneklemler T-Testi; veriler normal dağılım varsayımını karşılamıyorsa Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Tekrarlı ölçümler için veriler normal dağılım varsayımını karşılıyorsa Bağımlı Örneklemler T-Testi; normal dağılım varsayımını karşılamıyorsa Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır.

Çalışmadaki ilişkisel hipotezler için öncelikle verilerin normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Veriler normal dağılım varsayımını karşılıyorsa Pearson momentler çarpımı katsayısı; veriler normal dağılım varsayımını karşılamıyorsa parametrik olmayan Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı kullanılarak veriler analiz edilmiştir. İlişkilerin gücü ise Cohen (1988, s. 79-81)'de bulunan kılavuza göre belirlenmiş olup bu kılavuza göre r değerinin .10 ile .29 arasında olması düşük düzeyde; r değerinin .30 ile .49 arasında olması orta düzeyde; r değerinin .50 ile 1.0 arasında olması yüksek düzeyde bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde sırasıyla,

- Katılımcıların genel özelliklerine (yaş, cinsiyet ve eğitim yılı) dair bulgular,
- Katılımcıların ikilemlere verdikleri yanıtlara dair bulgular,
- Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği puanları doğrultusunda incelenmesine dair bulgular,
- Katılımcıların ikilemlere verdikleri yanıtlar ile Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği puanları arasındaki ilişkiye dair bulgular,
- Ek analizlere dair bulgular sunulacaktır.

5.1. Katılımcıların Genel Özelliklerine Dair Bulgular

Çalışmada, 142 kadın ve 27 erkek olmak üzere toplam 169 kişinin verileri analiz edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 18-26 yaş (Ort.= 21.28±1.65 yaş) ve eğitim yılı ortalamaları 14.43±1.08 yıl (ranj= 13-16 yıl) olarak değişmektedir. Katılımcıların yaş ve eğitim yıllarına ait ortalama ve standart sapma bulguları Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş ve Eğitim Yılı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Cinsiyet	**Yaş**		**Eğitim Yılı**	
	Ort.	**(SS)**	**Ort.**	**(SS)**
Kadın (n=142)	21.27	1.58	14.45	1.09
Erkek (n=27)	21.33	2.02	14.33	1.04
Toplam (N=169)	21.28	1.65	14.43	1.08

İlk olarak, kadın ve erkek katılımcılar arasında yaş açısından farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle kadın ve erkek katılımcılarda yaşın normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi ile sınanmıştır. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi sonuçlarına göre, erkek katılımcıların yaşları normal dağılım varsayımını karşılarken (D(27)=0.15, *p*=.13) kadın katılımcıların yaşları normal dağılım varsayımını karşılamamakta yani normal dağılım göstermemektedir (D(142)=0.17, *p*< .001*)*. Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında yaş açısından anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır (U=1895.00, Z= –0.096, *p*=.923).

Ardından, kadın ve erkek katılımcılar arasında eğitim yılı açısından farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Kadın ve erkek katılımcılarda eğitim yılının normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi ile sınanmıştır. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi sonuçlarına göre, hem kadın (D(142)=0.23, *p*< .001) hem de erkek (D(27)=0.26, *p*< .001) katılımcıların eğitim yıllarına ait ortalamaları normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır. Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında eğitim yılı açısından da anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır (U=1798.00, Z= –0.533, *p*=.594).

5.2. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Yanıtlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde, katılımcıların kişisel ve kişisel olmayan ahlaki ikilemler ile ahlaki olmayan ikilemlere verdikleri evet yanıtlarına yani faydacı doğrultudaki tepkilerine bakılmıştır. Analiz kısmında hayır=0, evet =1 olarak kabul edilmiştir. Katılımcıların 0'a yakın puan almaları deontolojik tepkiye, 6'ya yakın puan almaları ise faydacı tepkiye işaret etmektedir.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemler için verdikleri evet (faydacı) yanıtı ortalamasının 1.15±1.28, kişisel olmayan ikilemler için 4.69±1.21, ahlaki olmayan ikilemler için 3.34±0.86 olduğu saptanmıştır (Bkz.: Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Toplam Evet (Faydacı) Yanıtlarının Ortalama, Standart Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri

İkilemler	Ort.	(SS)	Min.Puan	Max.Puan
Kişisel Ahlaki İkilemler				
Kadın (n=142)	1.13	1.23	0	5
Erkek (n=27)	1.26	1.53	0	5
Toplam (N=169)	1.15	1.28	0	5
Kişisel Olmayan Ahlaki İkilemler				
Kadın (n=142)	4.73	1.18	1	6
Erkek (n=27)	4.44	1.37	2	6
Toplam (N=169)	4.69	1.21	1	6
Ahlaki Olmayan İkilemler				
Kadın (n=142)	3.31	.87	1	6
Erkek (n=27)	3.48	.85	2	5
Toplam (N=169)	3.34	.86	1	6

Katılımcılar arasında ikilem türlerine (kişisel ahlaki ikilem, kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) göre verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtı açısından farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle normal dağılım sınamasını değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.23$, $p< .001$), kişisel olmayan ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.25$, $p< .001$) ve ahlaki olmayan ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.22$, $p< .001$) normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır.

Katılımcıların ikilem türlerine göre verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile karşılaştırılmıştır. Testin sonuçlarına göre,

katılımcılar arasında ikilem türlerine (kişisel ahlaki ikilem, kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) göre verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları açısından anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür (Bkz.: Tablo 3). Tablo 2'de görüldüğü gibi kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ortalamasının kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ve ahlaki olmayan ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ortalamasından daha düşük olduğu bulgulanmıştır. Hipotez 1 doğrultusunda, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere karar verirken diğer ikilemlere göre daha çok zorlandıkları ve daha az evet yanıtı yani daha az faydacı doğrultuda tepki verdikleri tespit edilmiştir. Sonuçlar Hipotez 1'i desteklemektedir.

Tablo 3. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Toplam Evet (Faydacı) Yanıtlarının Karşılaştırılması

İkilemler	**Z**	***p***
Kişisel Ahlaki İkilem-Kişisel Olmayan Ahlaki İkilem	-11.245	< .001
Kişisel Ahlaki İkilem-Ahlaki Olmayan İkilem	-10.419	< .001
Kişisel Olmayan Ahlaki İkilem-Ahlaki Olmayan İkilem	-8.472	< .001

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere, kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ve ahlaki olmayan ikilemlere verdikleri evet (faydacı) ve hayır (deontolojik) yanıtlarına bakıldığında; kişisel ahlaki ikilemler için en çok evet yanıtını %43.2 ile denizaltı ve %37.3 ile tekne, en çok hayır yanıtını %95.9 ile organ nakli ve %95.3 ile uçak kazası senaryolarının aldığı görülmektedir. Kişisel olmayan ahlaki ikilemlere verilen evet ve hayır yanıtlarına bakıldığında; en çok evet yanıtını %97 ile heykel ve %90.5 ile sürat teknesi, en çok hayır yanıtını %45.6 ile aşı politikası senaryosunun aldığı görülmektedir. Ahlaki olmayan ikilemlere verilen evet ve hayır yanıtlarına bakıldığında; en çok evet yanıtını %98.8 ile bilgisayar ve %81.7 ile anket, en çok hayır yanıtını %87 ile manzaralı rota ve %81.1 ile yeni iş senaryolarının aldıkları görülmektedir. (Bkz.: Tablo 4). İkilemler tek tek incelendiğinde de; Hipotez 1'i destekler nitelikte katılımcıların diğer ikilemlere göre kişisel ahlaki ikilemlere çok

daha az oranda evet yanıtını yani daha az faydacı doğrultuda tepki verdikleri görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların İkilemlere Verdikleri Evet (Faydacı) ve Hayır (Deontolojik) Yanıt Frekansları ve Yüzdeleri

İkilemler	Evet	%	Hayır	%
Kişisel Ahlaki İkilemler				
1.Denizaltı	73	43.2	96	56.8
2.Tekne	63	37.3	106	62.7
3.Köprü	23	13.6	146	86.4
4.Ağlayan Bebek	21	12.4	148	87.6
5.Uçak Kazası	8	4.7	161	95.3
6.Organ Nakli	7	4.1	162	95.9
Kişisel Olmayan Ahlaki İkilemler				
1.Heykel	164	97.0	5	3.0
2.Sürat Teknesi	153	90.5	16	9.5
3.Güvenli Sürat Teknesi	137	81.1	32	18.9
4.Tramvay	129	76.3	40	23.7
5.Duman	117	69.2	52	30.8
6.Aşı Politikası	92	54.4	77	45.6
Ahlaki Olmayan İkilemler				
1.Bilgisayar	167	98.8	2	1.2
2.Anket	138	81.7	31	18.3
3.Getir Götür İşi	110	65.1	59	34.9
4.Bitki Taşıma	95	56.2	74	43.8
5.Yeni İş	32	18.9	137	81.1
6.Manzaralı Rota	22	13.0	147	87.0

İkilemler ve Cinsiyet

Çalışma hipotezlerinde yer almamasına rağmen ek olarak bu kısımda, kadın ve erkek katılımcılar arasında ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtı açısından farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle normal dağılım sınamasını değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre kişisel ahlaki ikilemler için hem kadın ($D(142)=0.23$, $p< .001$) hem erkek ($D(27)=0.24$, $p< .001$) ; kişisel olmayan ahlaki ikilemler için hem kadın ($D(142)=0.25$, $p< .001$) hem erkek ($D(27)=0.21$, $p=.003$); ahlaki olmayan ikilemler için hem kadın ($D(142)=0.22$, $p< .001$) hem erkek ($D(27)=0.23$, $p< .001$) katılımcıların toplam evet (faydacı) yanıtlarının normal dağılım göstermediği bulgulanmıştır. Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testine göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı doğrultusunda anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır (Bkz.: Tablo 5). Kadın ve erkek katılımcıların ikilemlere verdikleri toplam evet yanıtı ortalama ve standart sapma değerleri ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyete göre İkilemlere Verdikleri Toplam Evet (Faydacı) Yanıtı Doğrultusunda Elde Edilen Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İkilemler	Sıra Ortalaması (Mean Rank)	U	Z	*p*
Kişisel Ahlaki İkilemler				
Kadın (n=142)	84.92	1905.00	- 0.054	.96
Erkek (n=27)	85.44			
Kişisel Olmayan Ahlaki İkilemler				
Kadın (n=142)	86.49	1705.50	- 0.944	.35
Erkek (n=27)	77.17			
Ahlaki Olmayan İkilemler				
Kadın (n=142)	83.62	1720.50	- 0.897	.37
Erkek (n=27)	92.28			

5.3. Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular

5.3.1. Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular

Dini Yönelim Ölçeği, içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Katılımcılar beşli likert tipi ölçek (1=hiç katılmıyorum, 5= tamamen katılıyorum) ile kendilerine uygun olan ifadeye puan vermektedirler. İçsel dini yönelim alt ölçeğinde 11 madde ve dışsal dini yönelim alt ölçeğinde 11 madde bulunmaktadır. Her iki alt ölçekten de en düşük 11 ve en yüksek 55 puan alınmaktadır. Alt ölçeklerden alınan puanlar arttıkça dini eğilim artmakta, puanlar azaldıkça dini eğilim de azalmaktadır.

Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği alt ölçek puanlarının içsel dini yönelim için ortalaması 37.48±10.13, dışsal dini yönelim için 36.14±8.03 olduğu saptanmıştır. Katılımcıların alt ölçeklerden aldıkları puanlar incelendiğinde; içsel dini yönelim için en düşük 13 ve en yüksek 55 puan; dışsal dini yönelim için en düşük 11 ve en yüksek 49 puan aldıkları görülmüştür (Bkz.: Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nin Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Ortalama, Standart Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri

DYÖ Alt Ölçekleri	Ort.	(SS)	Min.Puan	Max.Puan
İçsel Dini Yönelim				
Kadın (n=142)	37.99	9.92	13	55
Erkek (n=27)	34.81	10.98	16	54
Toplam (N=169)	37.48	10.13	13	55
Dışsal Dini Yönelim				
Kadın (n=142)	36.56	7.57	11	49
Erkek (n=27)	33.92	9.96	11	45
Toplam (N=169)	36.14	8.03	11	49

Katılımcılar arasında Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim alt ölçeklerinden aldıkları puanlar açısından farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle normal dağılım sınamasını değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre, katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçeğinden aldıkları puanlar ($D(169)=0.07$, $p=.02$) ile dışsal dini yönelim alt ölçeğinden aldıkları puanlar ($D(169)=0.14$, $p< .001$) normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır.

Katılımcıların içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim alt ölçeklerinden aldıkları puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile karşılaştırılmıştır. Testin sonuçlarına göre, katılımcılar arasında içsel dini yönelim (Ort.=37.48) ve dışsal dini yönelim (Ort.=36.14) alt ölçeklerinden aldıkları puanlar açısından anlamlı bir farklılaşma bulgulanmamıştır ($Z= -1.743$, $p=.08$).

Dini Yönelim Ölçeği ve Cinsiyet

Kadın ve erkek katılımcılar arasında Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim alt ölçek puanları açısından farklılaşma olup olmadığını incelenmiştir. Gruplar arası analize geçmeden önce, normal dağılım sınaması için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi sonuçlarına göre, içsel dini yönelim alt ölçek puan dağılımları erkek katılımcılar için normal dağılım varsayımını karşılarken (D(27)=0.13, *p*=.20) kadın katılımcılar için normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır (D(142)=0.08, *p*< .001*)*. Dışsal dini yönelim alt ölçek puan dağılımları ise, hem erkek katılımcılar (D(27)=0.18, *p*< .001) hem de kadın katılımcılar (D(142)=0.12, *p*< .001) için normal dağılım varsayımını karşılamamakta yani normal dağılım göstermemektedir.

Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında içsel dini yönelim alt ölçek puanları (U=1607.00, Z= –1.33, p=.18) ve dışsal dini yönelim alt ölçek puanları (U=1693.50, Z= –0.96, p=.34) doğrultusunda anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır (Bkz.: Tablo 7). Kadın ve erkek katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nden elde ettikleri ortalama ve standart sapma değerleri ise Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Cinsiyete göre Dini Yönelim Ölçeği'nin Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Mann-Whitney U Testi Sonuçlar

DYÖ Alt Ölçek	Sıra Ortalaması (Mean Rank)	U	Z	*p*
İçsel Dini Yönelim				
Kadın (n=142)	87.18	1607.00	-1.33	.18
Erkek (n=27)	73.52			
Dışsal Dini Yönelim				
Kadın (n=142)	86.57	1693.50	-0.96	.34
Erkek (n=27)	76.7			

5.3.2. Katılımcıların Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Doğrultusunda Elde Edilen Bulgular

Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği, akılsal bilişsel stil ve deneyimsel bilişsel stil boyutlarından ve her boyut da iki alt ölçekten oluşmaktadır. ADBSÖ'nün akılsal bilişsel stil boyutu akılsal beceri ve akılsal bağlantı alt ölçeklerini, deneyimsel bilişsel stil boyutu deneyimsel beceri ve deneyimsel bağlantı alt ölçeklerini içermektedir. Her alt ölçek için en düşük 1 ve en yüksek 5 puan alınmaktadır. Akılsal beceri ve akılsal bağlantı alt ölçeklerinden alınan puanlar arttıkça akılsal bilişsel stil eğilimi artar iken puanlar azaldıkça akılsal bilişsel eğilim azalır. Deneyimsel beceri ve deneyimsel bağlantı alt ölçeklerinden alınan puanlar arttıkça deneyimsel bilişsel stil eğilimi artar iken puanlar azaldıkça deneyimsel bilişsel stil eğilimi azalır.

Katılımcıların ADBSÖ alt ölçek puanlarının akılsal beceri için ortalaması 3.51±0.55, akılsal bağlantı için 3.52±0.53, deneyimsel beceri için 3.44±0.66, deneyimsel bağlantı için 3.08±0.64 olduğu saptanmıştır. Katılımcıların puanlarının akılsal bilişsel stil boyutu için ortalaması 7.02±0.96 ve deneyimsel bilişsel stil boyutu için 6.52±1.19 olduğu görülmüştür. Katılımcıların ADBSÖ alt ölçeklerinden aldıkları puanlar incelendiğinde; akılsal beceri için en düşük 2 ve en yüksek 4.90 puan, akılsal bağlantı için en düşük 2.10 ve en yüksek 4.70 puan, deneyimsel beceri için en düşük 1.30 ve en yüksek 5 puan, deneyimsel bağlantı için en düşük 1.60 ve en yüksek 4.60 puan aldıkları saptanmıştır. Katılımcıların akılsal bilişsel stil boyutu için en düşük 4.20 ve en yüksek 9.20 puan, deneyimsel bilişsel stil boyutu için en düşük 2.90 ve en yüksek puan 9.60 aldıkları görülmüştür (Bkz.: Tablo 8).

Tablo 8. Katılımcıların ADBSÖ Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Ortalama, Standart Sapma ile En Düşük ve En Yüksek Puan Değerleri

ADBSÖ Alt Ölçekleri	N	Ort.	(SS)	Min.Puan	Max.Puan
Akılsal Boyut	169	7.02	0.96	4.20	9.20
Akılsal Beceri	169	3.51	0.55	2.00	4.90
Akılsal Bağlantı	169	3.52	0.53	2.10	4.70
Deneyimsel Boyut	169	6.52	1.19	2.90	9.60
Deneyimsel Beceri	169	3.44	0.66	1.30	5.00
Deneyimsel Bağlantı	169	3.08	0.64	1.60	4.60

ADBSÖ=Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği

Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği ve Cinsiyet

Bu kısımda, kadın ve erkek katılımcılar arasında Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeğinin akılsal ve deneyimsel boyut puanları açısından farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Gruplar arası analize geçmeden önce, normal dağılım sınaması için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi sonuçlarına göre, akılsal boyut için puan dağılımları erkek katılımcılar için normal dağılım sınamasını karşılarken (D(27)=0.09, *p*=.20) kadın katılımcılar için normal dağılım sınamasını karşılamamaktadır (D(142)=0.08, *p*<.05*)*(Bkz.: Tablo 14). Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Test sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında akılsal boyut puanları doğrultusunda anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır (U=1659.00, Z= –1.108, p=.27) (Bkz.: Tablo 9).

Deneyimsel boyut için puan dağılımları ise, hem erkek katılımcılar (D(27)=0.16, *p*>.05) hem de kadın katılımcılar (D(142)=0.06, *p*>.05) için normal dağılım sınamasını karşılamakta yani normal dağılım göstermektedir. Varyansların homojenliğini incelemek amacıyla bakılan Levene Test'e göre varyansların homojen olduğu bulgulanmıştır (*p*=.91). Bu doğrultuda yapılan t-testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar arasında deneyimsel boyut puanları doğrultusunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir (t(167)=0.39, *p*=.69) (Bkz.: Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların Cinsiyete göre ADBSÖ Alt Boyut Puanları Doğrultusunda Gruplar Arası Fark Testi Sonuçları

ADBSÖ Alt Ölçek	Ort.	(SS)	Sıra Ortalaması (Mean Rank)		*p*
Akılsal Boyut					
Kadın (n=142)	6.98	0.95	83.18	*U*=1659.00, *Z*= -1.108	.27
Erkek (n=27)	7.23	1.02	94.56		
Deneyimsel Boyut					
Kadın (n=142)	6.51	1.19		*t*(167)= .39	.69
Erkek (n=27)	6.61	1.28			

ADBSÖ=Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği

5.4. Ahlaki İkilemlere Karar Verme ile Dindarlık ve Bilişsel Stiller Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet (faydacı) yanıtının azalacağı beklenmektedir.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet (faydacı) yanıtları ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stil Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının yani faydacı doğrultuda tepkinin artacağı beklenmektedir.

Bu kısımda, katılımcıların ikilemlere (kişisel ahlaki, kişisel olmayan ahlaki, ahlaki olmayan) verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları alt ölçek puanları ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden aldıkları boyut puanları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu incelemeden

önce korelasyon analizi için vasayımların (normallik, doğrusallık ve eşvaryanslılık) karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda, normal dağılım sınamasını değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre, katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçeğinden aldıkları puanlar ($D(169)=0.07$, $p=.02$) ile dışsal dini yönelim alt ölçeğinden aldıkları puanlar ($D(169)=0.14$, $p< .001$) normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır. Sonuçlara göre, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.23$, $p< .001$), kişisel olmayan ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.25$, $p< .001$) ve ahlaki olmayan ikilemler için verdikleri toplam evet yanıtları ($D(169)=0.22$, $p< .001$) normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır. Katılımcıların, Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları ($D(169)=0.75$, $p=.02$) ile deneyimsel boyut puanları ($D(169)=0.72$, $p=.03$) normal dağılım göstermemektedir.

İlişkisel hipotezler için veriler normal dağılım varsayımını karşılamadığından parametrik olmayan Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı kullanılarak veriler analiz edilmiştir (Bkz.: Tablo 10).

Tablo 10. İkilemlere Karar Verme ile Dindarlık ve Bilişsel Stiller Arasındaki İlişki

Değişkenler		1	2	3	4	5	6	7
1.İçsel Dindarlık	*r*	—						
	p							
2.Dışsal Dindarlık	*r*	.598	—					
	p	<.**001**						
3.Akılsal Boyut	*r*	- .093	- .099	—				
	p	.23	.20					
4.Deneyimsel Boyut	*r*	.049	.069	- .016	—			
	p	.52	.38	.83				
5.Kişisel Ahlaki İkilemler	*r*	- .201	- .063	-.138	- .003	—		
	p	**.009**	.41	**.07**	.97			
6.Kişisel Olmayan Ahlaki İkilemler	*r*	.025	.100	.106	.018	.177	—	
	p	.75	.19	.17	.82	**.02**		
7.Ahlaki Olmayan İkilemler	*r*	- .005	- .005	.022	.099	.006	-.110	—
	p	.95	.95	.78	.20	.94	.15	

Analiz sonuçlarına göre;

- Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı ve dışsal dini yönelim alt ölçek puanı arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır (r= .59, p< .001).
- Kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ile Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır (r= -.20, p<. 05).

- Kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin akılsal boyut puanı arasında negatif yönde marjinal sınırda anlamlılık bulgulanmıştır (r= -.138, p= .07).

- Kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ile kişisel olmayan ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır (r= .18, p< .05).

Hipotez 2 doğrultusunda kişilerin dindarlık eğilimleri arttıkça ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtlarının azaldığı yani daha az faydacı doğrultuda tepki verdikleri tespit edilmiştir. Hipotez 2 desteklenmektedir.

Hipotez 3 doğrultusunda akılsal bilişsel stile sahip olma eğilimde olan kişilerin ahlaki ikilemlere daha fazla evet yanıtı yani daha fazla faydacı doğrultuda tepki vereceği beklentisi gerçekleşmemiştir. Hipotez 3 desteklenmemektedir.

5.5. Ek Analizler

Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı ve dışsal dini yönelim alt ölçek puanı arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmesi sebebiyle ek analizler yapılmasına karar verilmiştir.

Katılımcılar Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanlarına göre düşük ve yüksek gruplar olarak ayrıldıklarında; yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişilerin düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere göre kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtlarının daha düşük olacağı beklenmektedir.

Bu doğrultuda katılımcıların ikilemlere verdikleri yanıtlara göre dindarlık açısından gruplar arası karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, 169 katılımcı Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dini yönelim alt ölçek puanlarının medyanın altında ve üstünde bulunma durumlarına göre iki gruba ayrılmıştır.

5.5.1. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarına Dair Bulgular

Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçeğinden aldıkları puan dağılımında medyanın (39) altında ve üstünde bulunma durumuna göre katılımcıların 82'si (66 kadın, 16 erkek) tüm katılımcıların puanlarına kıyasla medyanın (≤38) altında puanlara sahip oldukları için düşük dindarlık grubu, 77'si (67 kadın, 10 erkek) tüm katılımcıların puanlarına kıyasla medyanın (≥40) üstünde puanlara sahip oldukları için yüksek dindarlık grubu olarak sınıflandırılmıştır.

Katılımcı gruplarına göre bakıldığında düşük dindarlık grubunun yaş ortalaması 21.27±1.66 yaş, eğitim yılı ortalaması 14.50±1.11 yıl; yüksek dindarlık grubunun yaş ortalaması 21.35±1.69 yaş, eğitim yılı ortalaması 14.42±1.05 yıldır.

Tablo 11. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının Cinsiyete Göre Yaş ve Eğitim Yılı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Gruplar	Yaş		Eğitim Yılı	
	Ort.	(SS)	Ort.	(SS)
Düşük Dindarlık				
Kadın (n=66)	21.12	1.51	14.47	1.14
Erkek (n=16)	21.88	2.12	14.63	1.02
Toplam (N=82)	21.27	1.66	14.50	1.11
Yüksek Dindarlık				
Kadın (n=67)	21.49	1.66	14.49	1.05
Erkek (n=10)	20.40	1.65	13.90	0.99
Toplam (N=77)	21.35	1.69	14.42	1.05

5.5.1.1. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının DYÖ Alt Ölçek Puanları Açısından Karşılaştırılması

Öncelikle veri sağlaması yapmak amacıyla, düşük ve yüksek dindarlık gruplarının Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dini yönelim alt ölçek puanları doğrultusunda farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Gruplar arası analize geçmeden önce, verilerin normal dağılım sınamasını değerlendirebilmek amacıyla

Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre, hem düşük dindarlık grubunun (D(82)=0.15, *p*< .001) içsel dini yönelim alt ölçek puan dağılımları hem yüksek dindarlık grubunun (D(77)=0.13, *p*= .002) içsel dini yönelim alt ölçek puan dağılımları normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır. Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre, yüksek dindarlık grubunun içsel dini yönelim alt ölçek (Ort.=46.35) puanlarının düşük dindarlık grubunun içsel dini yönelim alt ölçek (Ort.=28.96) puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu bulgulanmıştır (U=.000, Z= -10.887, *p*< .001) (Bkz.: Tablo 12).

Elde edilen bu bulgular, gruplar arasında içsel dini yönelim alt ölçek puanı açısından yüksek düzeyde bir farklılaşma olduğuna işaret etmektedir. Böylece, gruplar arası karşılaştırmalar için bu grupların geçerliliği doğrulanmış olmaktadır.

Tablo 12. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının Dini Yönelim Ölçeği-İçsel Dini Yönelim Alt Ölçek Puanları Doğrultusunda Mann-Whitney U Test Sonuçları

Gruplar	**Ort.**	**(SS)**	**Sıra Ortalaması (Mean Rank)**	**U**	**Z**	***p***
Düşük Dindarlık (n=82)	28.96	6.82	41.50	.000	-10.887	< .001
Yüksek Dindarlık (n=77)	46.35	4.36	121.00			

5.5.1.2. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının İkilemlere Verdikleri Yanıtlara Dair Bulgular

İlk olarak, düşük ve yüksek dindarlık grupları arasında kişisel ahlaki ikilemlere, kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ve ahlaki olmayan ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtlarında farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bu amaçla öncelikle normal dağılım sınamasını değerlendirmek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmıştır. Testin sonuçlarına göre, düşük ve yüksek dindarlık gruplarının kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtı dağılımı (D(82)=0.20, *p*< .001; D(77)=0.29, *p*< .001), kişisel olmayan ahlaki ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtı dağılımı (D(82)=0.21, *p*< .001; D(77)=0.29, *p*<

.001), ahlaki olmayan ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtı dağılımı (D(82)=0.24, *p*< .001; D(77)=0.22, *p*< .001) normal dağılım varsayımını karşılamamaktadır.

Bu doğrultuda yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre, düşük ve yüksek dindarlık grupları arasında kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları arasında anlamlı bir farklılık bulgulanmıştır (U=2565.00, Z= -2.149, *p*< .05) (Bkz.: Tablo 13). Düşük ve yüksek dindarlık grupları arasında kişisel olmayan ahlaki ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları (U=2935.50, Z= -0.795, *p*= .43) ile ahlaki olmayan ikilemlere verdikleri toplam evet (faydacı) yanıtları (U=3072.00, Z= -0.312, *p*= .75) arasında anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır.

Tablo 13. Düşük ve Yüksek Dindarlık Gruplarının İkilemlere Verdikleri Toplam Evet (Faydacı) Yanıtları Doğrultusunda Mann-Whitney U Test Sonuçları

İkilemler	Ort.	(SS)	Sıra Ortalaması (Mean Rank)	U	Z	*p*
Kişisel Ahlaki İkilemler						
Düşük Dindarlık (n=82)	1.35	1.34	87.22	2565.00	- 2.149	.03
Yüksek Dindarlık (n=77)	0.95	1.23				
Kişisel Olmayan Ahlaki İkilemler						
Düşük Dindarlık (n=82)	4.63	1.24	77.30	2935.50	- 0.795	.43
Yüksek Dindarlık (n=77)	4.78	1.21	82.88			
Ahlaki Olmayan İkilemler						
Düşük Dindarlık (n=82)	3.33	0.77	81.04	3072.00	- 0.312	.75
Yüksek Dindarlık (n=77)	3.32	0.95	78.90			

Hipotez 2 doğrultusunda, yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişilerin düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere göre kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtlarının daha düşük olacağı yani daha az faydacı doğrultuda tepki vereceği beklentisi ek analizler ile de doğrulanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın temel amacı, kişilerin ahlaki ikilemlere ne doğrultuda faydacı/deontolojik karar verdiklerini ve ahlaki karar verme ile dindarlık ve bilişsel stiller arasındaki ilişkiyi incelemektir. Literatürde, ahlaki ikilemlerden özellikle kişisel ahlaki ikilemlerin beyinde emosyonel süreçlerle bağlantılı olduğu ve ahlaki ihlal gerçekleştiğinde otomatik tepkilerin sürece dahil oldukları ve daha fazla deontolojik kararın verildiği yönünde çalışmalar bulunmaktadır (Greene vd., 2001; Greene vd., 2004; Ciaramelli vd., 2007). Ahlaki ikilemlerden özellikle kişisel olmayan ikilemlerin ise beyinde çalışma belleği ve bilişsel kontrollü süreçlerle bağlantılı olduğu ve ahlaki ihlal gerçekleştiğinde bilinçli süreçlerin aktive olduğu ve daha çok kişinin yararına olacak şekilde daha faydacı kararın verildiği yapılan çalışmalarla gösterilmiştir (Greene vd., 2001; Greene vd., 2004).

Bu doğrultuda, öncelikle ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için ahlaki karar verme çalışmalarında sıklıkla kullanılan hipotetik ikilem senaryoları ve bilişsel stilleri değerlendirmek için de Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

Çalışmanın dahil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda anadili Türkçe olan, 18-26 yaş aralığında olan, uygulama sırasında ve daha önce psikiyatrik bir ilaç kullanmayan ve daha önce bilinci kaybedecek düzeyde kafa travması öyküsü olmayan üniversite öğrencileri çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcılara Katılımcı Bilgi Formu'nun ardından ikilemler, Dini Yönelim Ölçeği ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği verilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre yaş ve eğitim düzeylerine bakıldığında kadın ve erkek katılımcıların yaş ve eğitim yılı açısından birbirlerine benzer oldukları görülmüştür.

Çalışmada katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere karar verirken daha fazla zorlanacağı için kişisel ahlaki ikilemlere diğer ikilemlere göre (kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) daha az evet yanıtı vermeleri beklenmektedir.

Çalışmada, kişilerin nasıl ahlaki karar verdiklerini incelemek için ahlaki ve ahlaki olmayan ikilem senaryoları katılımcılara sunulmuştur. Ahlaki ikilemler, kişisel

ve kişisel olmayan ahlaki ikilemler olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Kişisel ahlaki ikilemler, a) doğrudan spesifik bir kişiye yönelik b) ciddi bedensel bir zarara yol açan ve c) eylemin kişisel bir temas ile gerçekleşmesi durumunu kapsamaktadır. Kişisel olmayan ahlaki ikilemlerde ise eylem bir araç kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Ahlaki olmayan ikilemler çalışmada kontrol amaçlı kullanılmıştır. Ahlaki olmayan ikilemler iki farklı yol güzargahından birini seçmek, teklif edilen iki iş başvurusundan birini tercih etmek, yeni bir bilgisayar almak için fiyatın düşmesinin beklenip beklenilmeyeceği gibi senaryoları içermektedir.

Ahlaki ikilem senaryolarının ortak özelliği, daha fazla sayıda kişiyi kurtarmak için bir kişinin feda edilip edilmeyeceğine yönelik karar vermektir. Ahlaki ikilem senaryolarından tramvay senaryosunda; tramvay beş kişiye doğru ilerler ve bu beş kişiyi kurtarmak için bir düğmeye basarsan tramvay yön değiştirecek ve beş kişinin yerine bir kişi ölecektir. Köprü senaryosunda; tramvay beş kişiye doğru ilerler, sen ve tanımadığın kilolu biri köprüdesiniz ve bu beş kişiyi kurtarmak için bu kişiyi köprüden aşağı atarsan tramvay duracak ve beş kişinin yerine bir kişi ölecektir. Bu iki senaryoda da daha fazla kişiyi kurtarmak için bir kişinin feda edilip edilemeyeceği sorulmaktadır. Ancak iki senaryoya verilen ahlaki kararlar birbirinden farklılaşmaktadır. Daha önceki çalışmalar, tramvay ve köprü ikilemlerinin beynin farklı bölgelerinde nöral aktivasyona sebep olduğunu göstermektedir. Köprü ikilemi sırasında beynin emosyonla ve sosyal bilişse bağlantılı bölgelerinde; tramvay ikilemi sırasında beynin çalışma belleği ve yüksek bilişle bağlantılı bölgelerinde daha geniş nöral aktivasyon bulgulanmıştır (Greene vd., 2001). Köprü ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir kişiyi kişisel bir temas uygulayarak feda etme eylemi; tramvay ikileminde daha fazla kişiyi kurtarmak için bir düğmeye basarak bir kişiyi feda etme eylemine göre daha fazla kişiseldir ve zorlayıcıdır. Köprü ikilemi gibi kişisel bir öz içeren kişisel ahlaki ikilemler emosyonel süreçlerle bağlantılıdır ve kişiyi eliyle itmeme doğrultusunda karar verme tepkisi daha baskındır. Tramvay ikilemi gibi kişisel olmayan ahlaki ikilemlerde eylem bir araç yoluyla gerçekleştirildiği için kişisel bir öz içermez ve emosyonel tepki baskılanır ve çoğunluğun yararına faydacı tepkiler verilir.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere karar verirken daha fazla zorlanacağı için kişisel ahlaki ikilemlere diğer ikilemlere (kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki

olmayan ikilem) göre daha az evet (faydacı) yanıtı vermelerinin beklenildiği Hipotez 1 doğrultusunda, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere diğer ikilemlere (kişisel olmayan ahlaki ikilem, ahlaki olmayan ikilem) göre anlamlı olarak daha düşük evet yanıtı yani deontolojik doğrultuda tepki verdikleri bulgulanmıştır. Bulgular, Hipotez 1'i desteklemektedir.

Kişisel ahlaki ikilemlere verilen evet (faydacı) yanıtı (Ort.=1.15) kişisel olmayan ahlaki ikilemlere (Ort.=4.69) ve ahlaki olmayan ikilemlere verilen (Ort.=3.34) evet yanıtından anlamlı olarak daha düşüktür. Kişiler, kişisel ahlaki ikilemlere yüksek deontolojik tepkiler ve düşük çoğunluğun yararına faydacı tepkiler vermişlerdir. Çalışmada katılımcıların kişisel olmayan ahlaki ikilemlere ise daha fazla faydacı tepkiler verdikleri görülmektedir.

Katılımcıların ahlaki ikilemlere verdikleri deontolojik ve faydacı tepkilere baktığımızda; kişisel ahlaki ikilemler için en çok evet yanıtını %43.2 ile denizaltı ve %37.3 ile tekne, en çok hayır yanıtını %95.9 ile organ nakli ve %95.3 ile uçak kazası senaryolarının aldığı görülmektedir. Kişisel olmayan ahlaki ikilemler için en çok evet yanıtını %97 ile heykel ve %90.5 ile sürat teknesi, en çok hayır yanıtını %45.6 ile aşı politikası senaryosu almıştır.

Literatürde, erkeklerin kadınlara göre kişisel ahlaki ikilemlere daha fazla faydacı kararlar verdikleri bulgulanmıştır (Fumagalli vd., 2010; Bartels ve Pizarro, 2011; Friesdorf vd., 2015). Bu çalışmada ahlaki ikilemlere karar vermede cinsiyet doğrultusunda bir farklılaşma olup olmadığına bakıldığında, aralarında anlamlı bir farklılaşma bulgulanmamıştır. Bu çalışmada erkek katılımcı sayısının kadın katılımcı sayısından oldukça az olması göz önünde tutulmalıdır. Ancak kadın (n=142) ve erkek (n=27) katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet (faydacı) yanıt ortalamalarına baktığımızda, erkek katılımcıların verdikleri evet yanıt ortalamasının (Ort.=1.26) kadın katılımcıların verdikleri evet yanıt (Ort.=1.13) ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların sayısı kadın katılımcıların sayısından daha az olmasına rağmen kişisel ahlaki ikilem senaryolarına daha faydacı tepkiler verdikleri bulgulanmaktadır.

Kişilerin ahlaki ihlalle karşılaştıklarında ve ahlaki bir karar vermeleri gerektiğinde birbirlerinden farklı kararlar verdikleri görülmüştür. Ahlaki karar vermede ortaya çıkan bu farklılaşmanın dindarlık ve bilişsel stiller ile ilgili olabileceğini gösteren çalışmalar literatürde yer almaktadır (Barak-Cohen ve Bazerman, 2017; Bartels, 2008). Literatürde, dindarlık eğilimi arttıkça ahlaki ikilemlere daha fazla deontolojik kararın verildiğini gösteren çalışmalar (Wain ve Spinella, 2007; Piazza, 2012; Barak-Corren ve Bazerman, 2017) ile akılsal bilişsel stil ile ahlaki ikilemlere daha faydacı karar verme arasında anlamlı bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar (Garvey ve Ford, 2014; Pennycook vd., 2014) bulunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada, katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet (faydacı) yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı ve dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının azalacağı ile katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stil Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olacağı ve katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verecekleri evet yanıtının artacağı beklenmiştir.

Tanrı ve doğaüstü varlıklara inanç birçok toplumda ve kültürde görülmektedir. Reddish vd. (2016) Tanrı'nın ve doğaüstü varlıkların gözle görülemediğini ancak Tanrı'nın kişi hakkında ne düşündüğüne ve nasıl davranmasını istediğine dair düşüncelerinin kişilerin zihinlerinde yer aldığını ileri sürer. Tanrı ve doğaüstü varlıklara inanç kişinin yaşamında, isteklerinde, ilişkilerinde, varoluşsal kaygılarında ve davranışlarında kişiye rehberlik etmektedir. Kişiler doğaüstü bir gözetleyici (Tanrı gibi) tarafından izlendiklerini düşündüklerinde tek başına iken bile davranışlarının cehenneme ya da cennnete gitme gibi sonuçlar doğurabileceğine inandıkları için ahlaklı davranabilmektedirler (Johnson ve Krüger, 2004). Çoğu toplum ve kültürde ahlaki davranışlar için dini inancın olması gerektiği düşüncesi yaygındır. Literatürde, ahlaki olmayan davranışları yapan kişilerin anlamlı düzeyde ateist olarak görüldüğü çalışmalar bulunmaktadır (Gervais, 2014).

Literatürde, dindarlık içsel ve dışsal dindarlık olarak iki şekilde kavramlaştırmaktadır. İçsel dindarlık, dini yaşamın tamamına anlam veren bir değerler sistemi olarak tanımlanmaktadır. İçsel dindarlık eğilimine sahip kişiler, dini inanç ve değerlerine bağlı olarak yaşarlar ve onlar için dinin kendisi önemlidir. Dışsal dindarlık, dinin kendisini bir amaç olarak değil kişinin ihtiyaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak tanımlanmaktadır (Allport ve Ross, 1967). Dışsal dindarlık eğilimine sahip kişiler dine güvenlik, teselli, sosyal ilişkiler sağlama, statü, onay elde etme (Allport ve Ross, 1967), bir gruba üye olma (Genia ve Shaw, 1991) ve benliği koruma (Kahoe ve Meadov, 1981) amaçları için yönelmektedirler. İçsel dindarlık eğilimine sahip kişiler dindar olarak tanımlanırken (Maltby, 1999) dışsal dindarlık eğilimine sahip kişiler kendileri için fayda elde etmek amacıyla dini bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada katılımcıların Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık (Ort.=37.48) ve dışsal dindarlık (Ort.=36.14) puanları arasında anlamlı bir farklılaşma bulgulanmamıştır. Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı ve dışsal dini yönelim alt ölçek puanı arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet (faydacı) yanıtları ile Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dindarlık puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin beklenildiği Hipotez 2 doğrultusunda, kişisel ahlaki ikilemlere verilen toplam evet (faydacı) yanıtı ile Dini Yönelim Ölçeği'nin içsel dini yönelim alt ölçek puanı arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır. Yani katılımcıların dindarlık puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtı azalmaktadır. Bulgular, Hipotez 2'yi desteklemektedir. Literatürde, dindarlık ile faydacı tepki verme eğilimi arasında negatif ilişkinin olduğu yani kişilerin dindarlık seviyesi arttıkça daha fazla deontolojik kararlar verdikleri doğrultusunda çalışmalar bulunmaktadır (Banerjee vd., 2010, Piazza, 2012; Piazza ve Sousa, 2014; Szekely vd., 2015).

Bu çalışmada kişisel ahlaki ikilemlere faydacı yönde karar verme ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Bu bulgular doğrultusunda katılımcıların ikilemlere verdikleri yanıtlara göre dindarlık açısından

gruplar arası karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, tüm katılımcılar Dini Yönelim Ölçeği'nden aldıkları içsel dini yönelim alt ölçek puanlarının medyanın altında ve üstünde bulunma durumlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Yapılan gruplar arası karşılaştırma bulguları, yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişilerin düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere göre kişisel ahlaki ikilemlere daha düşük evet yanıtı verdikleri doğrultusundadır. Yani yüksek dindarlık eğilimi gösteren kişiler (Ort.=0.95) düşük dindarlık eğilimi gösteren kişilere (Ort.=1.35) göre kişisel ahlaki ikilemlere daha deontolojik tepkiler vermişlerdir (Christensen vd., 2014; Barak-Cohen ve Bazerman, 2017).

Ahlaki ihlal içeren ikilemlerin doğru ya da yanlış bir yanıtı bulunmamaktadır. Ahlaki ikilemler hem akılsal bilişsel stilleri hem de akılsal düşünmeyi bastıran ya da zayıflatan deneyimsel bilişsel stilleri içermektedir (Greene ve Haidt, 2002; Hauser, 2006). Deneyimsel bilişsel stil, güçlü bir 'doğruluk hissi' ile ortaya çıkar ve akılsal düşünmeyi bastırır; akılsal bilişsel stilin ise tepki çatışması ile ortaya çıkar (De Neys vd., 2008). Messick (1996) bilişsel stilleri bilginin ve deneyimlerin bilişte yer almasında, yapılandırılmasında ve işlemlenmesindeki farklılaşma olarak tanımlamaktadır. Bilişsel stiller bilginin edinimi, depolanması, işlemlenmesi ve kullanılması gibi tüm bilişsel süreçlerdeki farklılaşma ve tutarlılıkla ilgilidir (Ausburn ve Ausburn, 1978, s. 337-338).

İki paralel bilgi işlemleme sürecinin karar vermede etkili olduğu kabul edilmektedir. Sistem 1 otomatik, hızlı, çaba gerektirmeyen, deneyimsel ve algısal iken Sistem 2 sistematik, yavaş, çaba gerektiren, akılsal ve bilişsel süreçleri içermektedir. Bu iki süreç karşılıklı etkileşim ve yarış içerisindedir. Sistem 1 bilgiyi ya emosyonel olarak ya da daha soyut şekilde işlemler. Sistem 2 ise bilgiyi çıkarımsal ve muhakeme temelli olarak işlemler (Evans, 2008). Kişiler hem akılsal (sistem 1) hem deneyimsel (sistem 2) süreçleri birlikte kullanırlar ancak bu süreçler hangi doğrultuda karar vermeleri gerektiğinde farklılaşırlar (Langan-Fox ve Shirley, 2003).

Kişisel ahlaki ikilemlerde faydacı yanıt vermek için maliyet-fayda analizi yürütmek ve emosyonel tepkiyi baskılamak gerekmektedir (Greene vd., 2001). Bu doğrultuda daha fazla akıl yürütme becerisine ve eğilimine yani akılsal bilişsel stile

sahip kişilerin kişisel ikilemlerde daha faydacı tepkiler vermeleri öngörülmektedir. Literatürde bazı çalışmalar bu öngörüyü desteklemektedir (Bartels, 2008; Paxton vd., 2012; Wiech vd., 2013; Aktas vd., 2017).

Bu çalışmada, bilişsel stil farklılıklarını ölçmek ve değerlendirmek için Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin akılsal bilişsel stil boyut puanı için ortalamasının 7.02±0.96 ve deneyimsel bilişsel stil boyutu için 6.52±1.19 olduğu görülmüştür. Kadın ve erkek katılımcılar arasında Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin akılsal ve deneyimsel boyut puanları doğrultusunda bir farklılaşma bulgulanmamıştır. Ancak erkek (n=27) katılımcı sayısının kadın (n=142) katılımcı sayısından oldukça az olmasına rağmen, erkek katılımcıların akılsal boyut puan ortalamasının (Ort.=7.23) kadın katılımcıların akılsal boyut puan (Ort.=6.98) ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet (faydacı) yanıtları ile Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stil Ölçeği'nden aldıkları akılsal boyut puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin beklenildiği Hipotez 3'de, katılımcıların akılsal boyut puanları ile kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtı arasında marjinal anlamlılık düzeyinde negatif yönde bir ilişki bulgulanmıştır. Yani katılımcıların akılsal boyut puanları arttıkça kişisel ahlaki ikilemlere verdikleri evet yanıtları marjinal anlamlılık düzeyinde azalmaktadır. Bu doğrultuda, Hipotez 3 desteklenmemektedir. Literatürde bu çalışmada görülen ilişki ile uyumlu çalışmalar olduğu görülmüştür (McNair vd., 2018).

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Özgün Bilimsel Değeri

Bu tez çalışmasının sınırlılıklarına baktığımızda, çalışmada kadın ve erkek katılımcıların cinsiyet dağılımının eşit olmadığı görülmektedir. Erkek katılımcıların sayısının az olması, katılımcı grubunun üniversite öğrencilerinden oluşması, dindarlık eğilimini ve bilişsel stilleri değerlendirmek için daha geniş katılımcı grubuna ihtiyaç duyulması, kişilik özelliklerinin değerlendirilmemesi gibi sınırlılıklarının ilerideki çalışmalarda göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca daha sonraki çalışmalarda katılımcıların ahlaki ikilemlere verdikleri ahlaki kararı anlamak için

uygulama sonrası kişilerle görüşme gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda ahlaki ikilemlere ahlaki karar verirken kişiyi etkileyen düşünce, tutum ve niyetler hakkında gerçekçi fikir ve görüşler elde etmiş oluruz. Ahlaki karar vermeyi değerlendirmek için hipotetik ikilemlerin kullanılması da gerçek davranışı ölçmek yerine kişinin niyeti üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Daha sonraki çalışmalarda kişilerin gerçek davranışlarını ölçmek üzere daha gerçekçi yöntemsel araçlarının kullanılması gerekmektedir.

Mevcut sınırlılıklara rağmen, bu tez çalışması ahlaki ikilemlere karar verme ile dindarlık ve bilişsel stiller arasındaki ilişkiyi birlikte ele almaktadır. Bilindiği kadarıyla kişilerin ahlaki ikilemlere ne doğrultuda karar verdikleri ve verdikleri bu kararların dindarlık ve bilişsel stiller ile ilişkisi anadili ve eğitim dili Türkçe olan üniversite öğrencileri üzerinden daha önce çalışılmamıştır. Ayrıca ahlaki ikilemlere karar vermeyi değerlendirmek için üç ikilem türü kullanılmıştır. Ek olarak önceki çalışmalarda dindarlığı değerlendirmek için çoğunlukla kişilerin beyanlarının alındığı görülmüştür. Bu çalışmada dindarlığı değerlendirmek için Türkçeye uyarlanmış olan Dini Yönelim Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca ahlaki karar vermede bilişsel stilleri değerlendirmek için Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin de ilk kez bu çalışma kapsamında yetişkin bir örneklem üzerinde kullanıldığı bilinmektedir. Mevcut tez araştırmasının, çalışmada kullanılan ikilem senaryoları (kişisel ahlaki, kişisel olmayan ahlaki ve ahlaki olmayan ikilemler) ve Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği'nin üniversite öğrencisi örneklemi ile Türkçe çeviri çalışmasının yapılmış olması sebebiyle, ilgili alanda yapılacak gelecek çalışmaların da yararlanabileceği bir araştırma olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKİNCİ, C., SADLER-SMITH, E.: 2013 "Assesing individual differences in experiential (intuitive) and rational (analytical) cognitive styles", **International Journal of Selection and Assesment,** *21*(2), 211-221.

AKTAS, B., YİLMAZ, O., BAHÇEKAPİLİ, G. H.: 2017 "Moral pluralism on to trolley tracks: Different normative principles are used for different reasons in justifing moral judgments", **Judgment and Decision Making***, 12*(3), 297-307.

ALLPORT, G. W., ROSS, J. M.: 1967 "Personal religious orientation and prejudice", **Journal of Personality and Social Psychology***, 5*(4), 432-443.

ANDERSON, W. S., BECHARA, A., DAMASİO, H., TRANEL, D., DAMASİO, R. A.: 1999 "Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex", **Nature Neuroscience***, 2*(11), 1032-1037.

ATRAN, S., NORENZAYAN, A.: 2004 "Religion's evolutionary landspace: Counterintuition, commitment, compassion, communion"*,* **Behavioral and Brain Science,** *27,* 713-770.

AUSBURN, L. J., AUSBURN, F. B.: 1978 "Cognitive styles: Some information and implications for instructional design", **Educational Communication & Technology***, 26* (4), 337-354.

BANERJEE, K., HUEBNER, B., & HAUSER, M.: 2010 "Intuitive moral judgments are robust across variation in gender, education, politics and religion: A large-scale web-based study", **Journal of Cognition and Culture***, 10*(3–4), 3-4.

BARAK-CORREN, N., BAZERMAN, H. M.: 2017 "Is saving lives your task or god's? Religiosity, belief in god, and moral judgment", **Judgment and Decision Making**, *12*(3), 280-296.

BARTELS, D. M.: 2008 "Principled moral sentiment and the flexibility of moral judgment and desicion making", **Cognition**, *108*(2), 381-417.

BARTELS, D. M., PİZARRO, A. D.: 2011 "The mismeasure of morals: Antisocial personality traits predict utilitarian responses to moral dilemmas", **Cognition**, *121,* 154-161.

BARTON, K., VAUGHAN, G. M.: 2019 "Church membership and personality: A longitudinal study", **Social Behavior and Personality: An International Journal**, *4*(1), 11-16.

BEAUREGARD, M., PAQUETTE, V.: 2006 "Neural correlates of a mystical experience in carmelite nuns", **Neuroscience Letters**, *405*(3), 186-190.

BLAİR, R. J. R.: 1995 "A cognitive developmental approach to morality: Investigating the psychopath", **Cognition**, *57,* 1-29.

BLAİR, R. J. R.: 1997 "Moral reasoning and the child with psychopathic tendencies", **Personality and Individual Differences**, *22*(5), 731-739.

BLAİR, R. J. R.: 1999 "Responsiveness to distress cues in the child with psychopathic tendencies", **Personality and Individual Differences**, *27*(1), 135-145.

BLAİR, R. J., COLLEDGE, E., MURRAY, L., MİTCHELL, D. G.: 2001 "A selective impairment in the processing of sad and fearful expressionsin in children with psychopathic tendencies", **Journal of Abnormal Child Psychology**, *29*(6), 491-498.

BLAİR, R. J., JONES, L., CLARK, F., SMİTH, M.: 1997 "The psychopathic individual: A lack of responsiveness to distress cues", **Psychophysiology**, *34,* 192-198.

BLAİR, R. J., MONSON, J., FREDERİCKSON, N.: 2001 "Moral reasoning and conduct problems in children with emotional and behavioural difficulties", **Personality and Individual Differences**, *31*(5), 799-811.

BUCCİARELLİ, M., KHEMLANİ, S., JOHNSON-LAİRD, P. N.: 2008 "The psychology of moral reasoning", **Judgment and Decision Making**, *3*(2), 121-139.

CASEBEER, W. D., CHURCHLAND, P. S.: 2003 "The neural mechanisms of moral cognition: A multiple-aspect approach to moral judgment and decision-making", **Biology and Philosophy**, *18,*169-194.

CİARAMELLİ, E., MUCCİOLİ, M., LADAVAS, E., Dİ PELLEGRİNO, G.: 2007 "Selective deficit in personal moral judgment following damage to ventromedial prefrontal cortex", **Social Cognitive and Affective Neuroscience,** *2*(2), 84-92.

CHRİSTENSEN, F. J., FLEXAS, A., DE MİGUEL, P., CELA-CONDE, J. C. VE MUNAR, E.: 2014 "Roman catholic beliefs produce characteristic neural responses to moral dilemmas", **SCAN**, *9,* 240-249.

CİRHİNLİOĞLU, F. G., 2006 "Üniversite öğrencilerinde utanç eğilimi, dini yönelimler, benlik kurguları ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiler", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi.

CONWAY, P. VE GAWRONSKİ, B.: 2013 "Deontological and utilitarian inclinations in moral desicion making: A process dissociation approch", **Journal of Personality and Social Psychology**, *104*(2), 216-235.

CRİSTOFORİ, I., BULBULİA, J., SHAVER, J. H., WİLSON, M., GRAFMAN, J.: 2016 "Neural correlates of mystical experience", **Neuropsychologia**, *80,* 212-220.

DAMASİO, A. R., 1999 **Descartes'ın yanılgısı: Duygu, akıl ve insan beyni**. Varlık Yayınları.

DEWHURST, K., BEARD., A. W.: 2003 "Sudden religious conversions in temporal lobe epilepsy", **Epilepsy & Behavior**, *4*, 78-87.

DOLAN, M., FULLAM, R.: 2006 "Face affect recognition deficits in personality-disordered offenders: Association with psychopathy", **Psychological Medicine**, *36,* 1563-1569.

DONAHUE, M. J.: 1985 "Intrinsic and extrinsic religiousness: The empirical research", **Journal for the Scientific Study of Religion**, *24*(4), 418-423.

EPLEY, N., AKALİS, S., WAYTZ, A., CACİOPPO, J. T.: 2008 "Creating social connection through inferential reproduction", **Psychological Science**, *19*(2), 114-120.

EVANS, J. S. B. T.: 2008 "Dual-processing accounts of reasoning, judgment, and social cognition", **Annual Review of Psychology**, *59*, 255-278.

FİNE, C.: 2006 "Is the emotional dog wagging its rational tail, or chasing it? : Reason in moral judgment", **Philosophical Explorations**, *9*(1), 83-98.

FRİESDORF, R., CONWAY, P. VE GAWRONSKİ, B.: 2015 "Gender differences in responses to moral dilemmas: A process dissociation analysis", **Personality and Social Psychology Bulletin**, *41*(5), 696-713.

FUMAGALLİ, M., FERRUCCİ, R., MAMELİ, F., MARCEGLİA, S., MRAKİC-SPOSTA, S., ZAGO, S., LUCCHİARİ, C., CONSONNİ D., NORDİO, F., PRAVETTONİ G., CAPPA, S., PRİORİ, A.: 2010 "Gender-related differences in moral judgments", **Cogn Process**, *11*, 219-226.

GARVEY, K. J., FORD, T. G.: 2014 "Rationality, political orientation, and the individualizing and binding moral foundations", **Letter on Evolutionary Behavioral Science**, *5*(1), 9-12.

GAWRONSKİ, B. VE BEER, J. S.: 2017 "What makes moral dilemma judgments "utilitarian" or "deontological"?", **Social Neuroscience**,*12*(6), 626-632.

GERVAİS, W. M.: 2014 "Everything is permitted? People intuitively judge immorality as representative of atheists", **Plos One**, *9*(4), 1-9.

GORSUCH, R. L., VENABLE, G. D.: 1983 "Development of an 'age universal' IE scale", **Journal for the Scientific Study of Religion**, *22*(2), 181-187.

GRAFMAN, J., SCHWAB, K., WARDEN, D., PRİDGEN, A., BROWN, H. R., SALAZAR, A. M.: 1996 "Frontal lone injuries, violence, and aggression: A report of the Vietnam head injury study", **Neurology**, *46*(5), 1231-1238.

GRAY, K., WEGNER, D. M.: 2010 "Blaming god for our Pain: Human suffering and the divine mind", **Personality and Social Psychology Review***, 14*(1), 7-16.

GREENE, J. D.: 2009 "The cognitive neuroscience of moral judgment", **The Cognitive Neurosciences***, 4*, 987-999.

GREENE, J. D., HAİDT, J.: 2002 "How (and where) does moral judgment work", **Trends in Cognitive Sciences***, 6*(12), 517-523.

GREENE, J. D., MORELLİ, S. A., LOWENBERG, K., NYSTROM, L. E., COHEN, J. D.: 2008 "Cognitive load selectively interferes with utilitarian moral judgment", **Cognition**, *107*(3), 1144-1154.

GREENE, J. D., NYSTROM, L. E., ENGELL, D. A., DARLEY, M. J., COHEN, D. J.: 2004 "The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment", **Neuron***, 44*, 389-400.

GREENE, J. D., SOMMERVİLLE, R. B., NYSTROM, L. E., DARLEY, J. M., COHEN, D. J.: 2001 "An fmri investigation of emotional engagement in moral judgment", **Science***, 293*, 2105-2108.

GREGORC, A. F.: 1984 "Style as symptom: Phenomenological perspective", **Theory into Practice**, *23*(1), 51-55.

HAİDT, J.: 2001 "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment", **Psychological Review**, *108*(4), 814-834.

HAİDT, J., 2003 "The moral emotions", Ed. by., R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith, **Handbook of affective sciences,** Oxford University Press, s. 852-870.

HAİDT, J.: 2008 "Morality", **Perspectives on Psychological Science**, *3*(1), 65-72.

HARENSKİ, C. L., HAMANN, S.: 2006 "Neural correlates of regulating negative emotions related to moral violations", **Neuroimage**, *30*(1), 313-324.

HARRİS, S., SHETH, S. A., COHEN, M. S.: 2008 "Functional neuroimaging of belief, disbelief, and uncertainty", **Annals of Neurology**, *63*(2), 141-147.

HAUSER, M. D.: 2006 "The liver and the moral organ", **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, *1*, 214-220.

HAUSER, M. D., 2006A **Moral minds: How nature designed our universal sense of right and wrong,** Harpercollins Publishers.

HAYES, J., ALLİNSON, C. W.: 1994 "Cognitive style and its relevance for management practice", **British Journal of Management**, *5*(1), 53-71.

JAFFEE, S. , HYDE, J. S.: 2000 "Gender differences in moral orientation: A meta-analysis", **Psychological Bulletin**, *126*(5), 703-726.

JOHNSON, D. D. P. VE KRÜGER, O.: 2004 "The good of wrath: Supernatural punishment and the evolution of cooperation", **Political Theology**, *5,* 159–176.

JONG, J., HALBERSTADT, J., BLUEMKE, M.: 2012 "Foxhole atheism, revisited: The effects of mortality salience on explicit and implicit religious belief", **Journal of Experimental Social Psychology**, *48*(5), 983-989.

KAPOGİANNİS, D., BARBEY, A. K., SU, M., ZAMBONİ, G., KRUEGER, F., GRAFMAN, J.: 2009 "Cognitive and neural foundations of religious belief", **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**, *106*(12), 4876-4881.

KAY, A. C., GAUCHER, D., MCGREGOR, I., NASH, K.: 2010 "Religious belief as compensatory control", **Personality and Social Psychology Review**, *14*(1), 37-48.

KAY, A. C., MOSCOVİTCH, D. A., LAURİN, K.: 2010 "Randomness, attributions of arousal, and belief in god", **Psychological Science**, *21*(2), 216-218.

KENNETT, J., FİNE, C.: 2009 "Will the real moral judgment please stand up? The implications of social intuitionist models of cognition for meta-ethics and moral psychology", **Ethical Theory and Moral Practice**, *12*(1), 77-96.

KİLLEN, M., SMETANA, J. G.: 2015 "Origins and development of morality", **Handbook of Child Psychology and Developmental Science**, 1-49.

KOENİGS, M., YOUNG, L., ADOLPHS, R., TRANEL, D., CUSHMAN, F., HAUSER, M., DAMASİO, A.: 2007 "Damage to the prefrontal cortex ıncreases utilitarian moral judgements", **Nature**, *446*(7138), 908-911.

KOHLBERG, L., HERSCH, R. H.: 1977 "Moral development : A review of the theory", **Moral Development**, *16*(2), 53-59.

KOLB, A. D.: 1976 "Management and the learning process", **California Management Review**, *18*(3), 21-31.

KOZHEVNİKOV, M.: 2007 "Cognitive styles in the context of modern psychology: Toward an integrated framework of cognitive style", **Psychological Bulletin**, *133*(3), 464-481.

KRUESİ, M. J. P., CASANOVA, M. F., MANNHEİM, G., JOHNSON-BİLDER, A.: 2004 "Reduced temporal lobe volume in early onset conduct disorder", **Psychiatry Research Neuroimaging**, *132*(1), 1-11.

LANGAN-FOX, J., SHİRLEY, D. A.: 2003 "The nature and measurement of intuition: Cognitive and behavioral interests, personality, and experiences", **Creativity Research Journal**, *15(*2-3), 207-222.

MALTBY, J., LEWİS, C. A.: 1996 "Measuring intrinsic and extrinsic orientation toward religion: Amendments for its use among religious and non-religious samples", **Personality and Individual Differences**, *21*(6), 937-946.

MCNAİR, S., OKAN, Y., HADJİCHRİSTİDİS, C., DE BRUİN, B. W.: 2018 "Age differences in moral judgment: Older adults are more deontological than younger adults", **Journal of Behavioral Decision Making**, *32*(1), 47-60.

MENDEZ, M. F., ANDERSON, E., SHAPİRA, J. S.: 2005 "An investigation of moral judgement in frontotemporal dementia", **Cognitive and Behavioral Neurology***,18*, 193-197.

MESSİCK, S.: 1996 "Bridging cognition and personality in education: The role of style in performance and development", **European Journal of Personality***, 10(*5), 353-376.

MOLL, J., DE OLİVEİRA-SOUZA, R., BRAMATİ, I. E., GRAFMAN, J.: 2002 "Functional networks in emotional moral and nonmoral social judgments", **Neuroimage***, 16*(3), 696-703.

MOLL, J., ESLİNGER, P. J., DE OLİVEİRA-SOUZA, R.: 2001 "Frontopolar and anterior temporal cortex activation in a moral judgment task preliminary functional mri results in normal subjects", **Arquivos de Neuro-Psiquiatria***, 59*(3b), 657-664.

MOLL, J., ZAHN, R., DE OLİVEİRA-SOUZA, R., KRUEGER, F., GRAFMAN, J.: 2005 "The neural basis of human moral cognition", **Nature Reviews Neuroscience**, *6*, 799-809.

MOORE, A., CLARK, B., KANE, M.: 2008 "Who shalt not kill?: Individual differences in working memory capacity, executive control, and moral judgment", **Psychological Science***, 19*, 549-557.

MORETTO, G., LADAVAS, E., MATTİOLİ, F., Dİ PELLEGRİNO, G.: 2010 "A psychophysiological investigation of moral judgment after ventromedial prefrontal damage", **Journal of Cognitive Neuroscience***, 22*(8), 1888-1899.

NEYS, W. D., VARTANİAN, O., GOEL, V.: 2008 "Smarter than we think: When our brains detect that we are biased", **Psychological Science***, 19*(5), 483-489.

NORENZAYAN, A., GERVAİS, W. M.: 2013 "The origins of religious disbelief", **Trends in Cognitive Sciences**, *17*(1), 20-25.

NORENZAYAN, A., HANSEN, I. G.: 2006 "Belief in supernatural agents in the face of death", **Personality and Social Psychology Bulletin**, *32*(2), 174-187.

PACİNİ, R., EPSTEİN, S.: 1999 "The relation of rational and experiential information processing styles to personality, basic beliefs, and the ratio-bias phenomenon", **Journal of Personality And Social Psychology**, *76*(6), 972-987.

PAXTON, J. M., UNGER, L., & GREENE, J. D.: 2012 "Reflection and reasoning in moral judgement", **Cognitive Science**, *36*, 163-177.

PENGUİN DİCTİONARY OF PSYCHOLOGY, 2009 **Penguin Dictionary Of Psychology**, Fourth Press.

PENNYCOOK, G., CHEYNE J. A., BARR, N., KOEHLER D. J., FUGELSANG, J. A.: 2014 "Cognitive style and religiosity: the role of conflict detection", **Memory & Cognition**, *42*(1), 1-10.

PERRY, R. J., ROSEN, H. R., KRAMER, J. H., BEER, J. S., LEVENSON, R. L., MİLLER, B. L.: 2001 "Hemispheric dominance for emotions, empathy and social behaviour: Evidence from right and left handers with frontotemporal dementia", **In Neurocase**, *7*(2), 145-160.

PEW RESEARCH CENTER: 2020 **Pew Research Center,** (Çevrimiçi). https://www.pewresearch.org/religion/2020/07/20/the-global-god-divide/.

PİAZZA, J.: 2012 "If you love me keep my commandments: Religiosity increases preference for rule-based moral arguments", **International Journal for the Psychology of Religion**, *22*(4), 285-302.

PİAZZA, J. VE SOUSA, P.: 2014 "Religiosity, political orientation, and consequentialist moral thinking", **Social Psychological and Personality Science**, *5*(3), 1-9.

RAİNE, A., YANG, Y.: 2006 "Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior", **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, *1*, 203-213.

ROSEN, J. H., PERRY, J. R., MURPHY, J., KRAMER, H. J., MYCHACK, P., SCHUFF, N., WEİNER, M., LEVENSON, W. R., MİLLER, L. B.: 2002 "Emotion comprehension in the temporal variant of frontotemporal dementia", **Brain**, *125* (10), 2286-2295.

ROYZMAN, E. B., LANDY, J. F., GOODWİN, G. P.: 2014 "Are good reasoners more incest-friendly? Trait cognitive reflection predicts selective moralization in a sample of American adults", **Judgment and Decision Making**, *9*(3), 176-190.

SADLER-SMİTH, E., BADGER, B.: 1998 "Cognitive style, learning and innovation", **Technology Analysis & Strategic Management**, *10*(2), 247-266.

SAUNDERS, L. F.: 2015 "What is moral reasoning", **Philosophical Psychology**, 28(1), 1-20.

SCHJOEDT, U., STØDKİLDE-JØRGENSEN, H., GEERTZ, A. W., ROEPSTORFF, A.: 2009 "Highly religious participants recruit areas of social cognition in personal prayer", **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, *4*(2), 199-207.

SİBLEY, C. G., BULBULİA, J.: 2012 "Faith after an earthquake: A longitudinal study of religion and perceived health before and after the 2011 christchurch New Zealand earthquake", **Plos One**, *7*(12), 1-10.

STANOVİCH, K. E., WEST, R. F.: 1998 "Individual differences in rational thought", **Journal of Experimental Psychology: General**, *127*(2),161-188.

SZEKELY, D. R., OPRE, A., MİU, C. A.: 2015 "Religiosity enhances emotion and deontological choice in moral dilemmas", **Personality and Individual Differences**, *79,* 104-109.

TÜRK DİL KURUMU, GÜNCEL SÖZLÜK Türk Dil Kurumu, Güncel Sözlük, (Çevrimiçi). https://sozluk.gov.tr

VAİL, K. E., ARNDT, J., ABDOLLAHİ, A.: 2012 "Exploring the existential function of religion and supernatural agent beliefs among christians, muslims, atheists, and agnostics", **Personality and Social Psychology Bulletin**, *38*(10), 1288-1300.

VALDESOLO, P., DESTENO, D.: 2006 "Manipulations of emotional context shape moral judgment", **Psychological Science (Short Report)**, *17*(6), 476-477.

WAİN, O., SPİNELLA, M.: 2007 "Executive functions in morality, religion, and paranormal beliefs", **Neuroscience**, *117*, 135-146.

WATSON, P. J., HOOD JR., R. W., MORRİS, R. J.: 1984 "Empathy, religious orientation, and social desirability", **The Journal of Psychology**, *117*(2), 211-216.

WİEBE, K. F., FLECK, J. R.: 1980 "Personality correlates of intrinsic, extrinsic, and nonreligious orientations", **The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied**, *105*(2), 181-187.

WİECH, K., KAHANE, G., SHACKEL, N., FARİAS, M., SAVULESCU, J.: 2013 "Cold or calculating? Reduced activity in the subgenual cingulate cortex reflects decreased emotional aversion to harming in counterintuitive utilitarian judgment", **Cognition,** *126*(3), 364-372.

WİLLARD, A. K., NORENZAYAN, A.: 2013 "Cognitive biases explain religious belief, paranormal belief, and belief in life's purpose", **Cognition**, *129*, 379-391.

YAN, A.: 2008 "Explorations in the role of emotion in moral judgment", **Proceedings of World Academy of Science, Engineering and Technology**, *30*, 404-408.

YOUNG, L., DUNGAN, J.: 2012 "Where in the brain is morality? Everywhere and maybe nowhere", **Social Neuroscience**, *7*(1), 1-10.

EKLER

EK 1: İkilemler

Aşağıda insanların ahlaki muhakeme gerektiren durumlara karşı nasıl karar verdiklerini anlamamız için oluşturulmuş hikayeler yer almaktadır. Hikayelerin kesin ve doğru bir yanıtı yoktur. Sizden beklenen, hikayeleri dikkatlice okumanız ve hikayedeki kişi siz olsaydınız hikayede önerilen eylemi yapıp yapmayacağınıza karar vermenizdir. Size uygun olan seçeneği (EVET için ''E'' ya da HAYIR için ''H'') X ile işaretleyin.

1. Bir gün, eski bir arkadaşınla karşılaşırsın ve birbirinize telefon numaralarınızı verirsiniz. Arkadaşın seni haftasonu için yaşadığın yerden uzaktaki yeni ve büyük yazlık evine davet etti. Oraya arabanla gitmeyi planlıyorsun ve gidebileceğin iki yol var: karayolu ve sahil yolu. Karayolu ile arkadaşının yazlık evine üç saatte varacaksın, fakat karayolun manzarası çok sıkıcıdır. Sahil yolu ile arkadaşının yazlık evine üç saat on beş dakikada varacaksın ve sahil yolunun manzarası olağandışı şekilde güzeldir. Bu durumda arkadaşının yazlık evine kısa sürede varmak için karayolundan gider misin? E ( ) H( )

2. Bir deniz turundasın. Gemide yangın çıktı ve gemi terkedilmek zorunda. Bot, taşımak için tasarlandığı insan sayısından çok daha fazla insanı taşıyor. İçinde olduğun bot tehlikeli bir şekilde su alıyor ve biraz daha su alırsa batacak. Deniz dalgalanmaya başlar ve botun içi su ile dolar. Eğer bir şey yapılmazsa, kurtarma aracı gelinceye kadar bot batacak ve bottaki herkes ölecek. Ancak, her durumda da yaşayamayacak olan yaralı bir adam vardır. Eğer bu kişiyi bottan denize atarsan, bot batmayacak ve kalan yolcular kurtulacak. Bu durumda, kalan yolcuların yaşamını kurtarmak için bu kişiyi gemiden denize atar mısın? E ( ) H( )

3. Bir doktorsun. Beş hastan var ve hastaların herbirinin farklı bir organı çalışmadığı için ölmek üzeredirler. Başka bir hastan ise sağlıklıdır. Beş hastanın yaşamlarını kurtarabilmenin tek yolu, sağlıklı genç hastanın rızası olmadan organlarını bu beş hastaya nakletmektir. Bunu yaparsan, genç adam ölecek fakat diğer beş hasta yaşayacak. Bu durumda, beş hastanın yaşamını kurtarmak için bu organ naklini yapar mısın? E ( ) H( )

4. Büyük bir buzdağının altında hareket eden askeri bir denizaltının kaptanısın. Gemideki bir patlama, mevcut oksijenin azalmasına ve senin ekibinden birisinin hızla kan kaybederek yaralanmasına yol açtı. Yaralı ekip üyesi ne olursa olsun ölecek. Kalan oksijen su yüzeyine çıkmak için bütün ekibe yeterli değildir. Diğer ekip üyelerini kurtarmanın tek yolu,

yaralı ekip üyesini vurarak öldürmektir böylece diğer ekip üyelerinin hayatta kalabilmesi için yeterli oksijen olacaktır. Bu durumda, kalan ekip üyelerinin yaşamlarını kurtarmak için ölümcül şekilde yaralı olan ekip üyesini öldürür müsün? E ( ) H( )

5. Bir gün, evine iki mil uzaktaki büyük bir dükkandan eve çok sayıda egzotik bitki alıyorsun. Bitkilerden çamur bulaşmaması için naylonla içini kapladığın arabanın bagajı satın aldığın egzotik bitkilerin çoğunu alır. Bütün egzotik bitkileri eve tek seferde götürebilirsin, fakat bagajda olduğu gibi arabanın arka koltuğuna bazı egzotik bitkileri koyman gerekir. Fakat,egzotik bitkilerin bazılarını arka koltuğa koyarak, arabanın güzel deri kaplamasını berbat edeceksin. Bu durumda, arabanın kaplamasını berbet etmemek için eve iki seferde gider misin? E ( ) H( )

6. Bir hükümet kurumunun sağlık bürosunda çalışıyorsun. Henüz yeni geliştirilmiş bir aşıyı kullanmayı destekleyip desteklemeyeceğine karar veriyorsun. Aşıyı kullanan insanların çoğu belli bir ölümcül hastalığa karşı bağışıklık geliştirirken, aşıyı kullanan insanların çok azı, aşının önlemeye çalıştığı hastalığa yakalanıyor. Bütün olası kanıtlar çok güçlü bir şekilde, aşı eksikliğinden dolayı hastalığa yakalanma olasılığının aşıyı alarak hastalığa yakalanma olasılığından daha yüksek olduğunu gösterir. Bu durumda, ulusal sağlığı teşvik etmek için büronu bu aşıyı kullanmayı desteklemeye yönlendirir misin? E ( ) H( )

7. Bütün sivilleri öldürme emri verilen düşman askerleri köyünü ele geçirdiler. Sen ve kasaba halkından bazıları büyük bir evin kilerine sığındınız. Dışarda evi aramaya gelen askerlerin sesini duyuyorsun. Bebeğin yüksek sesle ağlamaya başlar. Ses çıkmasın diye bebeğin ağzını kapatırsın. Eğer elini bebeğin ağzından çekersen bebeğin ağlaması seni, çocuğunu ve kilerde saklanan diğerlerini öldürecek olan askerlerin dikkatini çekecek. Senin ve diğerlerinin kurtulması için çocuğunu boğarak öldürmek zorundasın. Böyle bir durumda, kendinin ve diğer kasaba halkının kurtulması için çocuğunu boğar mısın? E ( ) H( )

8. Bugün, sabah fırına, öğleden sonra ise mobilya dükkanına gitmen gerek. Ayrıca, bir ara da kamera mağazasına gitmen gerek. Aslında, ayak işlerinin çoğunu sabah bitirmeyi tercih edersin fakat gereksiz yol katetmeyi de çok sevmezsin. Gideceğin kamera mağazası mobilya dükkanının yakınındadır ve fırına uzaktır. Öğleden sonra mobilya dükkanına gittiğin zaman kamera mağazasına gidersen, sonuç olarak daha az yol yapacaksın. Bu durumda, sabahtan ayak işlerinin çoğunu bitirmek için sabah kamera mağazasına gider misin? E ( ) H( )

9. Zengin bir sanat koleksiyoncusunun bahçesindeki heykelleri geziyorsun. Bahçe tren raylarının olduğu bir vadiye bakar. Bir demiryolu işçisi raylarda çalışıyor ve boş bir tramvay

işçiye doğru yöneliyor. İşçinin yaşamını kurtarmanın tek yolu, sanat koleksiyoncusunun ödüllü heykellerinden birini vadiye doğru itmektir böylece o raylarda yuvarlanacak ve tramvayın geçişini engelleyecek. Bunu yaparsan heykel yok olacak. Bu durumda, bu işçinin yaşamını kurtarmak için heykeli yok eder misin? E ( ) H( )

10. İşsizsin ve CV'ni bazı firmalara gönderdin. Şimdi, CV'ni gönderdiğin iki farklı şirketten sana iş teklifi var ve hangi teklifi kabul edeceğine karar vermeye çalışıyorsun. A şirketi sana yıllık 100,000 lira maaş ve ayrıca iki haftalık yıllık izin teklif etti. B şirketi sana yıllık 50,000 lira maaş ve ayrıca dört haftalık yıllık izin teklif etti. İki farklı şirket ve sana önerilen iki pozisyon aslında çok benzer. Bu durumda iki hafta daha fazla yıllık izin almak için B şirketinin teklifini kabul eder misin? E ( ) H( )

11. Issız bir adada tatildeyken, deniz kenarında rıhtımdan balık tutuyorsun. Bir turist grubunun küçük bir bota bindiğini ve yakın bir adaya yelken gezisi yapmaya hazırlandıklarını görüyorsun. Onların kalkışından hemen sonra radyodan onları durduracak şiddetli bir fırtınanın patlak vereceğini duyarsın. Onların güvenliğini sağlayabilmenin tek yolu, yakınlardaki bir sürat teknesini ödünç alarak onları uyarmaktır. Sürat teknesi, izinsiz onun teknesini kimse kullanmasın diye güçlü sadık bir koruma kiralayan cimri bir iş adamına aittir. Sürat teknesini almak için bekçiye yalan söylemek zorundasın. Bu durumda, turistleri fırtına hakkında uyarmak ve sürat teknesini ödünç almak için korumaya yalan söyler misin? E ( ) H( )

12. Uçağın Himalaylar'da düşüp parçalandı. Tek kurtulanlar sen, bir adam ve küçük bir çocuktur. Üçünüz günlerce aşırı soğuk ve rüzgarla mücadele ederek yol aldınız. Hayatta kalmak için tek şansınız, dağın diğer tarafındaki birkaç günlük mesafedeki küçük bir köye giden yolu bulmaktır.Çocuğun bir ayağı kırıktır ve çok hızlı hareket edemez. Çocuğun bu yolculukta hayatta kalma şansı aslında sıfırdır. Yiyecek olmadan, sen ve diğer adam da muhtemelen öleceksiniz. Diğer adam çocuğu kurban etmeyi ve gelecek birkaç gün çocuğu yemeyi önerir. Senin ve diğer adamın bu yolculuktan sağ kalabilmeniz için bu çocuğu öldürür müsün? E ( ) H( )

13. Issız bir adada tatildeyken, sen deniz kenarında rıhtımdan balık tutuyorsun. Bir turist grubunun küçük bir bota bindiğini ve yakın bir adaya yelken gezisi yapmaya hazırlandıklarını görüyorsun. Onların kalkışından hemen sonra radyodan onları durduracak şiddetli bir fırtınanın patlak vereceğini duyarsın. Onların güvenliğini sağlayabilmenin tek yolu, yakınlardaki bir sürat teknesini ödünç alarak onları uyarmaktır. Sürat teknesi, senin onu

ödünç almana nazik davranmayacak olan cimri bir iş adamına aittir. Böyle bir durumda, turistleri fırtına hakkında uyarmak için sürat teknesini ödünç alır mısın? E ( ) H( )

14. Kontrolden çıkmış bir tramvay raylardaki beş işçiye doğru yöneliyor, eğer tramvay mevcut seyirle ilerlerse beş işçi de ölecek. Rayların üstünde, yaklaşan tramvay ile beş işçi arasındaki bir köprüdesin . Köprüde senin yanında oldukça iri bir yabancı vardır. Beş işçinin yaşamını kurtarmanın tek yolu, bu yabancıyı köprüden aşağı itmek ve böylece aşağıdaki raylarda onun iri bedenin olduğu yerde tramvay duracak. Bunu yaparsan yabancı ölecek, fakat beş işçi kurtulacak. Bu durumda, beş işçiyi kurtarmak için yabancıyı raylara iter misin?

E ( ) H(

15. Haftasonu bir akşam, tek başına akşam yemeği yerken tanınmış bir ulusal araştırma organizasyonunun temsilcisi evinden seni arar. Temsilci, çeşitli konulardaki sorulara telefonda yarım saat yanıt vermek istersen, ulusal araştırma organizasyonunun sana 200 liralık bir çeki iki gün içinde yollayacağını söyler. Bu durumda, 200 liralık bir çek kazanmak için sakin akşam yemeğine ara verir misin? E ( ) H( )

16. Raylarda bir yol ayrımına doğru hızlıca yaklaşan bir demiryolu tramvayının direksiyonundasın. Yol ayrımının solundaki raylarda beş kişilik bir grup demiryolu işçisi var. Yol ayrımının sağındaki raylarda ise bir tek demiryolu işçisi var. Bir şey yapmazsan, tramvay sola doğru ilerleyecek ve beş işçinin ölümüne yol açacak. Bu beş işçinin ölümünü engellemenin tek yolu, kontrol panelindeki bir düğmeye basmaktır böylece tramvay sağa dönecek ve bir işçi ölecek.Bu durumda, beş işçinin ölümünü engellemek için düğmeye basar mısın? E ( ) H( )

17. Bir hastanede gece bekçisisin. Yan binadaki bir kazadan dolayı, hastanenin havalandırmasına doğru ölümcül bir duman yükseliyor. Hastanenin belli bir odasında üç hasta vardır. Diğer bir odada ise tek bir hasta vardır. Bir şey yapmazsan, dumanlar üç hastanın olduğu odanın içine ilerleyecek ve onların ölümüne sebep olacak. Bu hastaları kurtarmanın tek yolu, belli bir düğmeye basmaktır, böylece dumanlar üç hastanın olduğu odayı atlayacak. Bunu yaparsan, dumanlar tek hastanın olduğu odaya girecek ve onun ölümüne sebep olacak. Bu durumda, üç hastayı kurtarmak için düğmeye basar mısın? E ( ) H( )

18. Satın almak için yeni bir bilgisayar bakıyorsun. Eski bilgisayarının bazı problemleri olduğu ve yavaş bir şekilde çalıştığı için yeni bir taneye ihtiyacın var. Şu anda senin istediğin bilgisayarın fiyatı 1000 liradır. Bilgisayar endüstrisini bilen arkadaşlarından

biri sana bu bilgisayarın fiyatının gelecek ay 500 liraya düşeceğini söyledi. Yeni bilgisayarını satın almak için gelecek aya kadar beklersen, eski bilgisayarını birkaç hafta daha kullanmak zorunda olacaksın. Bu durumda, yeni bilgisayara 500 lira daha az ödemek için birkaç haftalığına eski bilgisayarını kullanır mısın? E ( ) H( )

EK 2: Akılsal-Deneyimsel Bilişsel Stiller Ölçeği (ADBSÖ)

Lütfen, aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve samimiyetle yanıt veriniz. Yanıt verirken aşağıdaki skalayı kullanınız ve yanıtınızı boş kısımda belirtiniz.

1……2…..……..3…….4..……..5

tamamen yanlış — tamamen doğru

___ 1. Mantıksal bir zihne sahibim.

___ 2. Karmaşık (zor) problemleri basit problemlere tercih ederim.

___ 3. Önsezilerime güvenmeye inanırım.

___ 4. Çok analitik düşünen biri değilim.

___ 5. İnsanlar hakkındaki ilk hislerime güvenirim.

___ 6. Derin düşünme gerektiren durumlardan kaçınmaya çalışırım.

___ 7. Sezgisel izlenimlerime güvenirim.

___ 8. Baskı altında iyi akıl yürütemem.

___ 9. Sezgilere güvenmek zorunda olduğum durumları sevmem.

___ 10. Bir şey hakkında yoğun ve uzun süre düşünmek beni biraz memnun eder.

___ 11. Sezgiler problemleri çözmede çok yararlı bir yol olabilir.

___ 12. Kendisini sezgisel olarak tanımlayan birisine bağlı olmak istemem.

___ 13. Mantıksal bir şekilde düşünmede çoğu insandan daha iyiyim.

___ 14. Genellikle kararlarımda net, açıklanabilir nedenlerim vardır.

___ 15. Önemli kararlarda başka birisinin sezgilerine güvenmenin iyi bir fikir olduğunu düşünmem.

___ 16. Düşünme, eğlenceli bir aktivite değildir.

___ 17. Dikkatlice düşünme benim için sorun değildir.

___ 18. İnsanlara güvenme söz konusu olduğunda, genellikle içimden gelen hislere güvenebilirim.

___ 19. Nasıl olduğunu açıklayamasam da, birinin haklı ya da haksız olduğunu genellikle hissedebilirim.

___ 20. Yeni düşünme yolları öğrenmek benim için çok cazip olabilir.

___ 21. Bir cevap bulmak için içimden gelen derin hisleri dinlediğimde, neredeyse hiç yanlış yapmam.

___ 22. Önemli kararları, duygulara dayanarak almanın saçma olduğunu düşünürüm.

___ 23. Hareketlerimde kalbimi bir rehber gibi kullanma eğilimindeyim.

___ 24. Karar verirken sıklıkla içgüdüsel olarak hareket ederim.

___ 25. Karışık problemleri çözmede iyi değilim.

___ 26. Entellektüel (düşünsel) meydan okumalardan hoşlanırım.

___ 27. Dikkatlice düşünme benim güçlü yönlerimden biri değildir.

___ 28. Soyut terimleri düşünmekten hoşlanırım.

___ 29. Genellikle, hislerimden yardım alarak karar almaya güvenmem.

___ 30. Genellikle, aklı kullanmak yaşamımdaki problemleri çözmede çok işe yarar.

___ 31. Birinin sezgilerine güvenilebileceği zamanların olduğunu düşünürüm.

___ 32. Çok düşünmek zorunda olmayı sevmem.

___ 33. Nedenini anlamaksızın cevabı bilmek benim için yeterlidir.

___ 34. Genellikle, içimden gelen hisleri kullanmak yaşamımdaki problemleri çözmede çok işe yarar.

___ 35. Güçlü sezgilere sahip değilim.

___ 36. İçimden gelen hislere güvenirsem, sık sık yanlış yaparım.

___ 37. Önsezilerimin doğruluğundan çok yanlış olmasından şüphelenirim.

___ 38. Hızlı kararlarım, muhtemelen çoğu insanınkilerden iyi değildir.

___ 39. Dikkatli mantıksal analiz gerektiren problemleri çözmede çok iyi değilim.

___ 40. Yoğun düşünme gerektiren problemleri çözmekten hoşlanırım.